

Հորիզոն

ԱՊՐԻԼ 2013 | APRIL 2013 | AVRIL 2013

horizon

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 98-ԱՄԵԱԿԻ ԲԱՑԱՌԻԿ
98th ANNIVERSARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE
98ème ANNIVERSAIRE DU GÉNOCIDE ARMÉNIEN

Phoenicia
Restaurant & Lounge
MEDITERRANEAN CUISINE

Opening hours
Tuesday to Friday 11am - 11pm
Saturday 11am - 7pm lunch
+ live entertainment 9pm - 3am
Sunday lunch and special events
Closed on Mondays

Phoenicia ճաշարանը ձեզի կը հրավիրէ ամեն առիթներով
ճաշակելու արեւելեան եւ հայկական համեղ ճաշեր

Ամեն Ուրբաթ յունական երեկոյ

416 829-8736 | 647 718-7021

646 Danforth Rd. Toronto, Ontario M1K 1G2 | Reservations 647.875.2012

www.PhoeniciaLounge.com

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Պատկերները անխորտակ պահելու գրառականը

Հայաստան-Արցախ-Սփիւոֆ եռամիասնութեան այսօրուան գերխնդիրն է ամրապնդել հայութեան ազգային ռազմավարութիւնը, որուն հիմքը կը կազմեն Հայկական Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչումն ու Թուրքիոյ պետութեան կողմէ հատուցումի պահանջները:

98 տարուան պահանջատիրական մահառումէ ետք, յստակ է, որ պատմական իրողութեան հողովոյթէն անդին, Հայկական Յեղասպանութիւնն ու Հայ Դատը, Հայաստանի եւ Սփիւոֆի հայութեան համար ազգային անվտանգութեան հետ կապուած լինելութեան հարց է:

Հայ Դատի նորոքեայ մեր պայքարի ենթահողի բաղադրիչները կը կազմեն Յեղասպանութեան ճանաչումը, դատապարտումը եւ հատուցումը: Առաջին երկու բաղադրիչներու ուղղութեամբ տասնամեակներու վրայ երկարող Հայ Դատի յանձնախումբերու հետեւողական աշխատանքը իր արգասիքը տուած է արդէն: Այժմ կը մնայ հատուցման հարցի արծարծման ֆարոգչական ենթահողը պատրաստել:

Անգարայի ներկայ իշխանութիւնները, որպէս իրաւալաշորդ Օսմանեան պետութեան գործած յանցագործութեան, պատասխանատու են իրաւատիրոջ վերադարձնելու Յեղասպանութեան ընթացքին եւ անոր յաշորդող հանգրուաններուն հայ ժողովուրդէն բռնագրաւուած հողատարծները, շարժական եւ անշարժ գոյքերը, պատմա-շակութային յուշարձանները եւ բռնօրէն իւրացուած հոգեւոր գերագոյն արժէքը՝ հայրենիքը: Այս է, իր ընդհա-

նուր պարունակին մէջ հատուցման հանգրուանի հասկացողութիւնը, որուն դէմ լայնածաւալ հակաֆարոգչական արշաւ նախաձեռնած է Թուրքիոյ ներկայ կառավարութիւնը եւ որուն նախորդող բոլոր թրքական կառավարութիւնները, անցնող 98 տարիներուն, չեն վարանած արդարութեան ձայնը խեղդելու իրենց ճիգին մէջ օգտագործելու պատմական ճշմարտութեանց նենգափոխման ու խեղաթիւրման բազմատեսակ միջոցներ:

Յառաջիկայ տարիներուն, սփիւոֆահայութիւնը, որպէս ցեղասպանութեան ենթարկուած ժողովուրդի ժառանգորդ եւ վկայ, իր ուժերու ամբողջական զօրաշարժով եւ ներուժի համադրումով պէտք է դառնայ բռնագրաւուած Արեւմտեան Հայաստանի ֆաղափական իրաւատէրը:

Հատուցման հանգրուանի սեմին՝ այսօրուան հրամայականը հայութեան բոլոր հատուածներու հաւաքագրումն է պատկերներուն դիմաց, որպէսզի մշեցիներու, սասունցիներու, մարաշցիներու եւ կարնեցիներու շտաբիղները, մեհմօ՛ մեր անժամանցելի իրաւունքները պաշտպանելու եւ անոնց վերջնականապէս տիրանալու ճանապարհին՝ կանգուն եւ անխորտակ պահենք մեր դիմադրականութեան եւ գոյատեւելիութեան պատուարները, մինչեւ որ հաստատուի արդարութիւնը, մինչեւ որ հայրենի իր բնօրրանին վրայ ազատօրէն շնչէ հայութիւնը:

«ՀՈՐԻՋՈՆ»

Բովանդակութիւն - Contents

ՎԱՏԻԿԱՆԸ՝ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, էջ 4
Խ. Տէր Ղուկասեան

ՀԱՅՈՅ ՀԱՅՐԵՆԱՀԱՆՄԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱԼՔՄԱՆ ԱՂԷՏՆԵՐԸ, էջ 8
Յ. ՊԱԼԵԱՆ

2015 թուականը շրջանցելու փորձեր, էջ 10
ԳԷՈՐԳ ԽՈՒԳԻՆԵԱՆ

Ապրիլ 24-ը եւ Ա. Վոսմեանի մարգարէական կանխատեսումը, էջ 14
ՆԱԶԱՐԷԹ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Հայ մանուկներու եւ անչափահասներու ողիսականը Հայոց ցեղասպանութեան տարիներուն, էջ 16
ԲԺԻՇԿ ԿԱՐՊԻՍ ՀԱՐՊՈՅԵԱՆ

Հայ ժողովրդի բռնի իսլամացումը 1894-1896 կոտորածների տարիներին, էջ 24
ՄՀԵՐ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Confiscation and Colonization:
The Young Turk Seizure of Armenian Property, page 32
by Ugur Ungor

Կարտինալ Պերկոլիո եւ ֆրանսիսքո Ա. Պապին յանձնառութեան տակ դրած իր յայտարարութիւնը

ՎԱՏԻԿԱՆԸ՝ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ

Մարտ 13, 2013-ին, Պուէնոս Այրէսի Կարտինալ Խորխէ Մարիօ Պերկոլիոյի որպէս Կաթողիկէ եկեղեցւոյ 266-րդ Պապ անականկալ ընտրութիւնը լայն արձագանք ունեցաւ նաեւ հայկական մամուլին մէջ: Պատճառը այնքան չէր վերաբերեր Ֆրանսիսքո Ա. անունը որդեգրած նոր Պապի երեւոյթի իւրապատկութեան: Իրականութեան մէջ, հայկական լրատուական միջոցները, Հայաստանի մէջ թէ Սփիւռքի տարածքին, հազիւ թէ անդրադարձան առաջին Յիսուսական Պապին, առաջին լատինամերիկեան Պապին, առաջին անգամ Ֆրանսիսքո անունը որդեգրած Պապին... այդ բոլորը, որոնք այնքան հնչեղութիւն ունեցան միջազգային մամուլին մէջ, կարծես թէ այնքան ալ հետաքրքրական չէին մեզի համար: Ինչ որ առիթ տուաւ, որ հայկական մամուլը անդրադառնար վատիկանեան այս իրադարձութեան, Կարտինալ Պերկոլիոյի երկու առիթներով Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման ի խնդիր ունեցած հրապարակային ելոյթներն էին: Անոնցմէ առաջինը՝ Ապրիլ 23, 2004-ին էր, երբ Հայոց Յեղասպանութեան յիշատակման բողոքի ցոյցէն յետոյ, Պուէնոս Այրէսի Կաթողիկէ Մայր Տաճարին մէջ (Քաթեդրալ) արժանութիւնահայոց Առաջնորդ Տէր Գիսակ Արքեպիսկոպոս Մուրատեանի հետ իր կատարած պատարագին ժամանակ, Կարտինալ Պերկոլիօ պախարակած էր քսաներորդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը լուսնեան մատնելու կայսերական քաղաքականութիւնը: Երկրորդը՝ 22 Ապրիլ 2006-ին, Հայոց Յեղասպանութեան 91-րդ տարելիցի առիթով դարձեալ արժանութիւնահայոց Առաջնորդին հետ միասնաբար էքուսիթիօ հանդիպման ժամանակ, ան ըսած էր. «Մարդկային իրաւունքները չեն գործադրուիր հայ ժողովուրդի նկատմամբ», նկատի ունենալով Յեղասպանութեան մասին շարունակուող լուսնութիւնը, որուն համար ան դարձեալ մեղադրած էր կայսերական-մեծապետական քաղաքականութիւնը: Նման յայտարարութիւններ, բնական է, չեն կատարուիր առանց ենթահոգի, հետեւաբար, այնքան ալ պատահական չէ, որ Կարտինալ Պերկոլիօ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման ի նպաստ հրապարակային ելոյթներ ունեցաւ տասնամեակի մը ընթացքին, որ յատկանշուեցաւ արժանութիւնահայ համայնքի քաղաքական ակտիւացման ձեռք բերած արդիւնքներով: Այս իմաստով անհրաժեշտ է նաեւ առանձին վեր առնել Առաջնորդ Սրբազանին նախաձեռնած էքուսիթիօ հանդիպումները եւ Կարտինալ Պերկոլիոյի հետ մշակած սերտ յարաբերութիւնը:

Արդեօք մեզի նման փոքր ազգերու համար բնական է, որ Կարտինալ Պերկոլիոյի Հռոմի Պապ ընտրուելու երեւոյթին նման իրադարձութեան մը մէջ միայն Յեղասպանութեան ճանաչման մասին իր կատարած յայտարարութիւնները վեր առնենք, գրեթէ անտեսելով մնացեալը, թէ՞ նման վերաբերմունք ինքնին մտահոգիչ է, որովհետեւ մենք մեզ աշխարհի իրադարձութիւններուն մէջ տեղադրելու մեր շարունակուող ճախողութիւնը ինքնին առանձին հարց է, որուն պէտք է անդրադառնայ հայ քաղաքական մտածողութիւնը՝

քսանմէկերորդ դար մտնելու անհրաժեշտութենէն մեկնած: Ամէն պարագայի, եթէ մէկ կողմէ արդարօրէն լսուեցան խանդավառ ձայներ «Հայասէր» նոր Պապին մասին, միւս կողմէ նոյնքան հասկնալիօրէն, ուրիշ ձայներ բարձրացան յիշեցնելու համար, որ մէկ բան է Կարտինալ Պերկոլիոյի յայտարարութիւնը, այլ բան է՝ Ֆրանսիսքո Ա. Պապին կողմէ նոյն այդ յայտարարութեան յանձնառութեան տէր կանգնելը: Ի վերջոյ, հայ ժողովուրդը շատ ճաշակած է խոստումնադրուած քաղաքական անձնաւորութիւններու պատճառած յուսախաբուութեան դառնութիւնը, այնքան որ ամէն նոր խոստում անխուսափելիօրէն իր հետ կը բերէ թերահաւատութիւն, եթէ ոչ ցինիզմ: Բայց Պապը երկրի մը քաղաքական ղեկավարը չէ, չունի «գործամասեր», մէջբերելու համար Սթալինի հեզնական հարցադրումը ժամանակին, որ ի դէպ, այնքան... հեզնականօրէն իր սխալականութիւնը պիտի փաստէր Խորհրդային Միութեան ղեկավարի մահէն 35 տարի յետոյ, երբ համայնավարութեան դէմ պայքարելու համոզումով լեհ Պապ մը հասաւ Վատիկան եւ հազիւ տասնամեակ մը յետոյ Արեւելեան Եւրոպայի մէջ համայնավար վարչակարգերը փոշի եկան: Եւ «գործամասեր» չունենալու իրողութիւնը կրնայ Կաթողիկէ եկեղեցապետը նուազ կաշկանդել, երբ հարցը կու գայ ատենին հրապարակային յանձնառութեան տէր կանգնելու քան, օրինակի համար, Պարաք Օպամային, որ ճիշդ այդ գործամասերը ունենալու եւ անոնց Միջին Արեւելեան խարխիւներու պահպանման օրակարգին առաջնահերթութիւն տալու համար «ցեղասպանութեան» ու «մեծ եղեռն»ի բառախաղին կը դիմէ: Այլ խօսքով, որքան ալ որ Հռոմի Պապ ըլլալը քաղաքական ղեկավարութիւն ստանձնելու համար ըլլայ, Վատիկանի եւ Ուաշինկթընի, կամ մեծապետական որեւէ մայրաքաղաքի ղեկանադիրութեան տրամաբանութիւններու նոյնացումը սխալ է, այնպէս ինչպէս սխալ է անոնց տնտեսական քաղաքականութեանց հաւասարեցումը: Այլապէս, պիտի ձախողինք հողատարածային պետութիւններու եւ իր էութեամբ տիեզերական բնոյթի ենթադրութեան վրայ կառուցուած քաղաքական այլ իշխանակարգի մը քաղաքական մղումներուն ու նպատակներուն տարբերութիւնները տեսնել:

Ճիշդ է, Մաքրիավելլիի օրերէն իսկ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ, եւ ընդհանրապէս կրօնական որեւէ հաստատութեան, քաղաքականութեան մէջ ուժի, հզօրութեան եւ իշխանութեան բաղադրանքներուն առկայութիւնը արդէն ծանօթ է: Բայց Մաքրիավելլի իր իշխանը գործը գրած է Վերածնունդի դարաշրջանին, երբ արդէն եկեղեցին իր տիրապետող դիրքը կորսնցնելու ընթացքին մէջ էր, եւ այլեւս չէր այն հաստատութիւնը, որ ամբողջ Միջնադարեան Եւրոպայի մէջ Հռոմէական կայսրութեան ժառանգորդը ըլլալու փաստը տուած էր: Արդէն մէկ դար յետոյ, 1648-ին, Վեսթֆալիոյ մէջ կնքուած դաշինքով, Եւրոպայի մէջ ծնունդ կ'առնէր տարածաշրջանային պետութիւնը, որ ընթացքի մէջ պիտի մտնէր որպէս աշխարհայնականութիւն (սեքւլարիզմ): Ի բացառութեամբ

Սպանիոյ եւ հապապուրկներուն, երբեմնի ամենակարող Կաթողիկէ եկեղեցին միջազգային քաղաքականութեան մէջ իր տեղը պիտի կորսնցնէր յաջորդ դարերուն: Այսինքն՝ ինչ կը վերաբերէր պատերազմի ու քաղաքականութեան խնդիրներուն, ապա եւ անոնք մնացին պետութիւններու պատասխանատուութեան տակ: Եկեղեցին այս ձեւով կը վերադառնար իր հիմնական առաքելութեան՝ քրիստոնէութեան տարածման: Մարդկային հասարակութեան եւ քաղաքականութեան, միջազգային թէ՛ ներքին/ազգային սեքիւլարացումը չէր նշանակեր որ Կաթողիկէ եկեղեցին անմասն կը մնար իրադարձութիւններէն: Աւելին, եթէ այն նոյնիսկ ուզէր բոլորովին հեռու մնալ քաղաքականութենէ, ի մասնաւորի կեց-ուածք պահանջող իրադարձութիւններէն: Վատիկանին լուսթիւնը, օրինակի համար, Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին, Եւրոպայի հրէաներու ողջակիզումի մասին մինչ օրս բանավէճի առիթ կու տայ: Այդուհանդերձ, Կաթողիկէ եկեղեցւոյ նորագոյն քաղաքականացումը տեղի ունեցաւ 1962–1965 թուականներուն, երբ Յովհաննէս 23-րդ Պապին կոչին ընդառաջելով Հռոմի եպիսկոպոսները, աստուածաբաններն ու օրինագէտները չորս հանդիպումներէ ետք բանաձեւեցին Vatican Council II փաստաթուղթը, որ կը վերաբերէր Եւ եկեղեցւոյ ներքին բարեկարգումին, Եւ անոր արտաքին աշխուժացման: Ծիշդ է, որ Վատիկանի դիւանագիտութիւնը բառին արդիական իմաստով ծնունդ կ'առնէր, առնուազն իր սկզբունքային իրավիճակով, 1929–ին երբ Իտալիոյ կառավարութեան եւ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ միջեւ ստորագրուած դաշինքով իր լուծումին կը հասնի 1870–էն ի վեր գոյութիւն ունեցող տագնապը, որ պատմաբաններուն ծանօթ է որպէս «Հռոմէական խնդիրը» երբ նորակազմ Իտալիոյ պետութիւնը եկեղեցւոյ տիրակալութենէն դուրս բերաւ այն ինչ կը կոչուէին Պապական Նահանգներ: Սակայն միայն 1965–էն յետոյ Վատիկանի դիւանագիտութիւնը աշխուժացաւ: Vatican Council I–ի բերած բարեկարգումները մեծ արձագանք ունեցան նախ եւ առաջ եկեղեցիէն ներս: Լատին Ամերիկայի մէջ, այդ փաստաթուղթի հետեւանքներէն եղաւ ազատագրական պայքարներու զօրավիգ կանգնած Ազատագրութեան Աստուածաբանութիւնը, որուն հետեւորդ կրօնականները ակտիւօրէն դիրքորոշուեցան հասարակական արդարութեան ի նպաստ:

Բայց, պարզ է, Կաթողիկէ եկեղեցւոյ այս յառաջդիմական թեքումը նեղութիւն եւ մտահոգութիւն պատճառեց Վատիկանի մէջ շատ աւելի կշիռ ունեցող պահպանողական կրօնաւորներուն, ի մասնաւորի, երբ Ազատագրութեան աստուածաբանութեան հետեւորդները սկսան դպնալ աւելի թապու խնդիրներու, ինչպիսին է կուսակրօնութիւնը: Այսպէս, զուգարդիպութիւն թէ՛ ոչ, Վատիկանի դիւանագիտական ամենակարեւոր աշխուժացումը վերջին տասնամեակներուն եկաւ 1978–ին ընտրուած լեհ ծագումով Յովհաննէս Պօղոս Բ.–ի հետ: Այս վերջինը, որ ծանօթ է հասարակական խնդիրներու մասին իր անհանդուրժողականօրէն պահպանողական կեցուածքներով, Արեւելեան Եւրոպայի մէջ համայնավար վարչակարգերու տապալման գործընթացին մէջ ունեցաւ կենսական ներդրում, սկսելով իր ծննդավայր Լեհաստանի մէջ Սոլիտարիթէ արհմիութեան ցուցաբերած զօրակցութենէն: Յովհաննէս Պօղոս Բ.–ը ծանօթ է որպէս Ռեկոնքի հակահամայնավար քաղաքականութեան ամենամեծ դաշնակիցը, թէ՛ եւ այս ալ պէտք է ըսել, իր այդ դերը դեռեւս անհրաժեշտ կերպով գնահատականի չէ արժանացած: Կը մնայ որ իր հետ եւ իրմէ յետոյ որդեգրեց խիստ պահպանողական կեցուածք հասարակական հարցերու նկատմամբ: Հետաքրքրականօրէն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապի օրով ալ նաեւ ծնունդ առին Կա-

թողիկէ եկեղեցւոյ ամենանորագոյն գայթակղութիւնները՝ Ֆրիաններէն մինչեւ սեռային անթոյլատրելի վերաբերմունք պատանիներու հետ: Եւ եթէ Ֆրիանսական գայթակղութիւնները հետեւանք էին եկեղեցւոյ կողմէ դրամատիրութեան նորագոյն փուլին տրամաբանութեան իւրացման իր ներդրումներու քաղաքականութեամբ, այնքան ալ զարմանալի պէտք չէ ըլլայ որ սեռային գայթակղութիւնները ամենաառաջ բացայայտուեցան Միացեալ Նահանգներուն մէջ, ուր դարձեալ ութսունական թուականներուն Աւետարանչական եկեղեցիները, աւելի ճիշդը՝ քարիսմատիկ քարոզիչներ, դիրքորոշուեցան Ռեկոնքի եւ պահպանողականներուն կողքին, ուրկէ եւ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ հեռացումը իրենց միայն ի նպաստ կրնար ըլլալ: Իրողութիւնը այն է, որ ութսունական թուականներուն բաղդատած, Միացեալ Նահանգներու մէջ կաթողիկէներու թուաքանակը քառասուն տոկոսով նուազած է:

Պէտք է աւելցնել, որ Վատիկանի աշխուժացումը ժամանակակից է միջազգային յարաբերութիւններու մէջ «Աստոյ վերադարձը» յղացքով ծանօթ նոր երեւոյթի մը ամբողջման: Հարցը կը վերաբերի կրօնքի ու քաղաքականութեան վերահանդիպման, որ այնքան բացայայտօրէն կ'երեւի իսլամութեան քաղաքականացման ընդմէջէն: Մատնանշումը անհրաժեշտ է ոչ միայն որովհետեւ Յովհաննէս Պօղոս Բ.–ի յաջորդը, գերմանացի ծագումով Կարտինալ Ռաթցիկերը, Պենետիկոս Բ. Պապը, իսլամը վիրաւորող արտայայտութիւն մը ունեցաւ, այլ որովհետեւ իր օրերուն է, որ Միացեալ Նահանգներու Իրաք ներխուժման եւ Թուրքիոյ մէջ իսլամական կուսակցութեան մը իշխանութեան հասնելու երեւոյթներու զուգահեռ բազմացան հակաքրիստոնեայ յարձակումներն ու քրիստոնեաներու ստիպողական արտահոսքը իրենց բնակավայրերէն: Միջին Արեւելքի քրիստոնեաներու իրավիճակին գիտակից ըլլալով է, որ Վատիկանը 2010–ին հրապարակեց իր մտահոգութիւնը արտացոլող փաստաթուղթ մը, որ մինչ օրս արժանի ուշադրութեան չէ արժանացած:

Վատիկանի քաղաքականութեան այս շատ արագ եւ անկատար անդրադարձէն յետոյ, անհրաժեշտ է կանգ առնել Յրանսիսքօ Ա.–ի ընտրութեան վրայ: Միջազգային յարաբերութիւններու մասնագէտ Խոսեան Կապրիէլ Թոքաթլեանի համար առաջին Լատին Ամերիկացի Պապին ընտրութիւնը պէտք է տեղադրել կրօնքներու մեծ տեղաշարժերու ծիրին մէջ: Առաջին հերթին, ճիշդ է որ քրիստոնեաները կը կազմեն աշխարհի բնակչութեան 32 տոկոսը, միաժամանակ, սակայն

աշխարհի բնակչութեան քսաներեք տոկոսին հաւատարմութիւնը ունեցող իսլամին մէջ ամենէն արագ աճող խաւը երիտասարդութիւնն է եւ անոր բնակչական աճը կրնայ յանգեցնել 2030-ին քրիստոնեաներու թիւի հաւասարեցման: Երկրորդ, քրիստոնեայ աշխարհին մէջ եթէ 1910-ին կաթողիկէներու 65 տոկոսը Եւրոպայ էր եւ 24-ը՝ Լատին Ամերիկայ, այսօրուան տուեալներով կաթողիկէներուն մեծամասնութիւնը, 39 տոկոս, Լատին Ամերիկայի մէջ է, 24-ը՝ Եւրոպայի, 16-ը՝ Հարաւ Սահարեան Ափրիկէի, 12-ը՝ Ասիա-Պակիստանի եւ 7 տոկոսը՝ Միացեալ Նահանգներու: Միաժամանակ, Լատին Ամերիկան տնտեսական վերաշխուժացում կ'ապրի եւ շնորհիւ իր հարուստ բնապաշարին կը դերբորոշուի միջազգային շուկային վրայ: Առաւել՝ հոն վերակենդանացած են գաղափարախօսական բանավէճերը, որոնք բացակայ են այլ տարածաշրջաններու մէջ: Նման միջազգային համայնապատկեր անխուսափելի կը դարձնէ նոր Պապին հիմնական ուշադրութեան երկու կիզակէտերը. եկեղեցւոյ ներքին կարգուկանոնի վերահաստատումը՝ ֆինանսական ու սեռային-բարոյական գայթակղութիւններուն լուծումներ բերելով ու անոնց վերացման պայմաններու ստեղծումով, եւ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ վերաշխուժացում: Երկու խնդիրները, պարզ է, իրարու հետ առնչակից են բայց մէկուն լուծումը անպայմանօրէն միւսին լուծումի չ'առաջնորդեր: Ի դէպ, եթէ հետեւինք Հարվըրտի տնտեսագէտներէն Ռապրըթ Պարրոյի «կրօնի տնտեսութիւն» ուսումնասիրութեան, Եկեղեցւոյ քաղաքական տնտեսութեան նպատակը հաւատացեալներու թիւի յաւելումն է: Այլ խօսքով, երբ կաթողիկէներու թիւը աշխարհով մէկ կը նուազի, աշխարհի ամենէն շատ տոկոսով կաթողիկէ բնակչութիւնն ունեցող Լատին Ամերիկայէն Պապի մը ընտրութիւնը կը համապատասխանէ այս տրամաբանութեան... Այս մէկը, սակայն, դերին պիտի չըլլայ. Լատին Ամերիկայի մէջ է նաեւ որ կարելի է դիտել հասարակութեան ու անհատի ազատագրման եւ իրաւունքներու հաստատագրման ամբողջ շարժում մը որ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ համար անընդունելի է: Տեղի ունեցող բանավէճերու կարգին են, օրինակի համար, կրօնականներու ամուսնութիւնը, միասեռականներու ամուսնութեան եւ զաւակներու որդեգրման իրաւունքը եւ մինչեւ իսկ վիժման օրինականացումը:

Այս բոլոր հարցերով նոր Պապին դերբորոշումը շատ յստակօրէն եւ իր նախորդներուն նման պահպանողական է, այդ պատճառով ալ ան կրնայ բախումներ ունենալ ի մասնաւոր իր ծննդավայր Արժանթինի մէջ: Միւս կողմէ, սակայն, պարզ գուգադիպութիւնն է Կարտինալ Պերկոլոյի «Յրանսիւքօ» անուան ընտրութիւնը: Ինչպէս ծանօթ է, Յրանսիւքօն, կամ Յրանսուան, Ասիսի Սուրբին անունն է, այն ազնուականին, որ հրաժարեցաւ ամէն ինչէ հաւատարիմ մնալու համար Յիսուսի պատգամին: Կարտինալ Պերկոլոյի յանձնառութիւնը աղքատութեան վերացման պայքարին ոչ միայն հանրածանօթ է, այլ իր ընտրութեանէն ի վեր հետեւողականօրէն կրկնուած է իր ելոյթներուն մէջ: Հանրային փոխադրամիջոցներով տեղափոխուող կրօնականին այցելութիւնները ընչազուրկ թաղամասեր եւ հոն առաքելութեամբ զացած վարդապետներու հետ իր մշտական կապը վեր է ամէն կասկածէ: Հոս եւս Լատին Ամերիկեան իր ինքնութիւնը կրնայ իր իմաստը ունենալ՝ աղքատութեան վերացման եւ ընկերային արդարութեան հաստատման յանձնառութիւն ստանձնած վարչակարգերու առկայութեան, որով եւ միջազգային տագնապի այս ժամանակներուն Վատիկանի եւ Լատին Ամերիկայի կառավարութիւններու համագործակցութեան հեռանկարը կրնայ յուշել միջազգային տնտեսութեան բարեփոխման ուղղութեամբ ճիգերը:

Սակայն եթէ կայ քրիստոնեայ աշխարհը տագնապեցնող թիւ մէկ խնդիր մը այդ ալ անշուշտ Միջին Արեւելքի մէջ քրիստոնեաներու ներկայութեան եւ անոնց շարունակման մարտահրաւէրն է: Վատիկանը, ինչպէս վերը նշուեցաւ, այդ մասին արդէն արտայայտուած է փաստաթուղթով մը: Բայց փաստաթուղթը առանձին իմաստ չունի, եթէ Վատիկանը ձախողի համագործակցել Միջին Արեւելքի եկեղեցիներուն եւ եկեղեցականներուն հետ: Եւ այդ համագործակցութիւնը մասնաւոր արդիւնք մը չի տար, եթէ երկխօսութիւնն չհաստատուի իսլամին հետ, այնպէս ինչպէս Միջին Արեւելքի քրիստոնեայ եկեղեցիները արդէն կ'ընեն... Արդ, Յրանսիւքօ Ա.-ի նախորդին օրոք նման երկխօսութիւնն չկար, որովհետեւ իսլամները պարզապէս նեղուած էին Պենտիկոս Բ.-էն՝ իսլամին մասին իր մէկ ելոյթին պատճառով: Պերկոլոյի ընտրութիւնը ողջունուեցաւ իսլամներուն կողմէ, եւ այս՝ առաջին քայլ մըն է: Պէտք է աւելցնել, որ Յրանսիւքօ Ա. մօտէն կապեր ունի հրեայ ժողովուրդին հետ եւ, փաստօրէն, իր մասին լոյս տեսած գրութեան մը հեղինակը Արժանթինի մէջ ծանօթ ռապպի մըն է: Յրանսիւքօ Ա.-ի հետ Միջին Արեւելքի մէջ հուշումները շարժումը կրնայ նոր թափ առնել եւ նոյնիսկ մէկտեղել հրեայ-քրիստոնեայ-իսլամ կրօնքներու դեկավարները, ինչ որ Միջին Արեւելքի համար խաղաղութեան եւ յոյսի ազդանշան կրնայ ըլլալ:

Այս ամէն վերլուծումը ցարդ Յրանսիւքօ Ա.-ի կողմէ Կարտինալ Պերկոլոյի յանձնառութեան տէր կանգի չի նշանակեր ինչ կը վերաբերի Հայոց Յեղասպանութեան հարցին: Այդ մասին մտածելու համար անհրաժեշտ է Պերկոլոյի դերբորոշումներուն եւ անցեալին մասին յաւելեալ գաղափար ունենալ: Թէեւ Արժանթինի մէջ ե՛լ հասարակութեան, ե՛լ քաղաքական հաստուածին մէկ կարեւոր բաժինը ողջունեց իր ընտրութիւնը, Մարդկային իրաւանց պաշտպաններու մէկ հաստուած, սակայն շատ կարծր հարուածեց նոր Պապին, ընդհուպ մինչեւ զինք ամբաստանելով 1976-1983 երկրի մէջ հաստատուած բռնատիրութեան հետ համագործակցելու համար: Հարցը կը վերաբերի զինուորականներու կողմէ առեւանգուած եւ ապա չարչարանքի ենթարկուած երկու Յիսուսական վարդապետներու: Անոնցմէ մէկն այսօր վախճանած է, իսկ միւսը, որ ներկայիս կ'ապրի Գերմանիա հրապարակաւ յայտարարեց, որ Պերկոլոյն անմեղ է՝ իր եւ իր ընկերոջ գիւնուորականներու յանձնելու ամէն ամբաստանութեանէ: Այդ կարծիքին են նաեւ Նոպլեան խաղաղութեան մրցանակի Ատոլֆօ Փերէս Էսքրիվէլ եւ այլ Մարդկային իրաւանց պաշտպաններ: Ոմանք կը հասնին մինչեւ հոն, որ կը հաստատեն թէ Պերկոլոյն այն ժամանակ առեւանգման վտանգի տակ գտնուող երկու վարդապետներուն առաջարկած է իր ինքնութեան թուղթը, որպէսզի կարենան երկրէն հեռանալ: Ամէն պարագայի, արդէն մէկ ամիս տեւող բանավէճը այս ուղղութեամբ կը շարունակուի:

Այս վերլուծումին հիմնական նպատակը Յրանսիւքօ Ա. Պապին կողմէ Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման յանձնառութեան տէր ըլլալու կամ չըլլալու հեռանկարին մասին եղած հարցումն է: Պարզ է, որ Վատիկանի դիմագրուած հսկայ մարտահրաւէրներուն առկայութեան, Յրանսիւքօ Ա.-ի օրակարգին վրայ Յեղասպանութիւնը հարկ է թէ տեղ ունենայ: Կրնայ այն մէջտեղ դալ երբ Պապը նախաձեռնութիւն առնէ Միջին Արեւելքի քրիստոնեաներուն նկատմամբ, թէեւ նախընտրելի որ այն առանձին հանդէս գայ: Մէկ բան յստակ է՝ Յրանսիւքօ Ա. Կարտինալ Պերկոլոյի կեցուածքները պիտի չփխտէ, ոչ ալ անոնցմէ ետ պիտի կենայ կամ փոխէ զանոնք: Բայց այդ կեցուածքներու «վերաթարմացման» համար անհրաժեշտ է հարցումը նախ եւ

Միջազգային արարական ցեղաստույթներու մօտ գտնուած հայ որբեր

առաջ ներազգային կարգով բանաձեւել. կա՞յ, կամ պիտի ըլլա՞յ քաղաքականութիւն մը Վատիկանի ուղղութեամբ: Այս մասին Հայաստանի արտաքին գործոց նախարարութեան կայքէջի վրայի տեղեկութիւնը շատ հակիրճ է. Հայաստանի եւ Վատիկանի միջեւ դիւանագիտական յարաբերութիւններ հաստատուած են Մայիս 23, 1992-ին: Փոխադարձ այցելութիւններ կատարուած են նախազահական եւ արտաքին գործոց նախարարներու մակարդակով, իսկ Վատիկանի կողմէ Հայաստան ամենաբարձր մակարդակի այցելութիւնը տեղի ունեցած է Սեպտեմբեր 2001-ին՝ Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապի կողմէ, Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան ընդունման 1700-ամեակին առիթով: Երեւանի կողմէ Վատիկանի մօտ առաջին անգամ դեսպան նշանակուած է Ֆրանսայի մօտ Հայաստանի դեսպան Վիգէն Զիթէչեան (Փետրուար 20, 2012, նստավայրը՝ Փարիզ): Մարտ 10, 2013-ին, նախագահ Սերժ Սարգսեանի հրամանագրով նոր դեսպան նշանակուած է իր փեսան՝ Միքայէլ Մինասեան, որ հանդերձ ընտանեօք, ինչպէս կը գրեն Հայաստանի թերթերը, կը պատրաստուի Հոռոմ փոխադրուիլ: Հոս տեղը չէ անդրադառնալու այս նշանակման

մասին չըջագայող ամէն լուրերուն եւ մեկնաբանութիւններուն, կը մնայ միայն հարց տալ՝ եթէ Յեղասպանութեան հարիւրամեակի նշման պատրաստուող Հայաստանի իշխանութիւնները անոր միջազգային ճանաչման ու արդարահատոյցի իրենց ռազմավարութեան մէջ, հետեւելով իրենց հաւաստիացումներուն որ նման նախանձախնդրութիւն կայ, տեղ տուած են Վատիկանին, թէ՞ նոր դեսպանին նշանակումը ինքին փրոթոքոլային ու «PR»եան տրամաբանութիւններէն անդին չ'երթար: Գիտենք որ արտաքին գործոց նախարարը փրոթոքոլներու մասնագէտ է, եւ կ'ըսեն թէ Միքայէլ Մինասեան «PR»ի վարպետ է... Բայց Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման ու արդարահատոյցի ռազմավարութեան մէջ Վատիկանի ներգրաւման նախանձախնդրութիւնը միայն Հայաստանի դիւանագիտութեան պէտք չէ վերաբերի: Էջմիածինը, Անթիլիասը եւ հայ կաթողիկէ համայնքը ըսելիք եւ ընելիք պէտք է ունենան: Անշուշտ եթէ անոնց ենթադրական նախաձեռնութիւնները համակարգող մը գոյութիւն ունենայ...

Խ. Տէր Ղուկասեան

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆՄԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱԼՔՄԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԸ

Եթէ ենթադրաբար կան իրարանցումները եւ բան չնշանակող քաղաքների չանհանգստացնող ճառերը մէկզբի դնենք եւ ազգային գաղափարախօսութեան արժեքափերով մտածենք մեր կացութեան, ներկային, ապագային եւ նախա-ձեռնութիւններուն մասին, թերեւս տեսակաւոր ճահագնում-ներէ դուրս կու գանք: Այսինքն ընել այնպէս՝ որ այսօրը վաղուան իրականացումներու իսկական վէճ ըլլայ: Առանց յոռետեսութեամբ ամբաստանուելու սարսափի աւելցնենք, եթէ ուշ է:

Ազգ մը համրանք է եւ մշակութային ինքնութեամբ կերտուած որակ:

Առանց համրանքի ազգը կը ջնջուի: Իսկ ինչպէ՞ս կը կորսուի համրանքը: Մեծ քաղաքագէտ ըլլալու կարիք չկայ այդ տեսնելու եւ հասկնալու համար: Պատմութեան ընթացքին տիրող ուժեր դիմած են ֆիզիքական բնաջնջման միջոցին, վերջ տալու համար ազգի մը գոյութեան: Այդ միջոցին դիմեց թուրքերն որք մը առաջ, առանց ամբողջովին յաղողելու:

Հայերը վերապրեցան իրենց հայրենիքի մէկ բեկորին վրայ: Նաեւ որպէս հայրենահանուած գաղթականներ, աշխարհի տարբեր երկիրներուն մէջ: Այս հայրենահանուած գաղթականութիւնը պատշաճեցաւ, մերուեցաւ եւ մասամբ ալ ձուլուեցաւ այդ երկիրներուն մէջ, ընդգրկուելով անոնց արժէքներուն եւ մշակոյթներուն մէջ, աստիճանաբար կամ վերջնական կերպով կորսնցնելով սեփականը: Այսինքն ամէն օր քիչ մը աւելի կը կորսուի ազգային որակը, իւրացնելով նոր աշխարհներու բարքերը, սովորութիւնները, մշակոյթը, լեզուն, նորի իւրացումով, ինչ որ կը համարուի յառաջդիմութիւն եւ ընկերային կեանքի մէջ աստիճանի բարձրացում: Թէ՛ական համրանքի եւ իրական համրանքի միջեւ փոս կայ, զոր չենք ուզեր տեսնել, ի վիճակի ալ չենք առարակայական կերպով գնահատելու:

Այս հայրենահանման գաղթականութիւնը չի բաղդատուիր հայրենալքման գաղթականութեան հետ, որ հակազգային նոր երեւոյթ է եւ ըստ այնմ հարկ է զայն գնահատել, առանց զգացական եւ հայրենակցական թափահարումներու տուրք տալու: Երկու գաղթականութիւններու ոչ մեկ-նակէտերը նոյնն են եւ ոչ ալ նպատակները: Հայրենահանում եւ հայրենալքում տրամագծորէն հակառակ դիրքերու վրայ կը դնեն ազգի հատուածները եւ կը յառաջացնեն որակական եւ տեսակարար տարբերութիւններ:

Հետեւաբար, ներագգային կազմակերպութիւնը, գործակցութիւնները, նպատակներու ճշգումը, գունազեղ ուղմավարութիւնները եւ մարտավարութիւնները եթէ նկատի չունենան այս հիմնական նշանակութիւն ունեցող հաստատումները, վերջնական շիջումէ առաջ դեռ կրնանք երկար կամ կարճ ժամանակ շարունակել խարխափումները, մեր զգացականութիւններու երգ ու պարով:

Առանց զգացումներէ եւ մարդորսական (proslytisme) շահախնդրութիւններէ տարուելու, կ'ունենա՞նք քաջ իրատեսութիւն, քննելու եւ արձանագրելու թէ հասարակաց ի՞նչ ունին երկու գաղթականութիւնները: Անոնց հոյովոյթներու յառաջացումը տարբերութիւնները յաղթահարելի՞ են: Այսինքն մէկութիւն կարելի՞ է յառաջացնել:

Զգացականութեան մշուշներուն մէջ անկարելի է ճիշդ կողմնորոշուել: Այս տարրական ողջախոհութիւնը յաճախ

հարկ է կրկնել: Բայց էսթէպլիշմընթը չ'ուզեր խանգարուել: Երբեմն կը յիշեմ կարեւոր համարուած թերթի մը խմբագրին խօսքը, որ ինք տեղ չի տար հայերէնի ուղղագրութեան-սխալագրութեան վէճին... Ընթերցող չկորսնցնելու համար: Այս կ'ըլլայ ազգային ղեկավարո՞ւմ: Եւ ընդամացուած հանրային կարծիքը չի հակազգեր:

Հայրենահանուածներու սփիւռքի տեղատուութեամբ չէ որ հայոց ազգային հարցին լուծումներ պիտի գտնուին: Պարզ է. հայրենահանուածները ժառանգորդ, բարոյական եւ իրաւական տէրերն են բռնագրաւուած Արեւմտահայաստանի: Դժբախտաբար, խորհրդային օրերուն Արեւմտահայաստանի դատը փոխարինուեցաւ ցեղասպանութեան ճանաչման միթարական պահանջով, ինչպէս կ'ըսէին սովետասէրները՝ խոչընդոտ չըլլալու համար «հայրենիքի քաղաքականութեան», եւ ուրիշներ ալ հետեւեցան եւ կը հետեւին հանգրուանային քաղաքական իմաստութեան՝ ճանաչումէն ետք կը խօսինք մնացեալի մասին ծակ-պտուկ տարագով:

Հայկական հարցը փակուղիի մէջ է յաջս արտաքին աշխարհին եւ նաեւ հոգեբանօրէն ներագգային ճակատի վրայ, քանի որ ցեղասպանութեան ճանաչումը ներկայացուեցաւ որպէս նպատակ, առանց անոր հետեւողականօրէն կցելու բռնագրաւուած Հայաստանի ազատագրութեան անսակարկելի պահանջը, որ միջագգային ճանաչում ունեցած է Սեւրի դաշնագրով: Այսինքն, սոսկ ցեղասպանութեան ճանաչման պահանջը իսկական քաղաքական բովանդակութիւն չունի:

2015-ը «Ֆեթիշ» թուականն է ոչ միայն հայոց ցեղասպանութեան, այլ մանաւանդ անոնց հայրենահանման եւ հայրենիքի իւրացման: Ակնդէտ պիտի սպասեմ լսելու համար Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Սփիւռքի գանազան կեդրոնական եւ համախոհական յանձնախումբերու այս առիթով կատարելիք յայտարարութիւնները, ծրագրերները եւ մանաւանդ՝ նախաձեռնութիւնները:

Ո՞ր ազգային հիմնական եւ հիմնարար պագայակերտ առաջադրանքով պիտի ներկայանանք մեր ժողովուրդին եւ աշխարհին:

Հանգրուանային քաղաքական աճպարարութիւնը, եթէ յաջողի, ջաղացքի քար կը դնէ հայոց ազգային հարցին վրայ: Մեզ կը ստիպեն, մենք մեզ ալ կը ստիպենք, բաւարարուել մանրանկար եւ յարաճու կերպով դատարկուող Հայաստանի բեկորով: Ապա շատ ալ որոշ չէ թէ ան ինչպէ՞ս պիտի տեսէ: Յեղասպանութեան ճանաչումով երջանկացածներու եւ ծագումով հայերու համար ան պիտի դառնայ յիշատակի զբօսաշրջային տաճա՞ր:

Աւելին պահանջող եւ այդ պահանջի ետին կանգնած գիտակից զանգուած կը փնտոտուի, որ ինքզինք ներշնչէ իրաւունքի եւ վերադարձի փիլիսոփայութեամբ: Իսկ զանգուածը ինչպէ՞ս առաջնորդել վերադարձի փիլիսոփայութեամբ, երբ հայրենալքումը տարերային է եւ բարեսէրներ ու մարդասէրներ, յաճախ մարդորսական նպատակներով... կը հաշտուին աղէտին հետ:

Ժամանակակից աշխարհին մէջ, ինչպէս կ'ըսեն ծովագնացները, ազգին նաւը կարելի՞ է սոսկ տեսողութեամբ ղեկավարել:

FIGURE 4.1.5 “The long road that leads to death. Deportation of Christians from their homes to the arid wastes to die.” *George Horton, The Blight of Asia, Bobbs Merrill Company Publishers, 1926.*

2015 թուականը շրջանցելու փորձեր

Այն պատճառով, որ Նրան ամենագոր են անուանում, որովհետև կարող է անել այն ամենը, ինչ ցանկանում է, ամենեւին էլ չի նշանակում, որ Նա կարող է տուժել ինձին իրենից, որովհետև եթէ դա պատահէր, Նա ոչ մի դէպքում ամենագոր չէր լինի: Ուստի Նա չի կարող անել որոշ բաներ հենց այն պատճառով, որ ամենագոր է:

Ակուսփրնոս Երանելի[1]

Արդէն մէկ տարի է անցել «Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ տարելիցին նուիրուած միջոցառումները համակարգող պետական յանձնաժողով ստեղծելու մասին» ՀՀ նախագահի 2011 թ. Ապրիլի 23-ի հրամանագրից եւ 2011 թ. Մայիսի 30-ին կայացած առաջին նիստից, սակայն Մեծ Եղեռնի 100-ամեակը նրա հետեւանքների յաղթահարման իրաւաքաղաքական գործընթացի սկիզբը դարձնելու առաջարկները մինչ օրս շարունակում են մնալ իբրեւ «ձայն բարբառոյ յանապատի»:

Մինչեւ 2015-ը նախատեսուող ծրագրերի վերաբերեալ յանձնաժողովի անմիջական պատասխանատուների վերջին յայտարարութիւնների եւ հարցազրոյցների բովանդակութիւնը հիմնականում սահմանափակում է պատմագիտական պրպտումների շարունակման, ցուցահանդէսների կազմակերպման գիտաքարոզչական առաջադրանքներով, որոնք շրջանցում են ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդիրը [2]: Ուստի հիմնագուրկ չէ այն մտահոգութիւնը, որ նիստերի շուրջ մէկամեայ դադարի մէջ գտնուող այս յանձնաժողովի պատասխանատուների որդեգրած «ակադեմական կեցուածքների» յետնախորքում թաքնուած է 2015-ին ընդառաջ ցեղասպան թուրքիայի դէմ իրաւաքաղաքական գործընթաց սկսելու առաջարկները կասեցնելու միտումը:

Ի վերջոյ, Հայոց ցեղասպանութեան պատմութեան շուրջ գիտական պրպտումները կարելի է իրականացնել ե՛ւ մինչեւ 2015-ը, ե՛ւ դրանից յետոյ, բայց եթէ Մեծ Եղեռնի 100-րդ տարելիցը Հայաստանի ու հայութեան համար չդառնայ նրա հետեւանքների յաղթահարմանն ուղղուած համակարգուած իրաւաքաղաքական նախաձեռնութիւնների մեկնակէտ, միջազգային հանրութիւնը այս իրադարձութիւնը եւս աստիճանաբար կարող է ներառել սոսկ «ակադեմական ուշադրութեան» արժանի հիմնահարցերի շարքը, քանի որ՝

ա) եթէ 1918-1920 թուականներին Հայաստանը՝ որպէս անկախ պետութիւն, հետապնդել է Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման առաջադրանքը՝ ընդհուպ մինչեւ իր անկախութեան կորուստը, իսկ նրա 70-ամեայ «խորհրդային լուսթիւնը» եղել է քաղաքական պարտադրանքի հետեւանք, ապա 1991-ին միջազգային քաղաքականութեան բեմահարթակ վերադարձած Հայաստանի երրորդ Հանրապետութիւնը նախքան 2015 թուականը բաւարար ժամանակ է ունեցել եւ այսօր էլ դեռ ունի՝ այս հիմնահարցի վերաբերեալ սեփական պատկերացումները բանաձեւելու եւ դրանք միջազգային հանրութեան սեփականութիւնը դարձնելու համար,

բ) անկախ յառաջիկայ տարիների միջազգային-քաղաքական զարգացումներից, թուրքիան՝ որպէս մարդկութեան դէմ յանցագործութիւն կատարած պետութիւն, երբեք չի բարելաւի Հայաստանի հետ իր յարաբերութիւնները՝ չստանալով Հայոց ցեղասպանութեան փաստի պատմակա-

նացման, այսինքն՝ այն պատմաբանների յանձնաժողով տեղափոխելու եւ իրաւաքաղաքական բովանդակութիւնից զրկելու երաշխիքներ, որոնց տեսանկիւնից մնացած բոլոր հիմնախնդիրները, նոյնիսկ Ղարաբաղի հարցը, թրքական պետութեան համար եղել են ու կը մնան որպէս օժանդակ միջոցներ:

Ուրեմն՝ անկախ նրանից, թէ 2015-ին Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը բացայայտի՞ արդեօք Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման միջազգային-իրաւական գործընթաց սկսելու համայն հայութեան եւ Հայոց պետականութեան մտադրութիւնները, թուրքիան Հայաստանի հանդէպ կիրառուող պարտուողական բացախօսութեան պարտադրանքը կը շարունակի դիտարկել իբրեւ երկկողմ յարաբերութիւնների բարելաւման հիմնական պայման: Այսպիսով՝ որեւէ «մարտավարական առաջնահերթութիւն», որեւէ «իմաստուն փաստարկ» այսուհետ չի կարող հերքել Մեծ Եղեռնի հետեւանքների յաղթահարման քաղաքական հիմնանպատակի յստակեցման այժմէականութիւնն ու հրատապութիւնը: Հակառակ տեսակէտի գերակայութեան պարագայում մինչեւ 2015 թուականը եւ դրանից յետոյ գործ կ'ունենանք սոսկ մեր արդարացի ու միաժամանակ՝ աւելի քան ակնյայտ պահանջների ջայլամային քօղարկման հետ:

Հարց է առաջանում՝ միթէ՞ այս ամէնը չի գիտակցում Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ տարելիցի միջոցառումները համակարգող յանձնաժողովի անմիջական պատասխանատուներին ցուցմունքներ տուող Հայաստանի դեկավարութիւնը: Անշուշտ, գիտակցում է, բայց թերեւս հէնց դա է նրան մղում 100-ամեակի միջոցառումները սոսկ յոբելեանական գիտաժողովների եւ ցուցահանդէսների վերածելու գործելակերպին: Այդօրինակ քայլերը Հայաստանի իշխանութիւններին հնարաւորութիւն են տալիս նրբօրէն քօղարկել Մեծ Եղեռնի հետեւանքների յաղթահարման հիմնանպատակին իրաւաքաղաքական տեսք տալուց խուսափելու իրենց մտադրութիւնը, ինչը պայմանաւորուած է հիմնականում՝ երեք պատճառներով.

Առաջին՝ իր պատմութեան երկրորդ տասնամեակը բոլորած Հայաստանի երրորդ Հանրապետութեան քաղաքական ու տնտեսական ընտրանու հետեւողական դեգրադացումը փաստօրէն նրան վերածել է փողատէրերի փակ խմբաւորման, որն առաջնորդուելով իշխանութեան, որ նոյնն է թէ՛ հարստութեան պահպանման գերխնդրով, ազգային հիմնահարցերի առկայութիւնն օգտագործում է սոսկ որպէս երկրում ձեւաւորուած փողապետութեան[3] պահպանման միջոցներ:

Երկրորդ՝ սեփական հայրենիքում բնակուող հայութեան զգալի մասի օտարումը պետութիւնից եւ ընտանիքի ապագան օտար երկրներում փնտռելու կործանարար մտասեւեռումի վերածումը մի նոր «ազգային գաղափարի», ինչը հետեւողականօրէն խարխլում է ոչ միայն Հայոց պահանջատիրութեան, այլեւ Հայաստանի Հանրապետութեան գոյու-

թեան հիմքերը:

Երրորդը՝ Հայաստանում տիրող անմխիթար իրավիճակին քաղատեղեակ հայկական Սփիւռքի աստիճանական խորթացումը Մայր Հայրենիքից, մասամբ նաեւ՝ հատուածական գաղափարների վրայ խարսխուող փակուղային գործելակերպի արմատավորումը նրա ներսում:

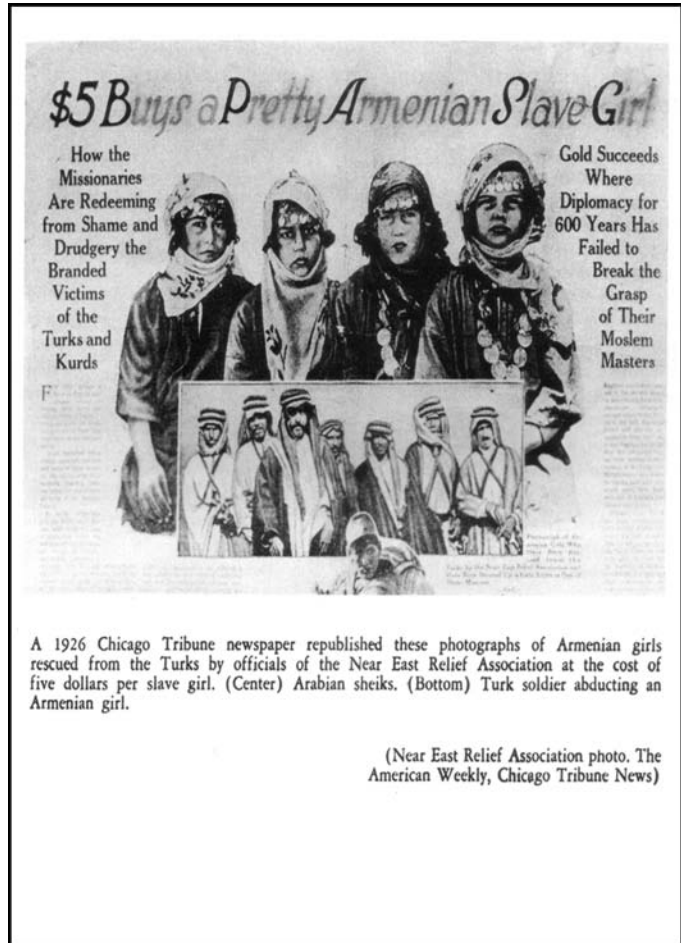
Այսպիսով, ակնյայտ է, որ ժամանակին սկսելով հայթրքական չարաբաստիկ արձանագրութիւնները որդեգրելու փակուղային գործընթացը, Հայաստանի իշխանութիւնները անցած տարիների ընթացքում չեն դաւաճանել իրենց հուսթեանը:

Իրենց հուսթեանը չեն դաւաճանել նաեւ Թուրքիայի իշխանութիւնները, որոնք այսօր ամէն ինչ անում են մինչեւ 2015-ը «երկխօսութեան» կեղծ նմանակումների բեմականացման ճանապարհով Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչման գործընթացը կասեցնելու համար: Դրա վկայութիւնն են ԱՄՆ-ի հայ համայնքի հետ «անկեղծ խօսակցութիւն ծաւալելու»՝ Թուրքիայի նախագահի եւ արտգործնախարարի խորամանկ փորձերը: Այս ամէնի հեռահար նպատակը հայութեան առանձին խմբերի պահանջների մասնակի բաւարարման միջոցով «կարգաւորման» սեփական սենարիոն պարտադրելն է: Ուրեմն՝ եթէ անգամ Հայաստանն ու հայութիւնը մինչեւ 2015 թուականը ոչինչ չձեռնարկեն Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման իրաւաքաղաքական գործընթաց սկսելու համար, միեւնոյն է, Թուրքիան ինքը, առանձին եկեղեցիների կամ կալուածների վերադարձի եւ այլ «ընտրողական քայլերի» միջոցով փորձելու է առեւտրայնացնելով՝ արժեզրկել հայերի օրինական ու արդարացի պահանջների իրաւաքաղաքական բովանդակութիւնը:

Ուստի ՀՀ իշխանութիւններին ներկայ կրաւորական կեցուածքի պահպանման դէպքում մինչեւ 2015 թուականը մենք անխուսափելիորէն ներքաշուելու ենք Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման գանազան կեղծ սենարիոնների մէջ: Որովհետեւ, երբ Հայաստանն ու Սփիւռքը իրենք իրենց համար չեն յստակեցնում Մեծ եղեռնի հետեւանքների յաղթահարման հիմնական սկզբնական իրաւաքաղաքական բովանդակութիւնը, նրանց փոխարէն դա անում են ուրիշները՝ առաջնորդուելով օտար կամ թշնամական օրակարգերով:

Նման վտանգի առկայութեան պայմաններում վերջին տարիներին փորձադիտական մակարդակով մեզանում լրջօրէն քննարկուում է մինչեւ 2015 թուականը Թուրքիային ուղղուած հայկական պահանջների որոշակի փաթեթ եւ Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հայեցակարգ մշակելու եւ դրանցով առաջնորդուելու՝ երկմիասնական առաջադրանքը: Առաջինն անհրաժեշտ է, որպէսզի ճշգրտուեն մեր կորուստների չափերը, կասեցուեն առանձին խմբերի ու անհատների «ինքնագործունէութիւնն» օգտագործելու Թուրքիայի փորձերը եւ առանձնացուեն Հայոց պահանջատիրութեան այն սուբյէկտները, որոնք կարող են ներկայացնել Հայաստանի ու հայութեան շահերը: Երկրորդն անհրաժեշտ է՝ յստակեցնելու համար այն մարտավարութիւնը, որը հարկ է լինելու կիրառել մինչեւ 2015 թուականը Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչման ու նրա հետեւանքների յաղթահարման առաջադրանքի համատեքստում: Այս երկու անհրաժեշտութիւնների շուրջ հայ գիտատեսական միտքն արդէն բաւականին մեծ ծաւալի աշխատանք է կատարել՝ զգալիօրէն առաջ անցնելով անորոշութեան մէջ տարուբերուող ազգային քաղաքականութիւնից [4]:

Մեր փորձագէտների ձեռքի տակ եղած հիմնաւորումների, փաստարկների ու հաշուարկների բազմաթիւ տար-

A 1926 Chicago Tribune newspaper republished these photographs of Armenian girls rescued from the Turks by officials of the Near East Relief Association at the cost of five dollars per slave girl. (Center) Arabian sheiks. (Bottom) Turk soldier abducting an Armenian girl.

(Near East Relief Association photo. The American Weekly, Chicago Tribune News)

բերակները վկայում են, որ դրանք գտնւում են հասունացման այն հանգրուանում, երբ արդէն զգում են իրենց դրոյթները որդեգրող եւ գործնական քաղաքականութեան մէջ տեղափոխող յստակ սուբյէկտների կարիքը: Ուստի երբ այսօր, «Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ տարելիցին նուիրուած միջոցառումները համակարգող պետական յանձնաժողով ստեղծելու մասին» որոշման ընդունումից եւ նրա առջեւ սովորական, տարելիցային բնոյթի խնդիրներ դնելուց զատ, պետական մակարդակով «2015-ին ընդառաջ» մեզանում փաստօրէն ոչինչ չի արւում, կրկին ուրուագծւում է սովորական նմանակումների ու թատերականացումների այն ծանօթ սենարիոն, ինչը բնորոշ է Հայաստանի իշխող վերնախաւի գործունէութեան փաստօրէն բոլոր ոլորտներին:

Այսինքն՝ սրանով մեզ առաջարկուում է մի կողմ դնել Թուրքիային ներկայացուելիք իրաւաքաղաքական փաթեթի ստեղծման համար անհրաժեշտ՝ հիմնաւորումների նախապատրաստումը, քննարկումն ու որդեգրումը եւ զբաղուել այնպիսի ձեռնարկներով, որոնք մեր հակառակորդները վաղուց արդէն բնորոշել են հայ ժողովրդի համար խիստ վերաւորական՝ «մասոչիզմ» բառով: Նման գործելակերպը լիովին տեղաւորուում է Արեւմուտքում պարբերաբար «լեգիտիմութիւն» մուրացող, իսկ երկրի ներսում փող բաժանելով ինքնավերարտադրուող իշխանութեան պատկերացումների շրջագծում: Ընդամենը մի քանի տարուայ ընթացքում Հայաստանի արտաքին պարտքը աստղաբաշխական թուերի հասցրած, իշխանութիւնը չի կարող օրինականութիւն պահանջել երկրից դուրս, ուստի 2015-ին ընդառաջ՝ զգայացունց, բայց դատարկ ձեռնարկների կազմակերպման միջոցով պատրաստուում է «փափուկ բարձ» դնել մեր հասարակա-

նուութեան գլխի տակ:

Այսպիսով, ակնյայտ է դառնում, որ հայ ժողովրդի համար ճակատագրական՝ 2015 թուականին ընդառաջ.

ա) միջազգային հանրութիւնը շարունակաբար խօսում է Հայաստան-Թուրքիա յարաբերութիւնների բարելաւման «վարդագոյն հեռանկարների» մասին՝ անտեսելով Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդիրը,

բ) Յեղասպան Թուրքիան փորձում է միջազգային հանրութեանը ցոյց տալ, թէ իբր՝ «երկխօսութիւն» է սկսում իր հանդէպ առաւել հետեւողական Սփիւռքի հայութեան առանձին հատուածների հետ:

գ) Պիւղատոսների երկերեսանութեան ու ցեղասպանի լիտիութեան երկկողմանի աքցանի մէջ յայտնուած Հայաստանի իշխանութիւնները, տեղի տալով առաջինների «փողաբոյր կամքին», փորձում են յիշատակի ու սգոյ արարողութիւնների կազմակերպման միջոցով շրջանցել միջազգային ասպարէզում Հայոց ցեղասպանութեանը քաղաքական եւ իրաւական գնահատական տալու հասունացած առաջադրանքը:

Ուրեմն՝ «2015-ի» իրաւաքաղաքական բովանդակութիւնը շրջանցելու հարցում, գոնէ ներկա պահին, այս երեք սուբյէկտների միջեւ առկայ է յստակ կոնսենսուս, ինչն անվիճելի իրողութիւն է: Սակայն 2015-ին ընդառաջ՝ կողմերի «հնարաւոր դերաբաշխումների» մասին դեռեւս խիստ վաղ է խօսել, որովհետեւ ինչպէս գլոբալ ու տարածաշրջանային, այնպէս էլ դրանցից բխող՝ ներազգային ու ներպետական գործընթացների ընդհանուր ուղղութեան յառաջիկայ երեք տարիներին մեզ բոլորովին այլ հեռանկարներ է խոստանում:

Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդիրը Հայաստան-Թուրքիա միջպետական յարաբերութիւնների բարելաւմանը զոհաբերելու արձանագրային ցանկութիւնը ներկայումս անլուծելի հակասութեան մէջ է յայտնուել գլոբալ եւ տարածաշրջանային մակարդակների վրայ յստակօրէն ուրուագծուող այն վտանգաւոր զարգացումների հետ, որոնք ծաւալուում են Հայաստանի անմիջական հարեւանութեամբ՝ Արեւմուտք-Արեւելք դիմակայութեան առաւել սուր կէտերում:

Սուրիայի ու Իրանի շուրջ սպասուող իրադարձութիւնների նախօրէին Հարաւային Կովկասում Հայաստանի Հանրապետութեան եւ ԼՂՀ-ի դէմ ձեռնարկուող ատրպէյ-ճանա-թրքական շանթաժ ցոյց է տալիս, որ մեր հակառակորդները Ղարաբաղում եւս հայերի հետ հաշուեկարգար տեսնելու առաջադրանքը համարում են Հայկական հարցը փակելու վճռորոշ պայման: Ու քանի որ հենց Ղարաբաղի միջոցով է Հայաստանի Հանրապետութիւնը շաղկապուած ուժի այն կեդրոններին, որոնց ներկայութիւնից ազատուելու համար են ծաւալուում մեր շուրջն ընթացող գործընթացները, ապա տարածաշրջանային ուժերի ընդհանուր հաշուեկալի փոփոխութիւնը կարող է խարխիւլ այն խաբուսիկ սթաթուս-քոն, որը դարձել է Հայաստանի իշխանութիւնների պատրանքային սպասումների ենթահողը: Մինչդեռ, տեկտոնիկ ճեղքուածքների վրայ յայտնուած երկրի համար որքան անհրաժեշտ ու պարտադիր է ուժի տարբեր կեդրոնների հետ ծաւալուող միաժամանակյա խաղը, նոյնքան էլ հակացուցուած է «մէկը գիշելու, միւսը շահելու» հատուածական հաշուարկը:

Աւելին՝ ներկայումս Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդրի մէջ պարփակուող Հայկական հարցն այն հզօր քաղաքական գործօններից մէկն է, որը միջազգային ասպարէզում ծառայում է իբրեւ լրջագոյն խոչընդոտ Լեռնային Ղարաբաղի հանդէպ նոր ազդեց-

իայի ճանապարհին: Ողջ մարդկութեան դէմ իրականացուած յանցագործութեան՝ Հայոց ցեղասպանութեան կրկնութեան վտանգը, այն էլ՝ ցեղասպանութեան 100-ամեակի նախօրէին, խիստ ազդեցիկ բարոյաքաղաքական լծակ է, որից հրաժարուում է կարող փոխհատուցուել Համաշխարհային դրամատան կամ այլ կառույցների կողմից առաջարկուող հերթական վարկով, որը, բնականաբար, մխտուելու է՝ հերթական ընտրութիւնը կեղծելու նպատակով:

Ստեղծուած իրավիճակում Հայոց ցեղասպանութեան դիմաց արդարացի հատուցման պահանջի առաջադրումն ու շաղկապումը՝ հայութեան դարաբաղեան հատուածի դէմ նիւթուող ցեղասպանական ծրագրերը կանխելու առաջադրանքի հետ, ազգային հիմնանպատակից անխուսափելիօրէն վերածուելու է համամարդկային առաջադրանքի՝ մարդկութեան ու քաղաքակրթութեան դէմ նոր ոճիրը կանխելու կամքի ու վճռականութեան:

Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդրի առաջադրումով Հայաստանի Հանրապետութիւնը կարող է նաեւ ամբողջացնել Լեռնային Ղարաբաղի արդար դատը պաշտպանելու համահայկական յանձնառութեան դաշտը՝ իր շուրջը համախմբելով ողջ աշխարհի հայութեանը:

Նոյն հիմնախնդիրը ներպետական իրողութիւնների համատեքստում քննելու պարագայում հարկ է վերլիչել, որ հենց Հայոց ցեղասպանութեան դաժան վերլուշն էր այն հզօրագոյն ազդակը, որ 1988-ին ոտքի հանեց, իսկ քիչ անց՝ մարտի դաշտ տարաւ Ղարաբաղեան պատերազմում յաղթանակած սերնդին: Միայնուհանդերձ երկու նրանք, ովքեր Հայաստանի իշխանութիւնների կողմից մատակարարուող «բարիքներով» հաճոյք ստացող մեր քաղաքացիների մի մասի ժամանակաւոր ընդարմացումը գնահատում են իբրեւ բարքերի աղճատման վկայութիւն: Հայ ժողովուրդն իր ճնշող մեծամասնութեամբ որեւէ կապ չունի իրեն պարտադրուող արգահատելի երեւոյթների հետ, որոնք նրա կամքը կտրելու նպատակ են հետապնդում: Հայութեան ազգային իտէպլները այսօր էլ աւելի ուժեղ են ու կենսունակ, քան ցեղասպանական նպատակներ հետապնդող հարեւանների՝ ցեղային ատելութեան վրայ հիմնուած նկրտումները: Պարզապէս՝ դրանց պոռթկալու համար զգացում է ենթակայական գործօնի հասունացման կարիքը, ինչն ի յայտ է գալիս արտաքին վտանգների առարկայացմանը զուգընթաց: Ուստի կասկած անգամ պէտք չէ ունենալ, որ յառաջիկայում նոյնպէս հայ ազգը միայն պայքարի ճանապարհով է պաշտպանելու իր շահերը:

Իսկ ահա Հայաստանի իշխանութիւնները 2015-ին ընդառաջ նախատեսուող ձեւական գիտաժողովներով ու ցուցահանդէսներով այլեւս չեն կարող խաբել սեփական ժողովրդին եւ ապացուցել, թէ իբր՝ տէր են կանգնում նրա ողբերգական պատմութեանն ու անժամանցելի իրաւունքներին: Մեծ եղեռնի 100-ամեակի նախապատրաստութիւնները նմանակումների վերածելու նրանց բոլոր փորձերը դատապարտուած են ձախողման:

Նոր սպառնալիքների առարկայացման պայմաններում ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդրի առաջադրումն է ժողովրդին կրկին համախմբելու եւ պայքարի առաջնորդելու վճռական պայմանը, որովհետեւ յառաջիկայ տարիներին հէնց արտաքին վտանգը կանխելու հրամայականն է լինելու ներհայաստանեան քաղաքական ուղիի առանցքային հիմնահարցն ու շարժիչ ուժը:

Իսկ դա նշանակում է, որ այսօր 2015-ը շրջանցելու անյաշող փորձեր անող Հայաստանի իշխանութիւնները յա-

ուղղակիաբար չեն կարողանալու շարունակել իրենց ներկայ քաղաքականությունը: Աւելին՝ նրանք հարկադրուած են լինելու այս կամ այն կերպ ընթացք տալ Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման առաջադրանքին՝ գիտակցելով ոչ միայն ազգին ու պետությունը, այլև իրենց իշխանությունը սպառնացող վտանգի մեծությունը: Պատճառն այն է, որ անգամ «գրպանով մտածող» հայաստանեան փողապետության համար ի վերջոյ հասու է դառնալու ամենագործության փարատքսի յայտնի տրամաբանությունը. «Խնդրէք Աստուծուն, որպէսզի նա ստեղծի մի քար, որն ինքը չի կարող բարձրացնել: Եթէ ստացուի, նշանակում է նրա ամենագործությունը կորցրել է իր ուժը: Իսկ եթէ ոչ՝ ապա նա չի էլ եղել ամենագոր»[5]:

Այն քարը, որը 2015-ին ընդառաջ՝ փակելու է Հայաստանի իշխանությունների ճանապարհը, օրեցօր վտանգաւոր դարձող արտաքին միջավայրից բխող սպառնալիքներին դիմակայելու հրամայականն է, որն, ինչպես գիտենք, հայաստանեան փողապետության «արժեհամակարգի» շրջագծում միայն մէկ լուծում ունի՝ արձանագրային անձնատուութիւնը: Բայց քանի որ վտանգը Ղարաբաղի վրայ կեդրոնանալու պարագայում քարը ստեղծելուց հրաժարուելը սպառնալու է իշխանութեան, իսկ բարձրացնելը՝ էութեան կորստեան վտանգով, ապա նման գլուխկոտրուկը հանգուցալուծուելու է «ճարահատեալ դաւանափոխութեան» տարբերակով: Ուրեմն՝ վտանգուած երկրի իշխանությունների համար Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման առաջադրանքը ամենագործության փարատքսի այն քարն է, որը որեւէ կերպ հնարաւոր չէ շրջանցել: Եւ ներկայումս հայ հասարակայնությունը խաբելու անօգուտ փորձեր անողների ինքնապահպանման ձգտումը 2015-ին ընդառաջ՝ անխուսափելիորէն փոխակերպուելու է Մեծ եղեռնի հետեւանքների յաղթահարման խնդիրն առաջադրելու եւ իրենք իրենց բացասելու գործընթացի:

Մինչեւ 2015 թուականը Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների յաղթահարման հիմնախնդիրն առաջ քաշելու հրամայականը նոր ցեղասպանութեան բացառման, ներառւածային համերաշխութեան վերականգնման եւ Հայաստանի Հանրապետութեան ներքին կեանքի առողջացման այն վճռորոշ պայմաններից է, որը չի կարող շրջանցել մեզանում գործող ո՛չ մի ուժ կամ անհատ:

ԳԷՈՐԳ ԽՈՒԴԻՆԵԱՆ

Արարներու մօտ գտնուած մալաթիացի Յարութիւն եւ Գրիգոր Թաճեան եղբայրներ

[1] City of God. Book 5, Chapter 10.

[2] Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների գնահատման առումով մեզանում լայնօրէն կիրառուող «յաղթահարում» հասկացութիւնից գատ, որոշ փորձագետների կողմից երբեմն օգտագործուում է նաեւ «վերացում» եզրույթը, որը, մեր կարծիքով՝ հիմնաւորուած չէ, քանի որ Հայոց ցեղասպանութեան հետեւանքների մի մասը եւ առաջին հերթին՝ մարդկային կորուստները, անդառնալի են:

[3] Այս եզրույթը, որն առաջին անգամ օգտագործուել էր 2009 թ. Հոկտեմբերի 10-ի հայ-թրքական արձանագրութիւնների ստորագրման ներառւածական շարժանիքների բացայայտման նպատակով հրապարակուած մեր

խմբագրականում («ՎԷՄ», 2009, N 3, էջ 3-10), անցած տարիների ընթացքում պատշաճ ըմբռնման չէր արժանացել: Բայց 2012 թ. Մայիսի 6-ի խորհրդարանական «ընտրութիւններից» յետոյ, երբ մեր աչքերի առջեւ «գնուեց» Հայաստանի փաղափարների զգալի մասը, անգամ այն փորձագետները, որոնք մինչ այդ լուրջ վերապահումներ ունէին, իրենք եւս սկսեցին օգտագործել այս բանալի-բառը:

[4] Տե՛ս Արա Պապեան, Հայրենատիրութիւն: Հայոց պահանջատիրութեան իրաւական հիմունքները եւ յարակից հարցեր, յօդուածների ժողովածու, Եր., «Աստղիկ», 2012:

[5] Savage, C. Wade. The Paradox of the Stone, Philosophical Review, Vol. 76, N 1 (Jan. 1967), pp. 74-79.

Ապրիլ 24-ը եւ Ա. Վռամեանի մարգարեական կանխատեսումը

Հայ ժողովուրդին դէմ թրջապահան պետութեան գործադրած ցեղասպանութեան վերաբերեալ մեր նորագոյն պատմութեան էջերը թերթատելով, ընթերցողին ուշադրութիւնը վստահաբար պիտի գրաւէ Մեծ եղեռնի առաջին նահատակներէն Ա. Վռամեանի հռչակաւոր մարգարէական կանխատեսումը.

«Թուրքիոյ, Կովկասի եւ Պարսկաստանի մէջ ապրող հայը գիտնալու է այսօր, որ ահեղ դաւադրութիւն մը կայ իրեն դէմ, միլիոնաւոր մոլեռանդներու լոկալայն համաձայնութիւնը կոնակ ունենալով: Թաթարներու այսօրուան արարքներն եւս Կովկասի մէջ, որոշ ծրագրի մը գոյութիւնը կը մատնեն՝ տնտեսապէս ջախջախել հայերը, անոնց երիտասարդ ուժերը սպառել եւ մնացորդը մղել գաղթելու.– Հայութեան բնաջնջումի ծրագիրը ի գլուխ պիտի հանեն, եթէ յարմարագոյն առիթը ներկայանայ: Իսկ այդ առիթը կամ պատեհ ըրալէն միջազգային բարդութիւններն են, որոնք գոնէ կարն ժամանակի մը համար պիտի կրնան Եւրոպայի ուշադրութիւնը Արեւելքէն հեռու պահել եւ թողուլ, որ դահիճն ու գոհը մնան առանձին, դէմ դիմաց: Ահա այդ ահաւոր ըրալէն է, որ հայաջնջումի ահեղ ծրագիրը պիտի իրականանայ առանց դժուարութեան եւ պատմութեան մէջ նմանը չտեսնուած ողբերգութեամբ»...

1905-ին գրուած են Ա. Վռամեանի մարգարէական այս մտածումները: Գրուած են Արեւելահայաստանի մէջ եւ Անդրկովկասի տարածքին ցարական իշխանութեանց դրդած հայեւ թաթարական ընդհարումներու օրերուն եւ ազգամիջեան այդ արիւնալի գրգռութեանց լոյսին տակ: Վռամեան այդ ժամանակ կը գտնուէր Պոսթըն՝ Մ. Նահանգներ հաստատուած հայ պանդուխտները կազմակերպելու դաշնակցական գործիչային առաքելութեամբ եւ մարգարէական իր կանխատեսումը հրապարակած էր տեղւոյն «Հայրենիք» օրաթերթի 28 Հոկտեմբերի թիւով լոյս տեսած յօդուածի մը մէջ: Ուշագրաւը այն է, որ Ա.

Վռամեան մարգարէական այդ կանխատեսումով կը բացատրէր ու կը հիմնաւորէր այդ ժամանակաշրջանին Դաշնակցութեան որդեգրած քաղաքական ուղիով: Ինչպէս թրջապահան, պարսկական եւ ռուսական տիրապետութեանց տակ՝ Հայաստանն ու հայութիւնը կը դիմագրաւէին բնաջնջման եւ անհետացման օրհասական վտանգը: Եւրը պանդուխտներն ու հայրենալքութիւնը չէին կրնար ըլլալ: Եւրը - եւ միակ յոյսը - գէնքով հայոց փրկութեան նուաճումն էր: Իսկ հայ ազգային ազատագրական շարժումը յաջողութեան եւ յաղթանակի յոյս կրնար ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ Թուրքիոյ, Պարսկաստանի թէ՛ Ռուսաստանի մէջ վերջ տրուէին ամէն կարգի բռնատիրութեանց՝ քաղաքական զարթոնքի եւ պետական ղեկավարութեան կոչելով երիտասարդ ու յեղափոխական ուժեր, որոնք ազգերու միջեւ համերաշխութեան զաղափարին գինուորագրուած պիտի ըլլային եւ ոչ թէ՛ ազգամիջեան հակամարտութիւններ հրահրէին...

Ա. Վռամեան եղաւ դրօշակիրը հայեւթուրք յեղափոխական դաշնակցութեան եւ իր կեանքի գնով գործեց ի խնդիր այդ գործակցութեան ամրապնդումին:

Վռամեան չՅԴ Բիւրոյի անդամ էր, ընտրուեցաւ նաեւ Օսմանեան Խորհրդարանի դաշնակցական պատգամաւոր՝ Վանի շրջանէն, պարտու-

թեան մատնելով իթիհատական թեկնածուն: Իբրեւ այդպիսին, Մեծ եղեռնի նախօրէին, հաստատուեցաւ Վանի մէջ, ուր Արամի եւ Իշխանի (Նիկոլ Միքայէլեան) հետ ղեկավարեց Վասպուրականի հայութեան քաղաքական պայքարը՝ ի սպաս հայկական լայն ինքնավարութեան ձեռքբերումին: Բայց Ապրիլի 3-ին Վանի կուսակալ ձեռնափակ պէյը դաւադրաբար սպաննել տուաւ Վանայ Իշխանը, իսկ երկու օր ետք՝ Ապրիլի 5-ին, երբ Իշխանի սպանութեան յանցագործները պատժելու պահանջով կուսակալին քով դացած էր, Ա. Վռամեան իր կարգին ձերբակալուեցաւ եւ աքսորուեցաւ՝ ճամբու ընթացքին նահատակուելու համար:

Աւագանի անունով Օննիկ Դերձակեան՝ 1871-ին Պոլիս ծնած եւ պատանի տարիքին, Կոմիտասի ու Լեւոն Շանթի հետ, էջմիածին ղրկուած եւ Գէորգեան ձեմարանը աւարտած ներհուն մտաւորական եւ եռանդուն հասարակական գործիչ էր Արշակ Վռամեան: 1889-ին Պոլիս վերադարձած եւ 1894-ին Դաշնակցութեան անդամագրուած էր: Յեղափոխական իր անձնուէր գործունէութեամբ անմիջապէս դարձած էր Դաշնակցութեան Պոլսոյ Կ. Կոմիտէին սիւներէն մէկը: Բաբգէն Սիւնիի հետ ծրագրած ու նախապատրաստած էին Պանք Օթոմանի գրաւումը: Այնուհետեւ, ձերբակալուած ու մահապատիժի դատապարտուած էր օսմանեան իշխանութեանց կողմէ, բայց կրցած էր փախուստ տալ եւ հեռանալ Պոլիսէն: Երկու տարի կազմակերպական գործիչի աշխատանք տարած էր Պուլկարիոյ մէջ, ուրիչ անցած էր ժընեւ՝ միանալու համար «Դրօշակ» ի խմբագրութեան: 1898-ին ներկայ գտնուած էր Թիֆլիսի մէջ գումարուած ՀՅԴ Երկրորդ Ընդհանուր ժողովին, ուր ընտրուած էր Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ: Տարի մը ետք գործիչային առաքելութեամբ ղրկուած էր Մ. Նահանգներ, ուր հիմնած էր «Հայրենիք» թերթը եւ վարած էր անոր խմբագրութիւնը մինչեւ 1907: 1908-ի Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք վերջնականապէս վերադարձած էր Պոլիս եւ կուսակցական ու պետական բարձրագոյն պատասխանատուութիւններ ստանձ-

նած էր մինչեւ 1915-ի իր նահատակութիւնը:

Այսպէս, մարգարէական իր կանխատեսումին առաջին գոհերէն մէկը եղաւ Վռամեան՝ հայեւթուրք համերաշխութեան համար իր ցանած գաղափարապաշտ սերմերուն փոխարէն քաղերով... դառնագոյն պտուղը թրքական եղեռնագործութեան:

Եւ այսօր, Մեծ Եղեռնի 100-ամեակին, Վռամեանի օրինակն ու մարգարէական կանխատեսումը կը յուշեն հայոց սերունդներուն, աշխարհի չորս ծագերուն, թէ թուրք պետական մտածողութեան մէջ քաղաքակրթական խոր արմատներ ունի այսպէս կոչուած «հայկական սեպ»էն

ձերբազատուելու «հրամայականը»:

Հայաստանն ու հայկական հողերը, իբրեւ հայ ազգի պատմական սեփականութիւնը, գոյութեան իրաւունք չունին յաջս թրքական պետութեան, որ սեփական ցեղին բռնազրաւած հողերը

թրքացնելու միակ կոչումով կ'առաջնորդուի եւ, այդ ճամբուն վրայ, ոչ մէկ քաղաքական, իրաւական կամ մարդկային կաշկանդում կը ճանչնայ, ոչ մէկ խոչընդոտ կ'ընդունի...

Իսկ հայ ժողովուրդը, անկախաբար ազգային-քաղաքական ինքնահաստատման իր բնական ճգնաժամներէն եւ սեփական անկախ հայրենիքի ու պետականութեան իրաւունքէն, սոսկ քաղաքակրթական իր կենսունակութեամբ, կամայ թէ ակամայ կ'արգելակէ ամբողջ տարածաշրջանին վրայ թրքական գերիշխանութեան «պահպանումը»... Ինչ որ ալ ըլլան պատմական զարգացումներու հետեւանքով առաջացած աշխարհաքաղաքական պայմանները, թրքական պետութիւնը դատապարտուած կը զգայ ինքզինք շարունակելու հայաջնջումի ծրագրին գործադրութիւնը: Կրնայ միայն ու պարզապէս հայաջնջման ծրագրին գործադրութեան ձեւերը փոփոխութեան ենթարկել՝ արտաքին պայմաններուն համապատասխան յառաջ ընթանալու համար:

Եւ վերապրող հայութիւնը իրաւունք չունի փայփայելու Ա. Վռամեանի եւ իր սերունդին դառն ու ողբերգական երազը: Տեսնելով հանդերձ թրքական պետութեան հետապնդած հայաջնջումի ծրագրին վտանգը,

1908-ի Օսմանեան Սահմանադրութեան ընդմէջէն ատենի հայ դեկավարութիւնը փայփայեց այն յոյսը, որ թուրք ժողովուրդի ծոցէն կրնայ երեւան գալ երիտասարդ սերունդ մը, որ հայ ժողովուրդին մէջ փնտոէ իր ճակատագրակիրն ու գործակիրը: Քաղաքակրթական հակադրութեան գործօնը անշրջանցիկ էր սակայն եւ Հայաստանն ու հայութիւնը ծանրագոյն գին վճարեցին նման յոյսերու փայփայումին:

Ժամանակը ամենայն դաժանութեամբ հաստատեց, որ հայ ժողովուրդի քաղաքական ճակատագիրը առաջնորդելու կոչուած ազգային դեկավարութիւն մը, մանաւանդ երբ ի

«Հայութեան բնաջնջումի ծրագիրը ի գլուխ պիտի հանեն, եթէ պէն միջազգային բարդութիւններն են, որոնք գոնէ կարն ժամանակի մը համար պիտի կրնան Եւրոպայի ուշադրութիւնը Արեւելէն հեռու պահել եւ թողուլ, որ դահիճն ու գոհը մնան առանձին, դէմ դիմաց: Ահա այդ ահաւոր բոլորի է, որ հայաջնջումի ահեղ ծրագիրը պիտի իրականացնայ առանց դժուարութեան եւ պատմութեան մէջ մնանը չտեսնուած ողբերգութեամբ»...

մտի կ'ունենանք 1918-ին Հայաստանի անկախութեան նուաճումէն եւ Հայաստանի Հանրապետութեան կերտումէն ասդին գործած հայ պետական դեկավար ուժերը, դատապարտուած է միշտ զգոնութեամբ տեսնելու եւ բնաւ մտահան չընելու դահիճին պետական քաղաքականութեան առանցքը կազմող քաղաքակրթական մեծ հակադրութիւնը:

Չի բաւեր, որ հայ ժողովուրդը պատրաստակամութիւն ունենայ ներելու թրքական պետութեան ցեղասպանական ոճիրը, եթէ անշուշտ կրնայ այդպէս՝ առանց իրաւունքի ու արդարութեան վերականգնումին ու քաղաքական հատուցումին ներել... Անհրաժեշտ է ու նախապայման, որ թրքական պետութիւնը հաշուի նստի իր պատմութեան հետ եւ ընդունի, որ քաղաքակրթական ծանրագոյն մոլորանք էր ու ոճիր՝ աշխարհի այս գօտիէն ներս թրքական գերիշխանութեան «պահպանումը» Հայաստանի ու հայութեան գերեզմանումին վրայ խարսխելու քաղաքականութիւնը:

Միայն այդ պարագային նախ թուրք ժողովուրդը հնարաւորութիւն կ'ունենայ իր պետական դեկավարութեան հաշիւ պահանջելու, ապա՝ սնուցանելու այն յոյսը, որ կարելի է եւ պէտք է հայ ժողովուրդին հետ համա-

տեղ կեանքի ու բարի-գրացիական յարաբերութեանց քաղաքակրթական նոր էջ բանալ:

Անհող մտամարզանք եւ անհեռանկար ինքնախաբէնութիւն են մնացեալ բոլոր վերլուծութիւնները եւ մեկնաբանութիւնները, թէ ժամանակները կը փոխուին եւ ազգերն ու պետականութիւնները զարգացում կ'ապրին եւ թէ, մինչեւ իսկ, պատմականօրէն իրարու հակադրուած ազգերու եւ պետութեանց նորահաս սերունդները ի վերջոյ անցեալի բեռէն լիցքաթափուելու ուղին պէտք է գտնեն:

Դժուար է գոհը դուրս հանել «գոհ»ի հոգեբանութենէն, անոր հաւաքական յիշողութեան եւ գիտակցութեան վրայ ճնշող ցեղասպանութեան հասարակ բեռէն: Դժուարը եւ այս պարագային նախապայմանը յաղթահարումն է դահիճին մէջ շարունակուող անպատժելիութեան զգացումին: Իսկ

թրքական պետութեան այսօրուան դեկավարութիւնը դոյզն անդրադարձումն իսկ չունի, աւելին՝ կը մերժէ ունենալ, խոստովանելու համար որ ինք ծանրագործն է Հայաստանի եւ հայ ժողովուրդի կործանման վրայ խարսխուած ցեղապաշտ պետութեան մը:

Թուրքիան ճշմարտութեան ա'յս պատին առջեւ պէտք է կանգնեցնեն աշխարհի ճակատագիրը տնօրինող մեծերը, եթէ անկեղծ են իրենց արձակած դիւանագիտական պսպղուն կարգախօսքերուն մէջ:

Այլապէս, հայ ժողովուրդին նորահաս սերունդները անվարան պիտի ձայնակցին Ա. Վռամեանի պատգամին.

«Իրաւունքը, ինչպէս առաջ, այսօր ալ սուրին ծայրն է, այսինքն՝ անոնք միայն իրաւունք ունին, որ սուր ունին կամ եաթաղանին դէմ գէթ զմեկի մը: Իրաւունքը արցունքնոտ քաշկիմակիմ ծայրը կապեցին մեզ, փոխանակ սուրին ծայրը դնելու: Պոռացէ՛ ուզածնուդ չափ, թէ իբր մարդ, ուրիշներու վայելած ազատութիւնը դուք ալ ստանալու իրաւունք ունիք: Կոկորդինդ ու արցունքնիդ մեղցե՛ք: Պարապ խօսքեր են ստոնք՝ ինչպէս դատարկ փամփուշտ մը առանց վառօդի»...

ՆԱԶԱՐԷԹ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Հայ մանուկներու եւ անչափահասներու ողիսականը Հայոց ցեղասպանութեան տարիներուն

Հայոց ցեղասպանութիւնը, այլ խօսքով՝ հայ ժողովուրդի բնաջնջումը, ծրագրուեցաւ եւ կազմակերպուեցաւ թուրք ծայրայեղ եւ ազգայնամոլ քաղաքական եւ զինուորական ղեկավարներու կողմէ՝ ու գործադրուեցաւ թուրք ջարդարար եւ արիւնարբու զինուորականներու, բժիշկներու, քաղաքական անձնաւորութիւններու, պետական պաշտօնեաներու եւ ամբոխին միջոցով:

Ամբողջ աշխարհը ականատես վկան եղաւ Հայոց ցեղասպանութեան, սակայն քաղաքակիրթ ժողովուրդներն ու երկիրները լուռութեամբ եւ խլութեամբ ու երբեմն ալ քաջալերանքով մեղսակից դարձան այս բնաջնջման:

Ինչպէս ծանօթ է բոլորիս, թուրք ջարդարարը 1915-էն առաջ՝ 1894-1896 եւ 1899-ին, արդէն գործի անցած էր եւ կազմակերպած էր հայկական ջարդեր հայկական գաւառներու մէջ: Ոճրագործ թուրքը այս ջարդերու ընթացքին մասամբ մը խնայած էր մանուկները եւ կիները:

1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան սկիզբը, թուրքը յայտարարած էր. «Այս անգամ ամբողջական պիտի ըլլայ մեր մաքրագործումը», այլ խօսքով՝ պիտի չի նայուէին նաեւ մանուկներն ու կիները, ինչպէս կը հաստատէ թուրքիոյ ներքին գործոց նախարար Թալէաթին նամակը Հայլէպի կուսակալութեան. «Նոյնիսկ մանուկները չձգել օրօրոցներուն մէջ, կամ անոնք որոնք անկարող են շարժելու՝ հանեցէք բոլորը»: Այս որոշումը արդէն որդեգրուած էր Սելանիկ գուժարուած իթթիհատականներու 1911-ի գաղտնի ժողովին ընթացքին, ուր բանաձեւուած էին սահմակեցուցիչ շարք մը որոշումներ, որոնցմէ յատկանշական են հետեւեալները.

- 1. Զինուորական անհրաժեշտութիւն մըն է ժողովուրդներու ջարդը, առանց տարիքի եւ սեռի խտրութեան:
- 2. Թշնամի ցեղի մը մանուկները ջարդելը կանխարգելիչ միջոց մըն է ազգային պաշտպանութեան:

1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան նախօրեակին հազարաւոր թուրք ոճրագործ եւ դատապարտեալ բանտարկեալներ ազատ արձակուեցան՝ իրագործելու համար այս ահարկու եւ աննախընթաց անմարդկային որոշումը: Օսմանեան կայսրութեան բոլոր բանտարկեալները ներառուեցան յատուկ ջարդարար ակազակային խումբերու մէջ՝ իրականացնելու համար այս որոշումը: Անոնց հրահանգուած էր ոչ մէկ գուժ կամ կարեկցութիւն ցուցաբերել մանուկներուն եւ կիներուն նկատմամբ, նոյնիսկ՝ անկարներուն, որոնք մաս պիտի կազմէին հայ ժողովուրդի ամբողջական բնաջնջումին:

Հայ մանուկները եւ անչափահասները բաժնեկից դարձան հայ տարեցներու եւ կիներու տարագրութեան ծայրագոյն աստիճանի դժուարութիւններուն եւ փոթորկալից տեղահանութեան՝ դէպի հեռուոր անապատային վայրեր: Հայ մանուկները արդէն կորսնցուցած էին իրենց հայրերը եւ մնացած էին միայն մայրական հոգատարութեան տակ: Անոնք դիմազրուեցին եւ ենթարկուեցան ցեղասպանութեան հրէշային ամէն տեսակի բռնարարներու: Անոնց ողիսականը եղաւ անբաժանելի մէկ օղակը Հայոց ցեղասպանութեան անծայրածիր շղթային: Անոնց որոշ մէկ տոկոսը ենթարկուեցաւ մարմնական, հոգեկան եւ մտային ճնշումներու եւ չարչա-

րանքներու, իսկ մնացեալը խողխողուեցաւ, սպանուեցաւ եւ ոչնչացուեցաւ ու մաս կազմեց հայ ժողովուրդի նահատակներու մեծ խումբին:

Հայոց ցեղասպանութեան ընթացքին հայ մանուկներու ողիսականը եղաւ հետեւեալներէն մէկը կամ միւսը.

Ա. Ոչնչացում թուրքերու կողմէ, որ իրագործուեցաւ զանազան ձեւերով.

- ա. Սպանութիւն զանազան հրէշային միջոցներով.
- 1. Հրացանային գնդակահարում
- 2. Կացինահարում
- 3. Գլխահատում

Մարիա Ճէյքըպսըն կը վկայէ, որ հարիւրաւոր հայ փոքրիկներ վիզերնէն մորթուած են զանազան վայրերու մէջ: Իսկ Նանսենի համաձայն, Տիարպեքիրի հայերու գաղթականութեան ընթացքին, հազարաւոր մանուկներ մորթուած են եւ ապա նետուած են Եփրատ գետ, ինչպէս նաեւ հազարաւոր մանուկներ մորթուած են Քեմեխի կիրճին մէջ:

- 4. Դաշունահարում
- 5. Սուլինահարում
- 6. Զանազան տեսակի չարչարանքներ եւ հրէշային արարքներ

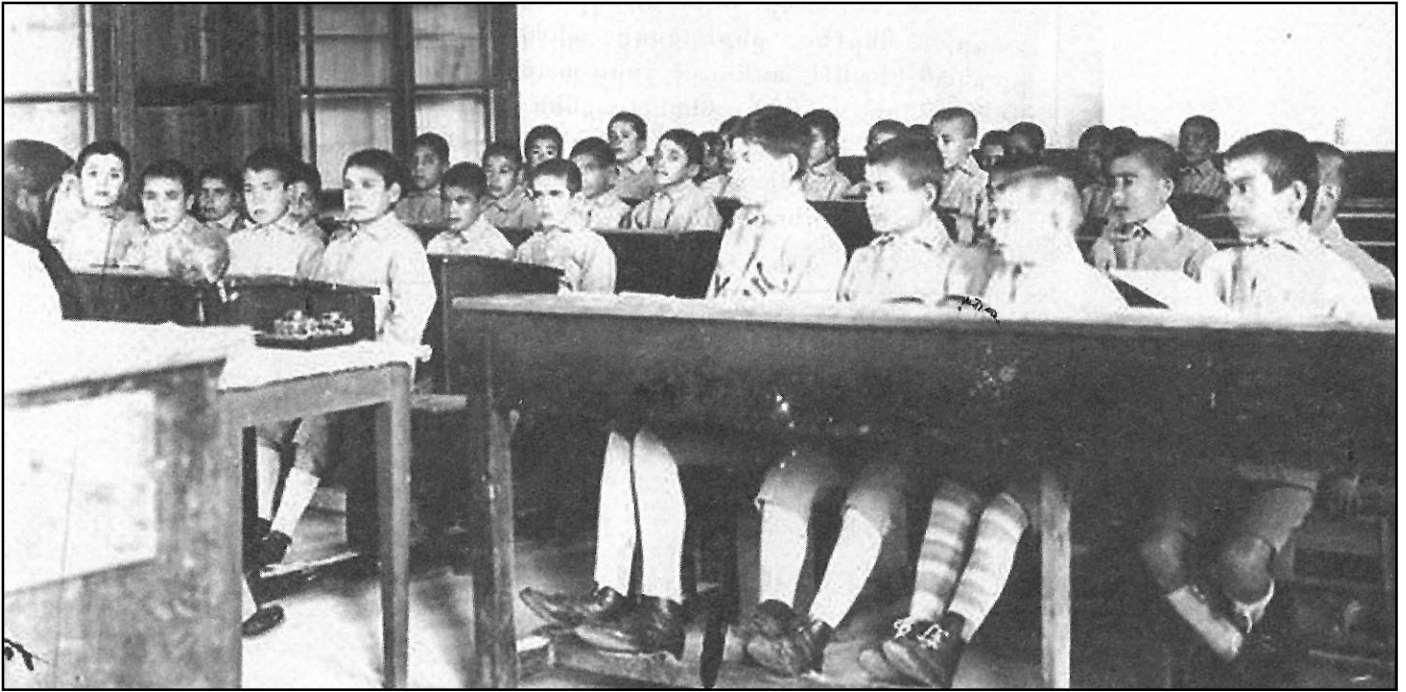
Արամ Անտոնեանի վկայութեամբ, թուրք զինուորները 10 տարեկան հայ տղայ մը բռնած են, որովհետեւ ան չէ ենթարկուած իրենց հրահանգներուն եւ մագլցած է բլուրի մը վրայ: Զինուորները երկար պարանի մը մէկ ծայրը կապած են խեղճ տղուն վիզին, իսկ միւս ծայրը՝ ձիու մը վիզին: Ձին գրգռուած վազած է արագընթաց եւ տղուն մարմինը կլորկոր դառնալով ձօճուած է օդին մէջ ու քանի մը անգամ շրջապատի ժայռերուն զարնուելով՝ ի վերջոյ գլխահատուած է իր մօր աչքին առջեւ:

Արամ Անտոնեան կը գրէ նաեւ թէ՛ «Հաֆըզ անունով կիլիկեցի կառապան մը, որ այդ օրերուն մարդակերպ գազան՝ թուրք Հաքքընը Տէր Զօր տարած էր, կը պատմէր թէ ան, ճամբու ընթացքին դիտմամբ իրենց վերջին վայրկեանները ապրող եւ գետին ինկած հայ մանուկներուն վրայէն քշել կու տար կառքը, սարսափելի հայհոյանքներ արձակելով եւ բացայայտ հրճուանք մը արտայայտելով. իսկ անդին՝ բլրակի մը վրայ տեսնելով լքուած եւ ցաւերէն տնքացող փոքրիկ մը, կատողած անմիջապէս կը հանէ ատրճանակը եւ երեք գնդակ կը պարպէ խեղճ փոքրիկին վրայ»:

բ. Զրահեղձութիւն-խեղդամահութիւն.

Հազարաւոր անմեղ հայ մանուկներ ջրամոյն եղած են ծովու, գետերու եւ լիճերու ջրերին մէջ թուրք դահիճներու ձեռամբ: Հոս կ'ուզեմ մէջբերել կարգ մը վկայութիւններ:

- 1. Բիւզանդ Եղիայեան կը վկայէ՝ թէ Տրապիզոնի եւ Խարբերդի մէջ թուրքերը հայ որբերը Սեւ ծով եւ Եփրատ գետ թափած են:
- 2. Թուրք փաստաբան եւ Տրապիզոնի երեսփոխան Հաֆիզ Մեհմեթ կը վկայէ՝ թէ թուրքերը Տրապիզոն գետին մէջ մեծ թիւով հայ մանուկներ խեղդամահ ըրած են:
- 3. Թուրք բարձրաստիճան զինուորական՝ ճենեբալ

Լիբանանի Այնճաբայի որբանոցին մէջ հայ որբեր թորքացման կ'ենթարկուին

Մահճուտ եւ Արշաւիր Շիրակեան կը վկայեն՝ թէ Տրապիզոնի կառավարիչը՝ ձեմալ Ազմին եւ իր օգնականը, խեղդամահ ընել տուած են հազարաւոր հայ մանուկներ Սեւ ծովուն մէջ:

Արշաւիր Շիրակեան իր «Կտակն էր նահատակներուն» հատորին մէջ մանրամասն կը պատմէ թէ ինչպէս ինք եւ Արամ Երկանեան, 1922-ի Ապրիլին, Պերլինի մէջ ահաբեկեցին ձեմալ Ազմին եւ Պեհաէտտին Շաքիրը:

4. Խարբերդի ամբերիկեան դեսպան Լեալի Տէյվիս կը գրէ թէ՝ Խարբերդէն 20 քւմ. հեռու Կիւլճիւք լիճին մէջ թուրքեր սուխնահարելէ ետք խեղդամահ ըրած են հազարաւոր հայ մանուկներ:

5. Հիւպատոս Մորկենթաու վկայութեամբ՝ Եփրատ գետին մէջ էրզրում նահանգի Քեմախ Կիրճին մօտերը հարիւրաւոր մանուկներ խեղդամահ եղած են:

6. Հայ վերապրող մը կը պատմէ թէ՝ Եփրատ գետին մէջ, Տէր Զօրի ոստիկանապետ Մուսթաֆա Սիտքի 1916-ի Օգոստոսին գեղեցիկ հայ դեռատի աղջիկները բռնաբարելէ ետք խեղդամահ ըրած է: Նոյն այս ոճրագործը 2000 հայ մանուկներ ուղղած է դէպի Եփրատ գետ, կապելէ ետք անոնց ոտքերը եւ ձեռքերը գոյգ-գոյգ նետած է Եփրատ գետին մէջ ու մեծ հաճոյքով երկար ժամեր դիտած է այդ քստմնալից տեսարանը:

7. Արաբ զինուորական Սաիտ Ահմէտ Մուխար Պաւաճ կը վկայէ թէ՝ ինչպէս Տրապիզոնի մէջ մանուկները պզտիկ նաւերով տարած են ծովու խորերը, սպաննելէ ետք բոլորը գետեղած են տոպրակներու մէջ եւ ապա նետած են ծովուն յատակը:

8. Նանսէնի վկայութեամբ՝ հազարաւոր մանուկներ խեղդամահ եղած են թուրքերու ձեռքով, մասնաւորապէս Պիթլիսի հայ մանուկներ՝ Տիգրիս գետին մէջ:

9. Վարդան Պետոյեան «Յեղափոխական Ալպում»-ի մէջ կը գրէ. «Մուրատ գետի եզերքը թուրք ոստիկաններ մօտ 1000 հոգի՝ կիներ եւ մանուկներ բոլորն ալ հրացանաձգութեան ենթարկեցին, ոմանք ողջ-ողջ գետի ալիքներուն յանձնուեցան եւ ոմանք դնդակահար գետին ինկան»:

10. Սեբաստացի Մարիամ Մանուկեան «Վերապրողները կը վկայեն» գիրքին մէջ կը յիշէ. «Կարմիր գետը լեց-

ուած էր մանուկներով, թուրքերը հայ մանուկները սուրբու վրայ ճօճելէ ետք կը նետէին գետը: Մօրս քեռիին գոյգ կաղ դեռատի աղջիկները փախչելով զինուորներուն ձեռքէն նետուեցան գետը, զինուորները դուրս քաշեցին զանոնք ջուրէն ու բռնաբարելէ ետք մորթեցին մեր աչքերուն առջեւ»:

11. Արամ Անտոնեան իր «1.5 միլիոն հայերու ջարդը» գիրքին մէջ կը գրէ.

«Տիգրանակերտի տեղահանութեան կառավարիչը 1-3 տարեկան հայ երկու սեռէ որբերը կը հաւաքէր եւ կը տեղաւորէր զանազան տեղեր: Քանի մը ամիս խնամք կը տարուի անոնց, երբ յանկարծ օր մը, զանոնք դնելով կառքերու մէջ, կը տանին Տիգրիս գետին մօտ եւ ողջ-ողջ ամէնքն ալ բռնելով ոտքերնէն կամ գլուխներէն, կը նետեն գետին մէջ: Ուրիշ հարիւրաւոր որբեր ալ քաղաքէն մէկուկէս ժամ հեռու Գարապաչ շրջանին մէջ, զանոնք երկուքի կը ձեռքեն, կտոր կտոր կ'ընեն, շատ որբեր կը նետուին կատղած շուններու առջեւ եւ կը յօշոտուին»:

գ. Ողջակիզում՝ ողջ-ողջ այրելով եւ կրակի տալով.

Տիգրանակերտի, Խարբերդի, Պիթլիսի եւ Հալէպի մէջ թուրքերը ողջ-ողջ այրած են հարիւրաւոր հայ մանուկներ:

Տիգրանակերտի մէջ նահանգապետ բժիշկ Ռեշիտ 800 մանուկներ շէնքի մը մէջ գետեղելէ ետք կրակ տալով այրած է բոլորը:

Խարբերդի մէջ քաղաքական անձնաւորութիւն մը՝ Քատրի, այրած է Բալուէն բերուած 800 հայ անչափահասներ:

Տէր Զօրի մէջ, իսլամական տօնին, թուրքերը հաւաքած են հազարաւոր հայ մանուկներ եւ քաղաքէն դուրս վայրի մը մէջ բոլորը այրած են:

Ահաւասիկ կարգ մը ցաւալի վկայութիւններ.

1. Տոքթ. Մեհմետ հաւաքելէ ետք 800 անմեղ հայ մանուկներ հաւաքավայրի մը մէջ հրոյ ճարակ կը դարձնէ վայրը եւ հպարտանքով կը դիտէ խեղդամահ 800 մատղաջ մանուկներու դիակները:

2. Գերմանական պաշտօնակատար զինուորական Լուտվիկ Շրոտընպախ կը վկայէ թէ՝ Պիթլիսի մէջ կառավարիչ Մուսթաֆա Ապտիւլ Հալիք, թալէպթ Փաշայի փեսան, 1000

մանուկներ այրած է:

3. Արամ Անտոնեան կը գրէ թէ՛ Տէր Զօրի մէջ 1916-ին «քուրպան պայրամ»ի օրը թուրքերը հազարաւոր հայ նահատակներուն երեխաները հաւաքած են եւ որբանոց մը դրած են, սակայն ի վերջոյ գանոնք խարոյկէ անցուցած են, անոնց ցնցոտիներուն վրայ քարիւղ թափելէ ետք:

4. Արաբ բարձրաստիճան գիւնուորական Հասան Մաարուֆ կը գրէ թէ՛ թուրքերը Մուշի, Պիթիլիսի եւ Էրզնկանի մէջ հայ մանուկները ողջ-ողջ այրած են բանտի խուցերուն կրակ տալով:

5. Շուէտական միսիոնարական կազմակերպութեան պաշտօնեայ Ալմա ձոհանսըն, որ պատասխանատուն եղած է Մուշի որբանոցին եւ վենեզուելացի գիւնուորական մը, որ ծառայած է թրքական բանակին մէջ կը վկայեն թէ՛ Մուշի որբանոցի թուրք պաշտօնեաները որբանոցի բոլոր հայ որբերը հաւաքած եւ այրած են:

6. Թրքական բանակի բարձրաստիճան գիւնուորական Մէհմէտ Վահիտ կը գրէ թէ՛ Մուշի Զիւրիկ գիւղին մէջ թուրքերը շատ մը հայ որբ մանուկներ տուններու մէջ բանտարկած եւ ապա տան մացառներուն մէջ այրած են:

7. Մարիա ձէյքըպսըն կը գրէ թէ՛ հազարաւոր հայ որբ մանուկներ թուրք տուններու մէջ պահուած են, ապա մօտակայ անտառներուն մէջ ողջ-ողջ այրուած են:

8. Նանսէնի վկայութեամբ՝ թուրք գիւնուորներ շատ մեծ թիւով հայ մանուկներ գանազան շրջաններու մէջ այրած են թուրք տուններու մէջ:

9. Արամ Անտոնեան կը գրէ թէ՛ «Դժոխային պայմաններու մէջ սպաննուեցան 3000 որբեր Տէր Զօրի անպատներուն մէջ: Այս որբերը գոհ դացին Ապտիլլահ կոչուած հրէշին, որ անապատի ամենէն ամառի մէկ անկիւնը քեց խեղճերը ու հոն, անոնց մէկ մասը օդը հանեց հետը բերած պայթուցիկ նիւթերով, մէկ այլ մասը թիւեց աւազակոյտերով կազմուած որջերու մէջ եւ թրջուած յարդի ու թաց փայտերու ծուխով խեղճեց գանոնք, իսկ մնացածներն ալ քով-քովի եւ վրայ վրայի պառկեցուց գետին, վրանին յարդ ու քարիւղ թափեց եւ ողջ-ողջ այրեց»:

դ. Թունաւորում գանազան ձեւերով

Մարդակերպ թուրք գազանները սպաննած են հազարաւոր հայ մանուկներ օգտագործելով թունաւորումի գանազան միջոցներ, որոնք գործադրուած են մասնաւորաբար թուրք բժիշկներու կողմէ:

Ահաւասիկ ողբերգական վկայութիւններ.

1. Թուրք երկու բժիշկներ Զիյա Ֆուատ եւ բժիշկ Ատնան կը վկայեն. «Տոքթ. Ալի Սայիպ՝ Տրապիզոնի առողջապահական ծառայութիւններու տնօրէնը, պատճառ դարձած է հազարաւոր հայ մանուկներու, որբերու, չափահասներու եւ յղի կիներու թունաւորումին Տրապիզոնի Կարմիր Մահիկ հիւանդանոցին մէջ եւ շատ մը դպրոց-հաւաքավայրերու մէջ: Թուրք բժիշկները այս անմեղ հայերուն թոյն սրակած են դեղորայք ըսելով: Գտնուած են հայեր, որոնք մերժած են սրսկումները եւ տոքթ. Սայիպ գայրացած՝ բոլորը խեղճամահ ընել տուած է ծովուն մէջ»:

2. Տոքթ. Ատնան, Տրապիզոնի առողջապահութեան թուրք տնօրէնը, 1919-ի թրքական գիւնուորական դատավարութեան ընթացքին վկայած է. «Հայ մանուկներուն թունաւորումը տեղի կ'ունենար թէ՛ Կարմիր Մահիկի հիւանդանոցին մէջ եւ թէ՛ դպրոցներուն մէջ: Անոնց մարմինները սպանութեանէ ետք կը գետեղուէին խոշոր կողովներու մէջ եւ ապա կ'ոչնչացուէին»:

3. Մանիկ Երազեան, 26 Ապրիլ 1919-ին, թրքական գիւնուորական դատավարութեան ընթացքին մանրամասն

նկարագրած եւ վկայութիւններ տուած է անչափահաս եւ մանուկ հայերու թունաւորումով ոչնչացման մասին:

4. Արամ Անտոնեան կը վկայէ թէ՛ ինչպէս կիրասոնցիները ականատես եղած են Ակնի որբանոցներէն մէկուն մէջ գետեղուած 500 որբերու թունաւորման եւ Եփրատ գետին մէջ նետուելուն:

ե. Բաղնիքներու մէջ տաք շոգիով շնչահեղձութիւն.

Ըստ երկու թուրք բժիշկներու՝ Զիյա Ֆուատի եւ Ատնանի, Տրապիզոնի մէջ տոքթ. Ալի Սայիպի հրամանով հազարաւոր հայ մանուկներ տաք շոգիով շնչահեղձ եղած եւ մահացած են, ապա անոնց դիակները նետուած են Սեւ ծովուն մէջ:

զ. Ողջ-ողջ փոսերու մէջ թաղում-սպանութիւն.

Մալաթիոյ մէջ մօտ 100 հայ մանուկներ ողջ-ողջ բոլորը միասին թաղուած են փոսի մը մէջ:

Կարապետ Գաբրիէան «Եղեռնապատում»ի մէջ կը գրէ. «Ճանտարմաները աչքի եկող էրիկմարդոց ընդարձակ փոս մը փորել տուին եւ այդ փոսին մէջ լեցնել տուին «չո-ճուգլար-պաղչէսի» լքեալ հայ մանուկները եւ հողով ծածկեցին եւ կենդանի թաղեցին հայ մանուկները»:

Հայ մանուկներու ոչնչացումը՝ սպանութեամբ, խեղճամահութեամբ, ողջակիզումով, թունաւորումով, շնչահեղձութեամբ եւ ողջ-ողջ թաղելով կատարուած են թուրքերու կողմէ հետեւեալ պատճառաբանութիւններով՝

1. Հայ անչափահասները եւ մանուկները մերժած են իսլամութիւնը:

2. Անոնք մերժած են բաժնուիլ իրենց մայրերէն եւ դիմադրած են թուրքերուն:

3. Անոնք դիմադրած են առեւանգումներու ընթացքին եւ պետական որբահաւաքումի ընթացքին:

4. Հայ մայրեր դիմադրած են թուրք գիւնուորներուն եւ մերժած են յանձնել իրենց մանկիկները ջարդարար թուրքերուն:

5. Պետական յստակ որոշումով՝ ոչնչացնել հայ ժողովուրդը ամբողջութեամբ, ներառեալ հայ մանուկները:

Բ. Մահ՝ երկարատեւ յոգնութեան, անօթութեան, ջրազրկումի, ուժասպառութեան, հիւանդութեան, համաճարակներու եւ արեւահարութեան պատճառով: Ահաւասիկ կարգ մը վկայութիւններ.

ա. Արամ Անտոնեան կը վկայէ թէ՛ թուրք գիւնուորներ, 3-10 տարեկան 7000 հայ տղաք բանտարկած են դարձահոտ վայրի մը մէջ. բոլորը անօթութենէ եւ ծարաւէ մեռած են:

բ. Նանսէնի վկայութեամբ՝ հազարաւոր մանուկներ մահացած են անօթութենէ, ծարաւէ եւ հիւանդութիւններէ, տարագրութեան տարիներուն:

գ. Մարիա ձէյքըպսըն կը վկայէ թէ՛ հազարաւոր հայ մանուկներ մահացած են չքաւորութենէ, անօթութենէ եւ գանազան տեսակի հիւանդութիւններէ:

դ. Պետրոս Պտղունի, Ֆուրնուզցի աներհայրս կը վկայէ. «Ես 10 տարեկան էի գաղթականութեան օրերուն: Հայրս, մայրս եւ եւ չորս տարեկան Շաքէ քոյրս Ֆուրնուզէն տարագրուեցանք: Երկու ամիս կարաւանով գիւղէ-գիւղ թափառելէ ետք հասանք անապատային վայր մը: Մինչ այդ բոլորս անօթութենէ եւ ծարաւէ կը տառապէինք: Քոյրս եւ ես շատ նիհարեցած էինք, Շաքէն կմախքի վերածուած էր: Քոյրս անկարող էր ոտքի կենալ, հետեւաբար ես եւ հայրս փոխն ի փոխ գինք կը շալկէինք: Ան խօսելու ուժ չունէր, միայն պուտ մը ջուր կը խնդրէր մեզմէ: Հայրս կաւէ պզտիկ սափոր մը տուաւ, որպէսզի երթամ եւ ջուր մուրամ վրաններէն: Երկար մուրացի, սակայն չկարողացայ ջուր ունենալ եւ պարապ

սափորով վերադարձայ: Շաքէ քոյրս ծարաւէ աւանդած էր իր հոգին հօրս գերիւր: Մինչեւ այսօր խիղճս հանդարտ չէ, որովհետեւ չկարողացայ պուտ մը շուր հասցնել Շաքէ քոյս»:

Ե. Արմին Վեկներ կը վկայէ թէ՛ «Մանուկները լայով ճչալով կը մեռնէին անօթուածներէ եւ ծարաւէ»:

Գ. Մանուկներու ջրամահուածութիւն-խեղդամահութիւն իրենց մայրերուն ձեռքով:

Շատ մը խելագար հայ մայրեր Եփրատ գետին մէջ խեղդած են իրենց զաւակները, որպէսզի թուրքին չյանձնեն զանոնք:

Արմին Վեկներ գրած է. «Մայրերը՝ գրկած իրենց մանկիկները, զանոնք կը նետէին առուակներու մէջ, ուրիշ մայրեր զաւակները գրկած երգելով կը նետուէին Եփրատ գետը»:

Դ. Անձնասպանութիւն.

Հազարաւոր դեռատի հայ աղջիկներ գետ նետուելով խեղդամահ-անձնասպան եղած են հեռու մնալու անպատուութենէ, բռնապղծումէ եւ առեւանգումէ:

Ե. Բռնաբարում, պղծում եւ սպանութիւն.

Անչափահաս դեռատի հայ աղջիկներ բռնաբարուած, պղծուած եւ եւ ապա սպանուած են զանազան վայրագ միջոցներով՝ թուրք ճիւղներու ձեռքով:

Թուրք զինուորները դեռատի հայ աղջիկներ բռնի ուժով փոխադրած են Պոլիս, որպէս նուէր Պոստոյ կեդրոնական հրամանատարութեան անձնակազմի անդամներուն:

Կարգ մը թուրք բժիշկներ կատարած են նաեւ անմարդկային եւ հրէշային անդամահատումներ շատ մը հայ աղջիկներու վրայ, յագեցնելու համար իրենց վատառողջ սեռային փափաքը: Շատեր խոստովանած են, թէ ինչ մեծ հաճոյքով եւ մոլեգնօրէն իրենց պապակը կը յագեցնէին անչափահաս, 12 տարեքը չբոլորած, հայ պարմանուհիներու կուսութիւնը ըմբռնելով եւ դիտելով իրենց պղծած հայ անմեղուհիներու զոհաբերումը իրենց ձեռքով սարքուած բագիններու վրայ:

Ահաւասիկ կարգ մը վկայութիւններ.

ա. Տրապիզոնի Կարմիր Մահիկ հիւանդանոցին մէջ, Տրապիզոնի նահանգապետը, ձեմալ Ազմի, տասնեակ մը հայ դեռատի աղջիկներ քանիցս բռնաբարած եւ պղծած է զանոնք, յագեցնելով իր սեռային վայրագ պապակը: Ձեմալ Ազմի խոստովանած է նաեւ ըսելով. «10-13 տարեկան գեղեցիկ հայ աղջիկներէն զատեցի մի քանիսն եւ յանձնեցի 14 տարեկան տղուս որպէս նուէր, իսկ մնացեալները ամէնը պղծելէ ետք խեղդամահ ըրի Սեւ ծովուն մէջ»:

բ. Տիրապետի Սիլվանի զինուորական հիւանդանոցի բժշկապետ տոքթ. Նեթհի կիրքերուն զոհ գացած են շատ մը անմեղ հայ որբուհիներ:

գ. Գերմանացի պաշտօնեայ Պասթենտորֆ. «Ռաս էլ Այնի հայերու հսկիչը, Նուրի Շառլի բժիշկ Ֆարախին խոստովանած է, որ ինք կը զուարճանար տասներկու տարեկանէն վար հայ աղջիկները կուսութենէ զրկելով»:

դ. Արամ Անտոնեան. «Մուշի մէջ թուրքերը 8 տարու շատ մը աղջնակներու կուսութիւնը բռնաբարած են եւ այս վիճակին մատնուողներէն անոնք, որոնք չեն կրցած քալել՝ հրացանի բռնուած են»:

ե. Արամ Անտոնեան. «Տէր Զօրի «մերքեզ մեմուրը» հրէջ Գաւատար օղլու Մուսթաֆան 1917-ին Տէր Զօրի սուրբիանիներու եկեղեցին հանրատուն դարձուց, քաղաքին մէջ վերապրող հայ դեռատի աղջիկները բռնի այդ եկեղեցին լեցուց եւ օրինակը ինք տալով, մղեց բոլորը, որպէսզի լլկեն ու պղծեն զանոնք անխղճօրէն»:

զ. Մարիա ձէյքըպսըն կը վկայէ թէ՛«Շատ մը որբ

աղջիկներ եւ տղաք թուրքերու կողմէ տուէն կը տարուէին. հայ աղջիկները հարեմներու մէջ կը բռնաբարուէին զինուորներու կողմէ»:

է. Նանսէն կը գրէ, թէ՛ «Շատ մեծ թիւով դեռատի հայ աղջիկներ առեւանգուելէ ետք կամ պղծուեցան եւ կամ աճուրդով ծախուեցան: 20 դուրուէ կը վճարուէր առեւանգողներուն եթէ պղծուող դեռատի հայ աղջիկը կոյս էր եւ 5 դուրուէ եթէ արդէն պղծուած էր»:

ը. Արմին Վեկներ կը վկայէ թէ՛ «Թուրքերը դպրոցներէն կը խլէին փափկասուն որբուհիները, իրենց անասնական կիրքերուն յագուրդ տալու համար»:

Զ. Միասեռական բռնի յարաբերութիւն.

Մեծ թիւով անչափահաս հայ տղաք բռնի միասեռական յարաբերութիւն ունեցած են թուրք հրէջ զինուորականներու հետ:

Ըստ գուլցերիացի դեղագործի մը, որ երկար ժամանակ գործած է թուրքիոյ մէջ, թուրք զինուորները հարիւրաւոր անչափահաս հայ տղաք բռնի տարած են եւ անոնց հետ ունեցած են միասեռական յարաբերութիւն:

է. Առեւանգում

Հայ մանուկներ առեւանգուած են թուրքերու եւ քիւրտերու կողմէ:

Հազարաւոր գեղեցիկ դեռատի հայ աղջիկներ խլուած են թրքական հարեմներուն համար:

Ըստ Բիւզանդ Եղիայեանի, հայ մանուկներ արեւանգուելէ ետք հաւաքուած են թուրք ընտանիքներու եւ թուրք որբանոցներու մէջ:

Ը. Աճուրդով վաճառք

Շատ մեծ թիւով հայ մանուկներ աճուրդով հրապարակներու վրայ ծախուած են թուրք առեւանգող զինուորներու կողմէ:

Ահաւասիկ կարգ մը քստմնելի վկայութիւններ.

ա. Եոհաննէս Լեփսիուս. «Հայ մանուկներէն շատերը ծախուած են ժանտարմաներու կողմէ: Հազարաւոր հայ տղաք եւ աղջիկներ ծախուած են հալէպի արաբներու, թուրքերու եւ հրեաներու: Ընդհանրապէս փոքր տղաքը յարգի եղած են, մանաւանդ՝ աղջիկները»:

բ. Աւետիս Թէքէեան. «Պեհեանի հայերը տարագրութեան ընթացքին երբ Նէօփեկ կը հասնին, թուրք ոստիկաններ հայ փոքրիկները ծախու հանած են, երբ տարեկանէն վար պղտրիկները առեւանգած են անոնց մայրերու գերկէն եւ նետած են թուրք ազգակից յաճախողներու թեւերուն մէջ: Աւետիսի երկու տարեկան քոյրը՝ Կիւլէնիան, առեւանգուող փոքրիկներուն մէջ եղած է: Ամէն մէկ փոքրիկի փոխարէն թուրք կիները ոստիկաններուն տուած են թրքական մէկ մեծիտի»:

գ. Բիւզանդ Եղիայեան. «Եղած են թուրք կողոպտիչներ, որոնք շարդուած հայկական խումբերու մէջ գտնուող որբ մանուկները հաւաքած են եւ ծախու հանած ու ցուցադրած են հրապարակաւ, իսկ թուրք ընտանիքներ ընտրելով գնած են հայ մանուկները եւ տուէն տարած են»:

դ. Արմին Վեկներ. «Մանուկները կը ծախուէին հրապարակաւ»:

թ. Որբացում

Հայ մանուկներ որբացած են զանազան ձեւերով, պատճառներով եւ պայմաններու բերումով:

ա. Մայրերու ոչնչացում-սպանութիւն թուրքերու կողմէ:

բ. Մայրերու անձնասպանութիւն՝ խեղդամահ ըլլալով: Մայրեր կատարած են այս արարքը, որպէսզի չենթարկուին արիւնարբու թուրքին առեւանգումին, բռնաբարուած-

ներուն եւ անպատուութեան:

դ. Մանուկներու առեւանգում եւ վաճառք թուրքերու կողմէ:

դ. Հայ մայրեր հրացանի եւ խարազանի հարուածներու տակ ստիպողաբար ձգած են իրենց անմեղ մանուկները եւ առանձինն քալած են դաղթականութեան գողգոթան:

Տրապիզոնի մէջ, 3000 մանուկներ բաժնուած են իրենց ծնողներէն եւ գետեղուած են թրքական որբանոցներու մէջ որպէս որբեր:

ե. Մնունդի չգոյուցեան պատճառով հայ մայրեր կամովին յանձնած են իրենց զաւակները թուրք ընտանիքներու:

զ. Մանուկներու ստիպողական հաւաք պետական մակարդակով:

ժ. Կրօնափոխութիւն, իսլամացում եւ ձուլում.

Հայ որբեր ենթարկուած են կրօնափոխութեան, իսլամացումի եւ ձուլումի:

Անոնց իսլամացումը եւ ձուլումը կատարուած է երկու մակարդակով՝

ա. Պետական մակարդակ, որ իրականացած է երկու գործընթացքով.

1. Որբացած հայ մանուկներու հաւաքումը կատարուած է պետական հրահանգով:

Հայկական ջարդերը կազմակերպող կեդրոնական մարմինները եւ ղեկավարները հրահանգած են թուրք իսլամ ժողովուրդին եւ թուրքիոյ բոլոր որբանոցներու թուրք պատասխանատուներուն հաւաքել հայ մանուկները, պահել եւ մեծցնել զանոնք հարստացնելու համար թուրք ազգը հայ մանուկներով՝ նկատի առած հայ մանուկներու ցեղային արժէքները: Հաւաքուած հայ մանուկներուն մեծամասնութիւնը տեղաւորուած են թրքական որբանոցներու մէջ եւ մասամբ մը թուրք ընտանիքներու մէջ:

Պետական հրամանով եւ կարգադրութեամբ հայ որբերը հաւաքուած են եւ ղրկուած են այնպիսի վայրեր, ուր հայու հետք չէ մնացած, որպէսզի ապագային անոնք մեծնալով հայու չհանդիպին: Անոնք բաժնուած են թուրք ունեւոր եւ աղքատ ընտանիքներու մէջ: Պետութիւնը նոյնիսկ նիւթապէս օգնած է տնտեսապէս տկար ընտանիքներուն, որպէսզի անոնք կարողանան պահել, մատակարարել եւ իսլամացնել հայ որբերը:

2. Պետութիւնը ինք տեղաւորած է հայ որբերը գոյութիւն ունեցող թրքական որբանոցներու մէջ եւ իր կողմէ նոր հաստատուած որբանոցներու մէջ: Այս որբանոցներու մէջ թուրքերը իսլամացուցած են հայ որբերը, իսլամ կրթութիւն տուած են անոնց եւ ամէն միջոցի դիմած են զանոնք ձուլելու թուրք ազգին մէջ:

Այս որբանոցներէն յատկանշական է ձեմալ Փաշայի ստեղծած Լիբանանի մէջ Անթուրայի որբանոցը: ձեմալ Փաշան Պոլիսէն կը հրաւիրէ փանթուրքիստ կին գրող Հալիտէ Էտիպին, որպէսզի իրականացնէ հայ որբերու իսլամացումը:

բ. Ժողովրդային մակարդակով.

Թուրք ընտանիքներ, որպէս բարեգթութիւն, որբացած հայ մանուկները հաւաքած եւ պահած են զանոնք իրենց տուններուն մէջ. սակայն անոնք ըրած են զուտ տնտեսական նկատառումներով՝ օգտագործելու համար զանոնք որպէս անվճար ծառաներ եւ սպասաւորներ, ինչպէս նաեւ վաճառելու զանոնք մեծահարուստ ուրիշ թուրք ընտանիքներու:

Հայ որբերու իսլամացումը տեղի ունեցած է յատուկ դասընթացքներով եւ ծիսական արարողութիւններով՝ հայ անուաններու թրքացում, տղոց թլփատում եւ իսլամ կրօնքի ուսուցում:

Ահաւասիկ կարգ մը սրտաճմլիկ վկայութիւններ. ա. Գերման հայասէր Եոհաննէս Լեփսիուս կը վկայէ հետեւեալները.

1. «Սեբաստիոյ մէջ, թուրք զինուորները ստիպած են մանկամարդ հայ աղջիկներուն, որ իսլամանան: Անոնք որոնք մերժած են՝ բռնաբարուած են, ապա չարչարանքով սպաննուած են»:

2. «Շատ մը մանկամարդ աղջիկներ անձնասպան եղած են գետը նետուելով, խուսափելու համար անպատուութենէ եւ բռնապղծուելէ եւ կամ իսլամութիւնը ընդունելէ»:

3. «Բաբերդի մէջ թուրք սպաներու կիները իրենց փոխադրակառքերուն մէջ գրաւած են հայ աղջիկներ, փոխած են անոնց հայկական անունները իսլամական անուններու եւ մարդած են զանոնք իսլամական սովորութիւններով»:

4. «Էնկիլերի մէջ Սուլթանին տարեդարձի տօնակատարութեան առիթով՝ 136 հայ մանուկներ իսլամացուցած են անոնց թլփատելով»:

5. «Զիլէի մէջ հայ մանուկներ ականատես եղած են իրենց մայրերու սպանութեան, սուլիններու հարուածներով, որովհետեւ անոնք մերժած էին իսլամանալ»:

բ. Մարիա ձէյքըպսըն կը վկայէ թէ՛ «Թուրքերը հիմա յայտարարեցին, որ բոլոր հայ մանուկները եւ անչափահասները պէտք է իսլամանան եւ տղոց թրքացումը պիտի ըլլայ թլփատումով»:

գ. Գառնիկ Բանեան կը գրէ. «Անթուրայի որբանոցին մէջ հազարի հասնող հայ որբեր կենաց եւ մահու պայքար մղեցին թրքացման մահաշունչ մթնոլորտին դէմ: Այդ որբերուն անունները փոխուեցան, մայրենի լեզուն խօսելու իրաւունքը առնուեցաւ անոնց ձեռքէն, իսլամական կրօնքը պարտադրելու դժոխային եղանակներ գործադրուեցան. սակայն հակառակ այդ բոլոր խժուժութիւններուն, թրքավայել սարսափներուն, սովահար այդ սերունդէն քանի մը հարիւր հոգիի մահուան գիրկը երթալուն, միւսները դիմացան՝ ներքի

եւ աններելի մեղքեր գործեցին, միայն եւ միայն ապրելու համար:

«Որբանոցին մէջ հարցուցին անունս, մեքենաբար պատասխանեցի՝ Գառնիկ: Ահա ելի ապտակ մը եւ ես լաց ու ճիչով գետին ինկած կը գալարուէի, երբ թուրք պաշտօնեայի կօշիկին քիթով կողիս տրուած հարուած մը բաւական եղաւ, որ ուշակորոյս փռուիմ գետին մեռելի պէս: Անունս այլեւս Գառնիկ չէր, այլ՝ Մահմուտ, թիւս ալ 551: Հայերէն խօսիլը ջնջուած էր:

«Զինուորներու բիրտ բազուկները իսկոյն կը նետուէին Մանուէլին եւ Մկրտիչին վրայ, մորթուելու տարուող ոչխարներ ըլլային կարծէք, ու կը պառկեցնէին գետին, ֆալախան կ'անցնէին ոտքերնուն, ամուր կը կապէին, ֆալախայի երկու ծայրերէն բռնած կը բարձրացնէին վեր, աւելի վեր, հազիւ գլուխները գետին դաշելու աստիճան ու կը սկսէր սրբազան արարողութիւնը. թրքացնելու նպատակով հոս բերուած տղաքը, հլու հպատակ թուրքեր դարձնելու առհասարական ճիգով, անխնայ կը խոշտանգուէին»:

«Գիշեր մը, երազիս մէջ բերնէս դուրս թռեր էր «մայրիկ» բառը, հայերէն խօսելուս համար՝ ֆալախայի համը ճաշակեցի երկրորդ անգամ»:

ԺԱ. Որբահասակ հայկական եւ ոչ հայկական կազմակերպութիւններու կողմէ:

Զինադադարէն ետք, հայ որբերը հաւաքուած են՝ Պոլսոյ, հայկական գաւառներու, Հայաստանի, Սուրիոյ, Լիբանանի եւ Յունաստանի հարիւրաւոր հայկական որբանոցներու եւ շատ մը Եւրոպական ու Ամերիկեան բարեսիրական կազմակերպութիւններու որբանոցներուն մէջ:

ԺԲ. Հոգեկան եւ մտային խանգարում ու մթազնութիւն.

Հազարաւոր հայ մանուկներ, ականատես ըլլալով իրենց մայրերուն եւ դեռատի քոյրերուն բռնաբարումին, պղծումին, չարչարանքներուն եւ ողջակիզումին ունեցած են զանազան մակարդակի հոգեկան եւ մտային խանգարումներ, որոնք ազդած են անոնց առողջ կազմաւորման:

Մուշեղ Իշխանի հետեւեալ տողերը կը մարմնաւորեն

Օգտագործուած աղբիւրներ

1. Children as Victims of Genocide, The Armenian Case, Vahan Dadrian, Journal of Genocide Research 5, No. 3 (Sept. 203)
2. Recognizing the Armenian Genocide, Vol.1, Booklet by United Commmeration Committee of Canada, 1995
3. The Role of Turkish Physicians in the World War I Genocide of Ottoman Armenians, Holocaust and Genocide Studies 1,2(1986), Dr.Vahakn N. Dadrian
- 4.The Armenian Refugee Camps in Aleppo (1922-1936), Aleppo, 1986
5. «Ազգը չէ մեռած եւ անհնար է որ մեռնի, բանտի եւ ախտի տարիներ», Թեոդիկ, 1919, վերահրատարակուած 1985, Անթիլիաս
6. «Ամէնուն տարեցոյցը», Թեոդիկ, 1921, 1928
7. «Մէկ ու կէս միլիոն հայերու շարքը», Արամ Անտոնեան, Պոլիս, 1921, վերահրատարակուած Պէյրութ 1978
8. «Ժամանակակից պատմութիւն Կար. Հայոց կիլիկոյ (1914-1972)», Բիւզանդ Եղիայեան, Անթիլիաս, 1975
9. «Դրուագներ Ապրիլեան Եղեռնէն, Պեհեսնի հայութեան գողգոթան», Աւետիս Դ. Թէֆեան, Պէյրութ, 1956

Զարդի օրերուն որբացած հայ մանուկներու հոգեվիճակը.

«Զէ՞ֆ Բանչնար զիս, ես այն մանչուկն եմ սիրուն Որ յոգնասպառ, կիսամերկ Անապատին մէջ Տէր Զօրի մտաւ Բուն եւ չարքնցաւ ալ երբեք. Մի սարափիք կմախակերպ իմ տեսէս, Հող չեմ մտած ես բնաւ Կը շրջէի դիակներու մէջ այսպէս, Միշտ անօթի ու ծարաւ: Օրեր անվերջ, կարօտ պատառ մը հացի, Տեսայ արիւն, տեսայ մահ: Քոստոս այծի պէս միայն խոտ ծամեցի, Խոտն ալ յետոյ չգտայ»:

Այսօր անդրադառնալով Հայոց ցեղասպանութեան հայ մանուկներու եւ անչափահասներու սարսափահար եղեռնապատումին եւ ողբասականին, կը խոնարհինք հարիւր հազարաւոր նահատակ եւ որբացած հայ մանուկներու հոգիներուն դիմաց յայտարարելով.

Դուք անմահութեամբ նահատակուեցաք եւ որբացաք,

Մենք կտակարարներն ենք ձեր կանչին՝ ՉՄՈՌՆԱԼ ԹԱՓՈՒԱԾ ԱՐԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ ՈՒ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐՈՒ ԾԻՒԱՂԱՅԻՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ:

Այո՛ պիտի չմոռնանք ձեր կանչը:

Պիտի հետապնդենք Հայոց ցեղասպանութեան դատը:

Պիտի մնանք պահանջատէր մինչեւ հատուցում:

Փառք ու պատիւ նահատակ եւ որբացած հայ մանուկներուն:

Ասոնք էին այդ մանուկները, կարելի չէ մոռնալ զանոնք:

ԲԺԻՇԿ ԿԱՐՊԻՍ ՀԱՐՊՈՅԵԱՆ

10. «Այն սեւ օրերուն», Արամ Անտոնեան, վերահրատարակուած Պէյրութ, 1985
11. «Վերապրողներ կը վկայեն», Սեդա Քիլեմեան, Պէյրութ, 2005
12. «Ապրիլեան Եղեռնի բացատրիկ, Յեղափոխական Ալլամ», Պէյրութ, 1975
13. «Խորշակահար մանկութիւն», Ա. գիրք, Ներսէս արք. Բախտիկեան, Անթիլիաս
14. «Կտակն էր նահատակներուն», Արշալիք Շիրակեան, Պէյրութ, 1965
15. «Յուշեր-Անթուրայի որբանոցը», Գառնիկ Բանեան, Պէյրութ, 1992
16. «Կեանք մը ազգիս կեանքին մէջ», Մատթէոս Էպիփաթեան, Անթիլիաս, 1987
17. «Ազգային ինամատարութիւն», Մատթէոս Էպիփաթեան, Անթիլիաս, 1985
18. «Օրագրութիւն-Մարիա ձէյֆըպարն (1907-1919)», Խարբերդ, թարգ. Ներսէս Եպիսկոպոս Բախտիկեան, Անթիլիաս, 1979
19. «Յուշամատեան ձիպէլլի Ամերիկեան Որբանոցին 1920-1925», Պէյրութ, 1965
20. Armenia and the Near East, F. Nansen. 1928
21. Արմին Վեկներ

FIGURE 4.4.15 Tavit Atamian, a representative for the Armenian General Benevolent Union, in Cilicia with six children found in the Syrian desert who are about to leave for the orphanage in Dortyol. c. 1919. *Courtesy of the Nubarian Library Archives, Armenian General Benevolent Union.*

Հայ ժողովրդի բռնի իսլամացումը 1894-1896 կոտորածների տարիներին

1877-78 ռուս-թրքական պատերազմում Օսմանեան կայսրութիւնը պարտութիւն է կրում: 1878-ին Պերլինեան գոնկրէպից յետոյ, Օսմանեան կառավարութիւնը երկրի ներսում պէտք է իրականացնէր քաղաքական եւ տնտեսական բարեփոխումներ, ինչպէս նաեւ բարելաւէր իր տիրապետութեան տակ գտնուող ժողովուրդների վիճակը՝ յատկապէս հայերի, որ ամրագրուած էր Պերլինեան համաձայնագրի 61-րդ յօդուածով:

Պերլինեան գոնկրէպով նախատեսուած բարեփոխումները դարձան պատիժ հայ ժողովրդի համար: Ծնուեց հայկական հարցը: Գերտէրութիւնները, որոնք պէտք է հետեւէին բարեփոխումների իրականացմանը, հայկական հարցը օգտագործում էին Օսմանեան կայսրութեանն իրենց շահերին ենթարկելու համար:

Սուլթան Ապտուլ Համիտ Բ.-ը, Հայկական հարցը վերջնական փակելու եւ հայ ժողովրդի ազատագրական միտումները վերացնելու համար 1894-1896 թուականներին իրականացրեց հայ ժողովրդի դանդուածային կոտորածը եւ իսլամացումը:

Սակայն այս գործընթացը սկսուել էր դեռ 1880-ական թուականներից: Օսմանեան կայսրութեան քաղաքներում, Արեւմտեան Հայաստանում հայ ժողովուրդը թալանուում էր: 1890-ին տեղի ունեցաւ հայ ժողովրդի սպանդ Կ. Պոլսում: 1893-ի Մարտին մեծ ջարդեր եղան Կեսարիայում, Եոզկաթում, Մարզուանում, որոնց մասին տեղեկութիւններ է հաղորդել ԱՄՆ-ի դեսպանը Թուրքիայում: [1]

1884-ին տեղի ունեցաւ զանգուածային արիւնահեղութիւն Սասունում, որը գրաւեց մեծ տէրութիւնների ու շաղրութիւնը: 1885-ի Մայիսին, տէրութիւնները կազմեցին բարեփոխումների ծրագիր, որը ոչ այնքան հայերի վիճակը լաւացնելուն էր ուղղուած, որքան Բարձր Դրան վրայ ճնշում գործադրելուն: [2]

Հնչակեան կուսակցութիւնը Կ. Պոլսում Բաբ Ալի հրապարակում, 1895-ի Սեպտեմբերի 18-ին կազմակերպեց խաղաղ ցոյց՝ պահանջելով իրականացնել մայիսեան բարենորոգումները: Թուրք ոստիկանները յարձակուեցին ցուցարարներին վրայ: Այդ օրը սպանուեց ակելի քան 2000 մարդ: Սա սկիզբ եղաւ, եւ 1895-ի Սեպտեմբեր-Նոյեմբեր ամիսներին հայերը կոտորուեցին Դերջանում, Բաբերդում, Երզնակայում, Բաղէշում, Խարբերդում, Տիարպեքիւրում, Սեբաստիայում եւ այլուր: [3]

1896-ի Օգոստոս 14-16 Կ. Պոլսում տեղի ունեցաւ հայերի եւս մէկ ջարդ, որը կապուած էր «Օսմանեան պանք»-ի գրաւման հետ: Սպանուել իրականացրին թրքական կանոնաւոր զօրքերը, ոստիկանութիւնը, համիդեան գոնկրէպ եւ թուրքական ու քրդական խուժանը [4]:

Հայ ժողովուրդը, չնայած իր ճարահատեալ վիճակին, կարողացաւ խուսափել շատ ակելի մեծ զոհերից՝ որոշ վայրերում կազմակերպելով ինքնապաշտպանական մարտեր՝ 1895-ին՝ Ձէյթուն, 1896-ին՝ Վան, Շապին Գարահիսար, Ուրֆա եւ այլն:

1894-1896 զոհ գնաց ակելի քան 300 հազար մարդ: Հազարաւորներ թողեցին իրենց հայրենի տունը եւ արտա-

գաղթեցին օտար երկրներ:

Հայ ժողովուրդը այս տարիների ընթացքում ենթարկուեց բռնի իսլամացման: Մահուան սպառնալիքի տակ բազմաթիւ հայեր ընդունեցին իսլամ կրօնը:

Բռնի իսլամացումը Օսմանեան կայսրութիւնում համարեա թէ միշտ իրականացուել է: Եթէ յիշենք, Օսմանեան կայսրութիւնում կազմակերպուել է տեւաւորմէ (մանկահալաք): Քրիստոնեայ ժողովրդի միջից ընտրուել էին լաւագոյն տղայ երեխաներին, որոնց, բռնի ուժով վերցնելով ծնողներից, տանում էին եւ մեծացնում ու դաստիարակում իսլամական կրթութեամբ, տալիս էին ռազմական կրթութիւն ու այնուհետեւ մտցնում ենիչերիական բանակի մէջ, որը հետագայում կեղեքում էր հէնց այն ժողովրդին, որից սերում էր:

Դեռեւ 17-րդ դարում բռնի իսլամացման է ենթարկուում Տրապիզոնից արեւելք գտնուող Համշէնը, որը պատասպարուած էր անանցանելի անտառներով ու ձորերով: Այստեղ ապրում էր մօտ 10 հազար հայկական տուն, երբ թուրքերը մտնում են գիւղ ու կոտորածի միջոցով փորձում ստիպել ժողովրդին իսլամութիւն ընդունել: Շատերը ընդգրկմացան իսլամի ընդունմանը ու կոտորուեցին, ոմանք էլ փախան մօտակայ գիւղերը [5]:

Բռնի մահաբեռնականացումը շարունակուել է նաեւ հետագայ դարերի ընթացքում:

1715-ին Օսմանեան կայսրութիւնը կազմակերպեց ջարդեր Գարա-Տերէի եւ Սուրմենէի հայ բնակչութեան հանդէպ: Այստեղ ապրում էր ակելի քան 16 հազար հայ բնակչութիւն, ինչպէս նաեւ այստեղ էին ապաստան գտել Համշէնի բռնի իսլամացումից խոյս տուած շատ հայ ընտանիքներ:

Սուրմենէում յայտնի էր Ղուսուֆ Օլլի մոլլա Մհամեդը, որը մահաբեռնականութեան մոլեռանդ քարոզիչ էր: Սա հաւաքում է 40 մոլեռանդ աշակերտների եւ փորձում քարոզի միջոցով տարածել իսլամական կրօնը հայերի շրջանում: Մէկ տարի քարոզելուց յետոյ արդիւնքի չի հասնում: Այնուհետեւ որոշում է մօտ 500 թուրքերի հաստատել այս շրջանում, որոնք պէտք է յայտնէին հայ ժողովրդին, որ շրջանի քրիստոնեայ բնակչութիւնը թիփատուելու է ու պաշտօնապէս ընդունելու է իսլամութիւնը: Այս անգամ եւս մոլլան հանդիպում է մեծ դիմադրութեան:

Վերջնական նպատակին հասնելու համար մոլլան Տրապիզոնի կառավարութեան օգնութեամբ բռնի կերպով, մահուան սպառնալիքի տակ պահանջում է հայերից ընդունել իսլամութիւնը: Ովքեր հրաժարուեցին, տեղում սպանուեցին: Սուրբ Զատիկի օրը Թորոսի գիւղից մօտ 500 հայեր թիփատուեցին: Նոյն բախտին արժանացաւ Գարա-Տերէի եւ Սուրմենէի մնացած գիւղերի հայ բնակչութիւնը: [6]

Հայերի յուսահատութիւնն ու վախը այն աստիճան էր հասել, որ իրենք իրենց էին սկսել թիփատել, ինչպէս 1895-ի Նոյեմբերի 12-ին Մամիւրեթէթ էլ Ազիզ վելայէթ-ի Փերի գիւղում հայերը իրենք իրենց թիփատել էին: Բարձր Դուռը սրան ի պատասխան ասում էր, որ կայ երկու պատճառ. մէկը, որ հայերը վախենում էին քրտերից, միւսը, որ ցոյց տան արտաքին աշխարհին, թէ իբր իսլամացումը բռնի ուժով է կատարուում: [9]

Կրօնափոխութիւնները գնալով շատանում էին ու ընդգրկում աւելի լայն շրջաններ:

1895-ի Նոյեմբերի 27-ին, Պիթլիսի 3 գիւղերի՝ Մերգան, Էրզիֆ, Թանիմալերան, Կանայք եւ տղամարդիկ միանգամից դիմում են կրօնափոխութեան: Աւելի քան հարիւրից աւելի հայեր Ամիրդուռի Շիրվան գիւղից իսլամացուել են ու թլփատուել: Վանի Կեֆերդիվ գիւղում բնակիչները կրօնափոխ են դարձել, թլփատուել ու վերամուսնացել: [10]

Այս կրօնափոխութիւնները թուրքերը բացատրում էին, թէ իբր հայերը վախենում էին քրտերից՝ կապելով դա այն բանի հետ, որ հայերը քրտերի հետ կիսել են Անատոլի տարածքները եւ նաեւ տանջանքների են ենթարկուել քիւրտ աղաների ու շէյխերի ձեռքում: [11]

Սակայն համիտեան գնդերը, թուրք եւ քիւրտ խուժանը կոտորել են հայ բնակչութեանը: Եւ հէնց այս վախից էր հայ ժողովուրդը գնում ճարահատեալ կրօնափոխութեան:

Աղնա գաւառում իրենց բարբարոսութեամբ յայտնի էմին Իպրահիմ Չաւուշը եւ Հոմէր Էֆենդին գինուած արշաւում էին գաւառի ժողովրդի վրայ՝ կոտորելով ու թալանելով նրանց: Նրանք յայտարարում են, որ կը սպանեն ամէնքին, եթէ չզան իսլամացումը ու չընդունեն իսլամութիւնը: Բողոքին լցնում էին մզկիթ, թլփատում ու իսլամացնում: Այս նոյն մարդկանց զլխաւորութեամբ գինեալ ուժերը յարձակւում էին Վանք, Կոսնի, Խոռոջ եւ Էնեհիլինք գիւղերի վրայ, սպանում ու թալանում ժողովրդին, իսկ ողջ մնացածներին, իրենց կամքին հակառակ, թլփատում եւ իսլամացնում: Չէին խնայում ո՛չ մանուկները, ո՛չ ծերերը, ո՛չ էլ կանայք: [12]

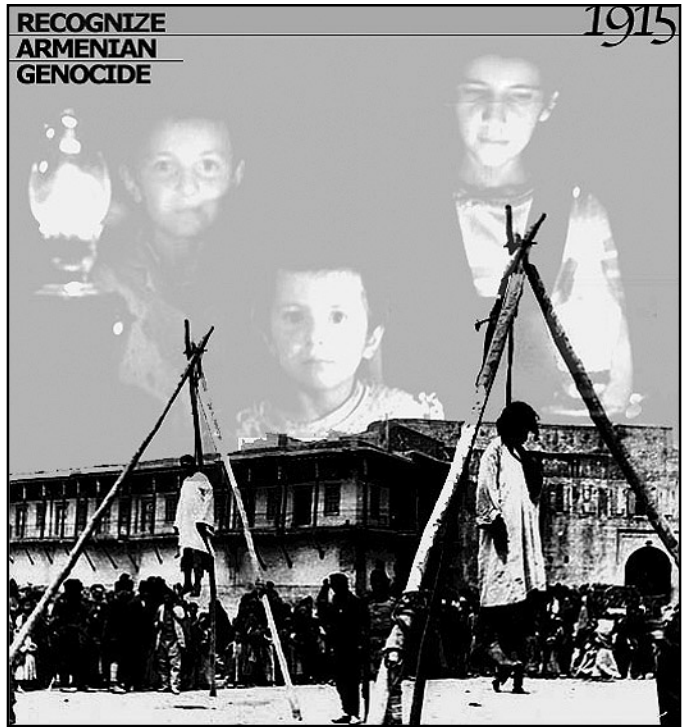
Տիգրանակերտում եւս տեղի ունեցան կոտորած ու թալան: Առեւանգւում էին գեղեցիկ աղջիկներ ու կանայք: Ժողովուրդը փրկուում էր միայն իսլամութիւնը ընդունելու պարագային: Վասպուրականի, Հայոց Ձորի, Թիմարի, Արճէշ եւ Արծթուէ գիւղերի հայ բնակչութեան այլ ճար չէր մնում, քան ընդունել իսլամութիւնը, որպէսզի գերծ մնար կոտորածներից: [13]

Այն գիւղացիները, որոնք զանազան վայրերում՝ յատկապէս մահմետական աղօթատեղիներում, ապաստանել են ու փորձել են փրկուել, ստիպուած են եղել ընդունել մահմետականութիւն: Շատ դէպքերում էլ իսլամութեան ընդունումը չէր փրկում ժողովրդին: Ինչպէս սամսոնցի մի մարդ պատմում է, որ ինքը իր ընտանիքի հետ որոշում է ընդունել իսլամութիւնը, սակայն կառավարութիւնը սկզբում ընդունում է, բայց այնուհետեւ քշում է Մուսուլ: Ծանապարհին հանդիպում է շատ հայ ընտանիքների, որոնք իսլամացած էին: Հայ ժողովրդի 10-ից 30 տոկոսը իսլամացուել էր: [14]

Բաւականին մեծ էր կազմում առեւանգուած կանանց ու աղջիկների թիւը:

Տիարպեքիւրում Ֆրանսայի հիւպատոս Կիւսթալ Մեյրիէրը գրում է, որ իրենք ետ են վերադարձրել 6 կանանց, որոնցից եւ ոչ մէկը չէր ցանկանում վերադառնալ իր ընտանիքի մօտ: Նրանք վախենում էին մահից եւ գիտէին, որ ոչ մի պաշտպանութիւն չէին գտնի [15]: Կայ նաեւ մէկ այլ հանդամանք: Կանայք, որոնք չէին ուզում վերադառնալ ետ իրենց ընտանիքները, ամօթի զբացում ունէին: Բռնի իսլամացումը կանանց համար շատ աւելի տրամատիկ է, քանի որ դա աւելի շատ նման էր ամուսնութեան պիտակի տակ բռնաբարութեան:

Բրիտանական կառավարութիւնը նախաձեռնում է բռնի իսլամացած հայ կանանց որոնումը: 1896-ի Մարտի 11-ին գտնուում է ընդամէնը 16 կին: Մնացածները վախենում էին իրենց փախցնողներից, ինչպէս նաեւ իսլամներից ընդհանրապէս:

Հիւպատոս Մեյրիէրը ուղարկում է պատուիրակութիւն Տիգրանակերտի շրջակայ գիւղերը՝ գտնելու եւ փրկելու առեւանգուած հայ կանանց, բայց անյաջող է լինում արդիւնքը: Հիւպատոսը տալիս է աւելի քան 100 անուանք, սակայն պատուիրակութիւնը վերադառնում է միայն մէկ կնոջ ու աղջկայ հետ: Իսլամները թաքցնում էին իրենց զոհերին, անգամ ուղարկում էին այլ վայրեր: [16]

Օսմանեան կառավարութիւնը կազմում է յանձնաժողով, որի կազմում էին Հալէպից երկու պաշտօնեայ եւ բրիտանական դեսպանատան թարգմանիչ Ֆիցմաուրիսը: Այս յանձնաժողովը պէտք է քննէր ստացուած տեղեկութիւնը, որ 1895-ի Մարտ 3-ին Պիրեղիկում հայ բնակչութիւնը կրօնափոխուել է իսլամի: Յանձնաժողովը հանդիպում է կրօնափոխուած համայնքի ղեկավարների հետ (Hasik Efendi-Mehmet Sakir, Abos Efendi- Seth M.Fslim Efendi): Համայնքի ղեկավարները պնդում էին, որ վերջին իրադարձութիւնները վախով էին լցրել իրենց կեանքը եւ այդ պատճառով էլ իսլամացել են: Նրանք նաեւ նշեցին, որ չեն վերադառնայ իրենց կրօնին այնքան ժամանակ, քանի դեռ վտանգը լիովին չի վերացել: [17]

Կառավարական յանձնաժողովը համայնքի ղեկավարներին ստորագրել է տալիս մի փաստաթուղթ, որով նրանք վստահեցնում են, որ իրենք որեւէ ճնշման տակ չեն կրօնափոխուել: [18]

Յանձնաժողովի անդամ բրիտանական դեսպանատան թարգմանիչ Ֆիցմաուրիսը հաւաստիացնում էր, որ զանգուածային ջարդերը եւ կրօնափոխութիւնները կեղերոնական կառավարութեան եւ տեղական ղեկավար մարմինների գործն են: Նա նշում է, որ իսլամ ամբողջ գոռում էր, որ փատիշահը հրամայել է, որ հայերը պէտք է կոտորուեն եւ ոչ

մի քրիստոնեայ պէտք չէ մնայ իրենց երկրում: [19]

Ֆիցմաուրիսը վերադառնում է Մթամպուլ 1895-ի Ապրիլին, բայց 1895-ի Մայիսի 30-ին Հետաքննութեան յանձնաժողովի կազմում վերադառնում է Պիրեջիկ եւ եւս մէկ անգամ համոզում, որ հայերը կրօնափոխուել են սպառնալիքների ազդեցութեան տակ: [20]

Եղել են դէպքեր, երբ հայերը վերադարձել են իրենց կրօնին: 1897-ին, երբ դեռ տիրում էր ընդհանուր վախը, Պիթլիսի վիլայէթում, որոշ հայեր վերադառնում են իրենց կրօնին, բայց մեծամասնութիւնը ապրում էր վախի ու սարսափի մէջ: [21]

1894-1896 իրադարձութիւնները շատ աղէտալի արդիւնք ունեցան հայ ժողովրդի համար: Հարիւր հազարաւորներ կոտորուեցին, շատ շատերը բռնի կրօնափոխուեցին՝ կորցնելով հայկական ինքնագիտակցումը:

Թրքական կառավարութիւնը ամբողջ մեղքը բարդում էր քրտերի վրայ: Բարձր Դուռը այսպիսի քանակի կրօնափոխութիւնները բացատրում էր նրանով, թէ իբր հայերը վախենում էին քրտերց:

Բրիտանացի պատմաբան Քրիսթոֆեր Վոքըրը գրել է, որ հայերը եւ քրտերը միշտ եղել են համբերատար միմեանց հանդէպ, բայց ոչ լաւ յարաբերութիւններով [22]:

Թրքական կառավարութիւնը, մեղքը իր վրայից հանելով, փորձում էր արտաքին աշխարհի առջեւ մաքուր երեւալ, փորձում էր ցոյց տալ, թէ իբր իրականացնում էր 1878-ի Պերլինի վեհաժողովի 61-րդ յօդուածը: Բայց նա իրականացրեց հայկական ջարդերը եւ բռնի իսլամացումը, քանի որ ուզում էր վերջ դնել հայկական հարցին եւ հայերի ազատագրութեան անվերջ միտումներին:

Հայերը ընդունեցին իսլամ կրօնը մահուան սպառնալիքի տակ, որը սակայն լիովին չէր ապահովագրում

նրանց: Հայ կանայք եւ աղջիկներ առեւանգւում էին: Նրանցից շատերը չէին ցանկանում ետ վերադառնալ իրենց կրօնին, քանի որ ամաչում էին՝ համարելով իսլամանալը բռնաբարութեան հաւասար:

Շատ հեղինակներ ունեն տարբեր կարծիքներ այս հարցի վերաբերեալ:

Այս ժամանակաշրջանում Օսմանեան կայսրութիւնում Բրիտանիայի դեսպանատան թարգմանիչ Ֆիցմաուրիսը պնդում էր, որ զանգուածային ջարդերը եւ իսլամացումը իրականացուել են սուլթանի հրամանով, սակայն նա ոչ մի ուղակի կարգադրութիւն չի արել, մի բան պարզ է, որ ցանկացել է մի լաւ դաս տալ հայերին: [23]

Քաղաքական գիտութիւնների պրոֆեսոր Ռոբերտ Մելսոնը, ուղիղ համեմատական տանելով Ապտուլ Համիտ Բ.-ի ու երիտթուրքերի միջեւ, եկել է այն համոզման, որ Ապտուլ Համիտը մտադրութիւն չի ունեցել բնաջնջելու հայ ազգին: Բարձր Դուռը կապ է ունեցել հայ ազգի կոտորածի ու իսլամացման հետ, բայց երբեք չի ցանկացել բնաջնջել մի ամբողջ ազգ:

Օսմանեան ժամանակաշրջանի գրող, լրագրող եւ քաղաքական գործիչ Հուսէյն Նազըմ փաշան իր յուշերում գրել է, որ սուտ է ասել, որ Ապտուլ Համիտն է կազմակերպել հայերի կոտորածը: [24]

Մի բան պարզ է, որ 1894-1896 եղել է հայ ժողովրդի կոտորած եւ բռնի իսլամացում, որը թրքացման քաղաքականութեան բաղկացուցիչ մասն էր, սակայն սա հանդիսացաւ նախահիմք հետագայում աւելի բուռն թրքացման քաղաքականութեան շարունակմանը համար:

ՄՀԵՐ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

[1] w.w.w.genocide.ru/enc/pogroms.htm
 [2] *Տես նոյն տեղում*
 [3] w.w.w.genocide.ru/enc/pogroms.htm
 [4] *Տես նոյն տեղում*
 [5] Հրահայ Աճառեան «Հայ գաղթականութեան պատմութիւն» Զանգակ 97 Երեւան 2002թ. էջ 496-497
 [6] Հրահայ Աճառեան «Հայ գաղթականութեան պատմութիւն» Զանգակ 97 Երեւան 2002թ էջ 500-503
 [7] Selim Deringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 352
 [8] Selim Deringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 352-353
 [9] *Տես նոյն տեղում էջ 354-355*
 [10] *Տես նոյն տեղում էջ 354-355*
 [11] *Տես նոյն տեղում էջ 348*
 [12] Արարատ 1896 Յուլիս
 [13] *Տես նոյն տեղում էջ*
 [14] *Տես նոյն տեղում էջ*

[15] Selim Deringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 360
 [16] Selim Deeyhringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 362
 [17] *Տես նոյն տեղում էջ 364*
 [18] *Տես նոյն տեղում էջ 364*
 [19] Selim Deeyhringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 365
 [20] *Տես նոյն տեղում էջ 365*
 [21] *Տես նոյն տեղում էջ 366*
 [22] *Տես նոյն տեղում էջ 348*
 [23] Selim Deeyhringel - The Armenian question is finally closed: Mass conversion of Armenians in Anatolia during Hamidian massacre of 1895-1897 comperative studies in society and history 2009 էջ 368
 [24] *Տես նոյն տեղում էջ 369*

FIGURE 4.5.1 Islamized and tattooed Armenian woman. c. 1920. *Courtesy of The Armenian Genocide Museum-Institute, Karen Jeppe Album.*

Հայ մտաւորականներու սպանդը

ԱՅԱՇ, Անգարայի նահանգին մէջ, Անգարա քաղաքէն 9 ժամ հեռու (21 մղոն) դէպի արեւմուտք բարձրացող՝ Արաչ Պէլ կոչուած 3800 ոտք բարձր լեռան ետեւը՝ ձորի մը մէջ աւան մըն է, նոյնանուն գալմազամըզին մէջ: Մեր առաջնակարգ, անուանի մտաւորականներէն 75 հոգի բերած էին այդտեղ զինուորական հսկողութեան տակ այդ աւանէն 15 վայրկեան հեռու՝ Սարը Գըշլա կոչուած վայրը եւ փակած էին միայրակ ընդարձակ շէնքի մը մէջ, որ երկաթեայ պատուհաններով տեսակ մը բանտ էր: Այդ վայրը մեկուսացեալ մտաւորականներու եւ կուսակցական ղեկավարներու առժամեայ կայանն էր, մինչեւ իրենց սպանդը:

Այսչէն 3 ժամ դէպի արեւելք (Անգարա քաղաքի ուղղութեամբ) կար զուտ հայ գիւղ մը՝ Սթանոս, որուն ճակատագիրը բազմաթիւ հայ գիւղերու նման շատ աւելի անողորմ եղած էր, քան Չեխոսլովաքիոյ մէջ Լիտիչը՝ նացիներու ձեռքին տակ:

Սթանոսի այրերը ձերբակալելով բերած էին Անգարայի բանտը, յետոյ՝ սպանած, իսկ կիները եւ մանուկները բռնաբարելէ ետք նոյնպէս սպանած էին տեղւոյն վրայ, Այաշի հիւսիս-արեւմուտքը գտնուող Գարա-Գայալար գիւղի մոլլային՝ Գարա Մեհմէտի առաջնորդութեամբ, տեղւոյն թուրք գիւղացիները: Սթանոսը այսօր քարտէսէն սրբուած է եւ այդ շրջանը կը կոչուի «Ձըր» անունով:

75 արգելափակուածներէն 12 անձեր ձեռով մը ողջ մնացին: Մնացած 63-էն 1-ը՝ Մուրատ Պոյաճեան (հնչակեան անուանի հերոս) Մայիս 15, 1915-ին Այաշէն Կեսարիա տարուեցաւ: Ան երեսփոխան էր Գողանի (Հաճընի) եւ հոն (Կեսարիոյ մէջ) Յուլիս 31, 1915-ին, թուրքերու Շեքէր Պայրամին 2-րդ օրը, Ուրբաթ՝ կախուեցաւ, ամբողջ երկուքուկէս ամիս բանտի մէջ ամէն տեսակ չարչարանքի ենթարկուելէ ետք:

Այաշի մէջ մնացած 62 անձերէն 6ը՝ Ակնունի եւ 5 ընկերները՝ Խաթակ, Զարգարեան, Մինասեան, Ճանկիւլեան (հնչակեան) եւ Տաղաւարեան (բարեգործական) Մայիս 25, 1915-ին, Տիգրանակերտ տարուելու պատրուակով, բերուեցան, հսկողութեան ներքեւ (մահֆուզէն), Ուրֆայէն անդին՝ Սեւերեկի ուղղութեամբ, Գարաճորուն ըստած վայրը, ուր խողխողուեցան չեքքէզ Ահմէտի եւ Խալիլ պէյի ընկերացած չեթէներով, ինչպէս որ խողխողուած էին Ուրֆայէն 6 ըլմ. հեռու, Գարա Բէօփրիւ գիւղին մօտ Վարդգէսը եւ Զօհրապը, Յուլիս 6-ին, Ուրֆայի առաջնորդին հետ:

Այաշ մնացած 56-ը երկու անգամով, Յունիս 29, 1915 (հ. տ.), Ռամազանի Ա. օրը ճամբայ հանուեցան դէպի Անգարայի բանտը: Առաջին խումբը՝ 38 անձ, երկրորդ խումբը՝ 18 անձ:

Առաջին խումբի 38 անձերը, թեւերը կապուած վիճակի մէջ, ա՛յն ձեռով, ինչպէս որ Եղգլաթի վճռագրին մէջ արձանագրուած է, տարուեցան Անգարայէն դէպի հարաւ՝ 27 մղոն հեռու (հետիոտն 9 ժամ), ճամբուն եզերքը՝ Պէյնամ

կոչուած գիւղը, որուն հարաւի կողմը կան Գուլրուզի Տաղի անտառապատ ձորերը, ուր սպանուեցան Յուլիս 22-ին: Այդ սպանութեանց ներկայ էին, բացի վալիի փոխանորդ Աթրֆ կոչուած հրէշէն, նաեւ Անգարայի ոստիկանապետը եւ ժանտարմըրիի հրամանատարը, որոնք ականատես եղան, նկարեցին փողոտուած դիակները, անդամահատուած, ոմանց աչքերը փորուած վիճակի մէջ:

Այաշի երկրորդ խումբը՝ 18 հոգի Անգարայի բանտէն, նոյն ձեռով կապուած, կէս գիշերէն ետք, տարած են Անգարայի հիւսիսը՝ 12 մղոն հեռու քաղաքէն՝ Գոփաքըլ - Տերէ կոչուած վայրը, նոյն ձեռով փողոտելու համար անոնց մարմինները:

Պէյնամի սպանութեանց մասին անգլիական վաւերագիր մը, թիւ 97, հետեւեալ մանրամասնութիւնը կուտայ.-

«Կապուած բերուած բանտարկեալները յարձակում կրեցին կրեցին թուրք գիւղացիներու վայրէնի հորդայի մը կողմէ: Տրուած հրամանին համաձայն, բոլորը կոտորուեցան մահակներով, կացիներով, մանգաղներով, բահերով եւ սղոցներով, մէկ խօսքով՝ այն տեսակ գործիքներով, որոնք կը դանդաղեցնեն մահը, աւելի տառապալից դարձնելու համար: Ոմանց գլուխը, ականջները, քիթը, ձեռքերը հանուած էին թուրք շնագայլերու կողմէ: Այդ խումբին մէջ կային բանաստեղծներ, փրոֆեսօրներ, հրապարակագիրներ, ղեկավարներ, ատոնց հետ էր նաեւ Անգարայի Օսմանեան Պանքայի հայ տնօրէնը: Դիակներուն մէկ մասը մնաց ձորին մէջ եւ վայրի կենդանիներ յօշոտեցին զանոնք»:

Այս ահուելի ոճիրներուն մասնակից եղող թուրք ժանտարմաները պարծենալով կը պատմէին իրենց այդ գեհնական արարքները:

Չանկըրը կամ Քեանկըրը մնացած 150 անձերէն 44-ը, յետ չարչարանքներու, ողջ մնացած են. մնացեալ 106 անձերէն 5-ը՝ Դ. Վարուժան, Ռ. Սեւակ եւ 3 ուրիշներ՝ Օգոստոս 12-ին սպանուած են Չանկըրըն-Անգարա տանող ճամբուն վրայ՝ Գալեճիք աւանէն ոչ շատ հեռու Թիւնէյի ձորին մէջ: Մնացած 101-էն 56-ը՝ 5ական, թեւերը իրարու կապուած, եւ 26 հոգիէ բաղկացած 2-րդ խումբ մը, «Տէր Զօր ղրկուելու» պատրուակով, դարձեալ Անգարայի հարաւը, Պէյնամ, Ալատաղի ստորոտը, Կէօլպաշի եւ Գայաշ վայրերուն մէջ՝ Անգարա քաղաքէն հարիւ 10 մղոն հեռու, սպանուած են:

Վերջին 19-էն 1-ը՝ Տիրան Բէլէկեան առանձին ղրկուած է Զորումի վրայով դէպի Սեբաստիա եւ սպանուած է Ենիխանի (Ելլուրգ Էլի) մօտերը: Վերջին 18-ը Չանկըրըի հայերու կարաւանին հետ տարագրուած են դէպի Տէր Զօր եւ անոնց մեծ մասը մահացած է ճամբու տառապանքներէն:

ՀԱՅԿԱԶՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
«Յեղասպան Թուրքը»

ԼԵԵԱԼ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ ՈՂՋ - ՈՂՋ ԹՎԱՂՈՒՄԸ

Ռամագանի վերջին օրերն էր, յանկարծ իջեաւանին մէջ տարածայնութիւն ելաւ, Միւֆէթթիշ կէլիօր - Քննիչ կու գայ...: Տեսակ մը իրարանցում, ժանտարմաները տենդոտ գործնէութեան մէջ են: Կարաւանին մէջ աչքի ինկող էրիկ-մարդ, երիտասարդ ժողվեցին, ծառերէն ճիւղեր կտրել տուին. աւել շինեցին, իջեաւանին ճամբաները, անցքերը աւել կու տան, աղբերը մէկ կողմ կը ժողվեն, կը մաքրեն:

Ուրիշ խումբի մը թի-փետատ տալով՝ փորել կու տան ընդարձակ փոս մը, մինչ ուրիշ խումբի մը մարդիկներն ալ դիակները կը ժողվեն, ոտքերէն չուան ձգած, քաշելով բացուած փոսը կը տանին կը ձգեն: Ի վերջոյ ժանտարմաները՝ բերել նոյն այդ փոսը լեցնել տուին քիչ առաջ մեր այցելած Չօճուգլար - Պաղչէսիի լքեալ մանուկները:

Մի՞րտ կը դիմանար, որ հանդիսատես ըլլայի այլեւս. ներկայ գտնուողներէն քեռուս տղան Պօղոսը եւ ուրիշներ եկան պատմեցին. խեղճ տղաները, իրենք ալ զգալով որ գիւրենք ողջ - ողջ պիտի թաղեն, ահ ու սարսափով այնպիսի ճիչ-ճրղուրուտոց մը, լաց ու վայնասուռն մը կը բրցունեն որ, երկինքը - գետինք կարծես կը դողար:

Երկու վայրկեանի մէջ ամէն կողմէ թիերով հողը վրայ կու տան, կը ծածկեն փոսը, կենդանւոյն կը թաղեն մանուկները:

Եկող Միւֆէթթիշը ըսին, Մալաթիացի Գոմիսէր Իս-մայիլ պէկ, Ֆըրընճըլար հասնող կարաւաններուն քըննիչ, փոխադրութիւնները վարող, եւ կարաւաններուն ընկերանալով՝ Զէյնալի Սարը Գանլը-Տէրէի սպանդներուն հսկողի, կազմակերպողի պաշտօնը ունի եղբր:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ
«Եղեռնապատում»

Դեռատի աղջիկներու պղծումը

«Մուլթը կ'իջնէ: Կը ջանանք քնանալ՝ վաղուան տաժանքին համար ուժ հաւաքելու անձկութեամբ, բայց անկարելի կ'ըլլայ: Կը խեղդուինք տաքէն եւ մեր բոլոր ոսկորներն ու զնդերները կը ցաւին:

Կէս գիշերէն առաջ, ոստիկանները ներս կու գան, կը փակեն դուռները ու ճրագներով կը մտնեն մեր մէջ: Կը զատեն ութ գեղանի աղջիկ՝ իրենց հետ տանելու համար:

Աղաչանք, բողոք, կռիւ, պաղատանք, օգուտ չեն ըներ:

- Հարս է, երկու գաւկի տէր,- կը պաղատի կին մը՝ իր աղջիկը փրկելու համար:

Առեւանգիչը այնպիսի՝ տգեղ պատասխան մը կու տայ, որ կինը կը բռնեն իրենց ականջները ու գլուխին կը պահեն իրենց ափերուն մէջ:

Առտուն, անոնցմէ հինգը ետ կը բերեն, յոգնած, ջարդուած, տառապած, արցունքէն կարմրած ու ամօթէն ընկճուած ուսերով:

Ու զարմանալի բան. այն մայրերը, որոնց աղջիկները ետ չէին բերուած, աւելի բախտաւոր կը համարուէին, քան անոնք, որոնց գաւակները ետ եկան գիշերուան մը ակամայ բացակայութենէ ետք: Կարծես ա՛լ անոնք ամօթի, պղծութեան ու մշտնջենական պժգանքի դատապարտուած անօթներ էին, որոնց ոչ ոք կ'ուզէր հպիլ, մա՛նաւանդ՝ տէր ելլել, բացի իրենց մայրերէն:

- Մէջքս չորնար՝ չծնէի քեզ, իմ անբախտ գաւակս,- կը հեծեծէր մէկը, իր տանջուած աղջկան գլուխը գրկին մէջ պահած,- մէջքս չորնար, չծնէի քեզ...»:

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

«Չորս տարի Քիրտիստանի լեռներուն մէջ»

ԴԱՐՁԵԱԿ ԱՊՐԻԿ Է...

Մեր գոյութեան երեք հիմնասիւները

Ազգի մը գոյութիւնը, ու այս պարագային՝ յատկապէս մեր ազգի գոյութիւնը խարսխուած է երեք հիմնասիւներու վրայ: Ինքնութեան պահպանումը, հայրենիքի պահպանումը եւ իրաւանց պահպանումը: Առանց սեփական դիմագիծի, առանց սեփական երկրի ու առանց այս մոլորակին վրայ ապրելու եւ մարդկային քաղաքակրթութեան իր ներդրումը բերելու սեփական իրաւունքին՝ որեւէ ազգ չի կրնար գոյատեւել: Եւ ինչո՞ւ պիտի գոյատեւէ...

Նաեւ, ընդունինք, որ այս երեք կռուանները սերտօրէն, անքակտելիօրէն կապուած են իրարու: Մէկը առանց միւս երկուքին անկատար է, ապարդիւն, նոյնիսկ անվաւեր:

Այսպէս, ինքնութիւնը պահել սեփական հողէն դուրս, գրկուած այդ հողին վրայ ապրելու մարդկային ամենէն հիմնական իրաւունքէն՝ դժուար եւ յաճախ անհեթեթ առաջադրանք է, բան մը որուն վկանները կը հանդիսանանք մենք ահա արդէն շուրջ դարէ մը ի վեր, նոյնիսկ արդէն մէկուկէս դարէ ի վեր:

Ունենալ

Հայրենիք, բայց ազատ չըլլալ՝ իրաւունքը չունենալ այնտեղ դրսեւորելու սեփական ինքնութիւնը, ա՛յլ անհեթեթ վիճակ է, որուն նոյնպէս վկանները կը հանդի-

Ունենալ հայրենիք, բայց ազատ չըլլալ՝ իրաւունքը չունենալ այնտեղ դրսեւորելու սեփական ինքնութիւնը, ա՛յլ անհեթեթ վիճակ է, որուն նոյնպէս վկանները կը հանդիսանանք մենք ահա արդէն շուրջ դարէ մը ի վեր, նոյնիսկ արդէն մէկուկէս դարէ ի վեր: Սա նոյնպէս ենթակա է շրջապատի հետ յարաբերութիւններու հոլովոյթին, ու չի սահմանափակուիր միայն աշխարհաքաղաքական ոլորտով, որովհետեւ անտեսական ու մշակութային ճանապարհներով ալ ազգեր կրնան ստրկանալ, ուրիշներէ կախում ունենալ: Հայրենիքի պահպանումը պէտք ունի ազգի մը ամբողջական ներուժին՝ ռազմական, դիւանագիտական, տնտեսական, մշակութային, ընկերային եւ բոլոր այլ ոլորտներուն մէջ, պետութեան թէ անհատ քաղաքացիներու լիարժէք մասնակցութեամբ:

սանանք շատ աւելի երկար ժամանակէ ի վեր, թէ՛ նախնորհեան եւ թէ՛ յետնորհեան ժամանակաշրջաններուն, վայելելով թրքական ու խորհրդային բռնատիրութեանց «բարեբանները»:

Իսկ ինչպէ՞ս պատկերացնել ունենալ իրաւունքը, ըստ համամարդկային հռչակագիրներու եւ դաշինքներու, սակայն չունենալ սեփական հայրենիքը՝ այդ իրաւունքը վայելելու եւ սեփական ինքնութիւնը կերտելու ու պահպանելու համար: Այդ անհեթեթ կացութիւնն ալ տեսանք ու վայելցնենք ու տակաւին կը վայելենք ազգովին:

Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ ինքնութեան պահպանում, կամ արդեօ՞ք բան մը կը նշանակէ տակաւին այսօրուան խառնաշփոթ ու խառնիճաղանձ աշխարհին մէջ: Աշխարհ մը, ուր իրաւունքը միշտ զօրաւորինն է եղած, ու այդ զօրաւորն է, որ փորձած է իր ինքնութիւնը պարտադրել տկարին, ենթադրելով, որ այդպէս ընելով կը պահէ իր գերակայութիւնն ու գերակշռութիւնը: Ու մարկային պատմութիւնը եղած է պատմութիւնը այն պայքարին, որ Դաւիթը տարած է Գողթաթին դէմ, կամ մեր Սասնայ Դաւիթը տարած է Մարայ Մելիքին դէմ, ու միշտ ալ աւարտած առաջիններուն յաղթանակով ու վերջիններուն պարտութեամբ, խլելով սակայն անհամար զոհեր: Գիտենք, որ բնութիւնը ի՛նք այլազանութեան վկայարանն է, եւ ինչ որ բուսական կամ կենդանական աշխարհին յատուկ է, կը վերաբերի նաեւ մարդկային հաւաքակա-

նութիւնները ընդունելու պարտաւորութեան մէջ կը գտնուին: Տարբերութիւններ, որոնք կու գան իրենց բնակավայրէն, իրենց պատմութեանն ու այլ ազգակներէ, եւ որոնց պահպանումը մարդկային հիմնական իրաւունքներէն մէկն է:

Լեզուն, մշակոյթը, բարքերը, ամբողջ ֆիզիքական թէ հոգեւոր ժառանգութիւնը մաս կը կազմեն այդ ինքնութեան: Ժամանակի ընթացքին կը փոխուին, կը բարեփոխուին այդ բոլորը՝ ժողովուրդի մը իր շրջապատին հետ ունեցած յարաբերութիւններուն ճամբով, կամ իր իսկ սեփական զարգացման ճանապարհով, սակայն ազգը միշտ պիտի ունենայ ներազգային իր գիտակցութիւնը, կամքն ու ուժը պահպանելու իր ինքնութիւնը:

Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ հայրենիքի պահպանումը: Սա նոյնպէս ենթակա է շրջապատի հետ յարաբերութիւններու հոլովոյթին, ու չի սահմանափակուիր միայն աշխարհաքաղաքական ոլորտով, որովհետեւ անտեսական ու մշակութային ճանապարհներով ալ ազգեր կրնան ստրկանալ, ուրիշներէ կախում ունենալ: Հայրենիքի պահպանումը պէտք ունի ազգի մը ամբողջական ներուժին՝ ռազմական, դիւանագիտական, տնտեսական, մշակութային, ընկերային եւ բոլոր այլ ոլորտներուն մէջ, պետութեան թէ անհատ քաղաքացիներու լիարժէք մասնակցութեամբ:

Փալով իրաւունքներու պահպանման, ո՞վ կրնայ կասկածիլ, որ սա նոյնպէս համազգային առաջադրութիւն է, բոլորին ներդրումով, աշխատանքով, զոհողութեամբ, տեսական լարումով, մշտարթուն պայքարով ու աշալրջութեամբ հետապնդուելիք:

Ահա թէ ինչու մեր գոյութեան երեք հիմնասիւները ամուր պահելու համար, մենք պարտաւոր ենք համահայկական մօտեցում ցուցաբերել, կարենալ ի մի բերել մեր բոլոր մասնիկները, հատուածները, կուսակցութիւնները, եկեղեցիները ու մասամբ նորին, ու համատեղ ծրագրերով, Հայրենիք-Սփիւռք գործակցութեամբ յառաջ տանիլ մեր գոյամարտը:

Հայ դատը մեր երեք հիմնասիւններու պահպանման ի խնդիր տարուող պայքարն է - հայապահպանումը, որ ուրիշ բան չէ քան ինքնութեան պահպանումը, հայրենի հողին վրայ թէ հայրենի հողէն դուրս, հայրենիքի հզօրացումը, որ պետութեան ամրակայումն է, եւ վերջապէս մեր իրաւանց տէր կանգնիլը, որ մեր արժանապատուութեան պաշտպանութիւնն է՝ մէկ ամբողջութիւն են, ու իրարմէ անբաժանելի:

ՎԻԷՏ-ԱՐՄԷՆ

THE CHRONOLOGY OF RECOGNITION ...

1915	May 24	France, Great Britain and Russia Joint Declaration
1916	Feb. 9	U.S. Senate Concurrent Resolution 12
1919	Aug. 6	U.S. Congress An Act to Incorporate Near East Relief
1920	May 11	U.S. Senate Resolution 359
1965	Apr. 20	Uruguay Senate and House of Representatives Resolution
1975	Apr. 9	U.S. House of Representatives Joint Resolution 148
1982	Apr. 29	Cyprus House of Representatives Resolution
1984	Sep. 12	U.S. House of Representatives Joint Resolution 247
1987	Jun. 18	European Parliament Resolution
1993	May 5	Argentina Draft Law
1996	Jun. 11	U.S. House of Representatives Resolution 3540
1996	Apr. 25	Greece Parliament Resolution
1997	Apr. 3	Lebanon Chamber of Deputies, Resolution
1998	Mar. 26	Belgium Senate, Resolution
1998	Apr. 24	Council of Europe Parliamentary Assembly Declaration
1998	May 28	France National Assembly, Draft Law
2000	May 11	Lebanon Parliament, Resolution
2000	Mar. 29	Sweden Parliament, Report
2000	Nov. 7	France Senate, Draft Law
2000	Nov. 15	European Parliament Resolution
2000	Nov. 10	Vatican City Communiqué
2000	Nov. 16	Italy Chamber of Deputies Resolution
2001	Jan. 29	France Law
2001	Apr. 24	Council of Europe Parliamentary Assembly Declaration
2001	Sep. 26	Prayer of Pope John Paul II Memorial of Tzitzernagaberd, Yerevan
2002	Jun. 13	Canada Senate Resolution
2003	Aug. 20	Argentina Draft Law
2003	Dec. 16	Switzerland (Helvetic Confederation) National Council Resolution
2004	Mar. 18	Argentina Draft Law
2004	Mar. 26	Uruguay Law
2004	Mar. 31	Argentina Senate Resolution
2004	Apr. 21	Canada House of Commons Resolution
2004	Nov. 30	Slovakia National Assembly Resolution
2004	Dec. 21	Netherlands House of Representatives Resolution
2005	Apr. 14	Russia Duma Resolution
2005	Apr. 19	Poland Parliament Resolution
2005	Apr. 20	Argentina Senate Resolution
2005	Jun. 15	Germany Parliament Resolution
2005	Jul. 14	Venezuela National Assembly Resolution
2005	Sep. 15	European Parliament Resolution
2005	Dec. 15	Lithuania Assembly Resolution
2006	Apr. 19	Argentina Senate Special Statement
2007	Jan. 15	Argentina Law
2007	Jun. 5	Chile Senate Resolution
2010	Mar. 11	Swedish Parliament Resolution

... AND 98 YEARS OF
DENIAL

TURKEY
1915-2013

Turkey categorically denies any charges regarding the Armenian Genocide and claims that it never happened.

Confiscation and Colonization: The Young Turk Seizure of Armenian Property

by Ugur Ungor

"Leave all your belongings—your furniture, your beddings, your artifacts. Close your shops and businesses with everything inside. Your doors will be sealed with special stamps. On your return, you will get everything you left behind. Do not sell property or any expensive item. Buyers and sellers alike will be liable for legal action. Put your money in a bank in the name of a relative who is out of the country. Make a list of everything you own, including livestock, and give it to the specified official so that all your things can be returned to you later. You have ten days to comply with this ultimatum."[1]

—Government promulgation hanged in public places in Kayseri, June 15, 1915.

Introduction

This article is based on a forthcoming monograph on the expropriation of Ottoman Armenians during the 1915 genocide.[2] It will paraphrase some of the main arguments of the book, which details the emergence of Turkish economic nationalism, offers insight into the economic ramifications of the genocidal process, and describes how the plunder was organized on the ground. The book discusses the interrelated nature of property confiscation initiated by the Young Turk regime and its cooperating local elites, and offers new insights into the functions and beneficiaries of state-sanctioned robbery. Drawing on secret files and unexamined records from eight languages, the book presents new evidence to demonstrate how Armenians suffered systematic plunder and destruction, and how ordinary Turks were assigned a range of property for their progress.

A 1918 photo of the Armenian church in Trabzon, which was used as a depot and distribution center for confiscated property. (Photo from Raymond Kévorkian and Paul Paboudjian's book "Les Arméniens à la veille du génocide.")

This two-way policy is captured in the two concepts of *confiscation* and *colonization*. The book uses the concept of *confiscation* to capture the involvement of an extensive bureaucratic apparatus and illustrate the legal facade during the dispossession of Armenians. Furthermore, it will deploy the concept of *colonization* to denote the redistribution of their property as a form of internal colonization. Together, these concepts best encapsulate the twin processes of seizing property from Armenians, and reassigning it to Turks.[3]

The book is situated in the field of genocide studies, and starts off by asking questions that have been answered fairly satisfactorily for other genocides such as the Holocaust and the Rwandan Genocide: Was confiscation of the victim group's properties economically motivated as a mere instrument for material gain? Did the Young Turk regime distribute Armenian property to local elites in exchange for support for the genocide? In other words, did they simply buy their loyalty by appealing to their sense of economic self-interest? Or did the local elite support the destruction and expropriation out of ideological convictions? Finally, what was the scope of the dispossession process? In other words, how wide was the circle of profiteers? Did just the Young Turk elite, from the imperial capital down to the provincial towns, profit from it, or did much wider classes in Turkish society benefit?

The book consists of seven chapters that can be divided into three sections. Chapters two and three constitute the first section and will discuss main issues such as ideology and law. Chapter two, entitled "Ideological foundations: constructing the Turkish 'national economy,'" will trace the evolution of the Turkish-nationalist ideology of building a purely Turkish "national economy" within the multi-ethnic Ottoman economic landscape. It will discuss how the Young Turk Party envisioned such a Turkish economy to come into being by analyzing the writings of leading Young Turk ideologues. Rather than macro-economic analyses of Ottoman financial policy in the early 20th century, the chapter will investigate how the party imagined the role of the state and the economic progress of the ethnic Turkish population.

Immediately following it is chapter three, entitled "Legal foundations: using the justice system for injustice." This chapter will closely analyze the many laws and decrees that the Young Turk regime passed to provide a veneer of legality to their crimes. It will seek to answer the question: Why did the Young Turk regime feel the need to pass elaborate laws on the status of wartime Armenian property? It will discuss not only the laws that were adopted by the regime, but also the legal status of Armenian property. The chapter will distinguish the legal provenance of land and immovable property versus movables.

Chapter four, "The dispossession of Armenians during the genocide, 1915-1918," constitutes a section in itself. It will examine the development of the genocide and trace Young Turk economic policies towards the Armenian population from the Young Turk coup d'état in 1913 to the fall of the regime in 1918. It will chart how this policy moved from boycott to discrimination, into confiscation and outright plunder, resulting in the mass pauperization of the victims. It identifies main currents and developments of this ruthless policy and how it affected Ottoman Armenian communities. The chapter is meant to be a general introduction to the next three important chapters.

The third and last section of the book comprises chapters five and six. They are each in-depth case studies of several important provinces in the Ottoman Empire. Chapter five, "Adana: the cotton belt," will be the first of two case studies that describe the organized plunder of Armenians and the subsequent deployment and allocation of Armenian property to Turks. It will focus on the southern city of Adana, where Armenians were employed in cotton fields, and describe how the local Young Turks dispossessed Armenians and assigned the property to Turkish refugees from the Balkans.

Chapter six, "Diyarbakir: the land of copper and silk," is the second and last case study, concentrating on the southeastern region of Diyarbakir, famous for its copper and silk products. Here, economic life in the bazaar was dominated by Armenian artisans. The chapter will describe how the local perpetrators participated in the destruction of their Armenian neighbors and were rewarded by the central authorities. It will also focus on large-scale corruption and embezzlement.[4]

Finally, chapter seven, the conclusion, will re-center the main questions posed in this introduction and draw the general conclusions of each chapter together. It will report in a direct style how and why the Armenians were

Vardanoush Khabetjian, 25 years old from Qghi.

L. Bilandjian, 17 years old from Aintab.

Mariam Chaparlian, 27 years old from Marash.

Soutlan, 14 years old from YeniShehir.

Marie Bisninyan, 20 years old.

Victoria Delikeshishian, 18 years old from Keghi.

Gurdji, 16 years old.

Khatoun, 17 years old.

Astghik, 16 years old from Urfa.

Portraits of islamized and tattooed armenian women (courtesy of the Nubarian library archives)

dispossessed during the genocide, how this affected local economies, and how ordinary Turks profited from the expropriation campaign.

Confiscation

The Armenian Genocide consisted of an overlapping set of processes: elite homicides, deportations, massacres, forced assimilation, destruction of material culture, and our current theme, expropriation. Although these dimensions of the genocide differed and were carried out by different agencies, they converged in their objective: destruction. By the end of the war, the approximately 2,900 Anatolian Armenian settlements (villages, towns, neighborhoods) were depopulated and the majority of its inhabitants dead. What made the massacres genocidal is that the genocide targeted the abstract category of group identity, in that *all* Armenians, loyal or disloyal, were destroyed.

The qualitative leap in the elimination of the Armenians from the Ottoman economy reached an important acceleration with the proclamation of war and the abolishment of the capitulations. The abrogation of the capitulations was a unilateral breach of international law and a catalyst that channelized high levels of power into the Young Turks' hands. "Turkification" could now be systematized into a comprehensive empire-wide policy of harassment, organized boycotts, violent attacks, exclusions from professional associations and guilds, and mass dismissals of Armenian employees from the public service and plunder of their businesses in the private sector.

The confiscation process began right after the deportation of the Armenian owners. As a rule of thumb, no prior arrangements were made regarding the properties. The Committee of Union and Progress (CUP) launched both the deportation and the dispossession of Armenians well before the promulgation of any laws or official decrees. The deportation decrees of May 23, 1915 and the deportation law of May 27, 1915 were issued after the deportations had already begun. Decrees and laws merely served to unite the hitherto diverse practices and render the overall policy more consistent. So too was the CUP's approach to confiscation. Telegrams to various provinces ordering the liquidation of immovable property were followed by the streamlined program of June 10, 1915 that established the key agency overseeing the liquidation process—the Abandoned Properties Commission (*Emvâl-i Metruke Komisyonu*). These were not yet christened "Liquidation Commissions," but nevertheless mostly fulfilled that function.

Officially, there were 33 commissions across the country, and in towns without any, the local CUP chapter often took charge of the tasks. These consisted of inventorizing, liquidating, appropriating, and allocating Armenian property. The most detailed and reliable information we have about the commissions is from Germans stationed in the Ottoman Empire. For example, Deutsche Bank staff members recognized that the Ottoman Bank collaborated in the endeavour.[5] From its correspondence with the provinces, the German ambassador concluded that the confiscation process went through two phases: the direct liquidation of all unplundered Armenian property by the Abandoned Properties Commission, and the transfer of the revenues to the Ottoman Bank that held responsibility for the money.[6] According to André Mandelstam, in 1916 a sum of 5,000,000 Turkish lira (the equivalent of 30,000 kilograms of gold) was deposited by the Ottoman government at the Reichsbank in Berlin. This astronomical amount of money was most probably the aggregate of all Armenian bank accounts, as well as the total sum gained from the liquidations in the provinces.[7] Furthermore, German diplomats argued that the commissions worked in

tandem with the Grand Vezirate, the Finance Ministry, and the Justice Ministry.[8] The entire operation was supervised by the Interior Ministry, which was tasked with an enormous amount of coordination and recordkeeping. These records have survived and I will draw on them extensively to outline the process of dispossession.

At the outset, the problem of property was a concomitant effect of the deportations and there was probably no blueprint for it written by Talaat Pasha and his henchmen. Throughout 1915 and 1916, the Interior Ministry issued hundreds of directives, orders, decrees, and injunctions to provincial, district, and city authorities. When deportation came, it recorded the names, professions, and properties of Armenians, before expropriating them and liquidating their immovables. Several empire-wide decrees sketched the contours of the confiscation policy. Liquidation entailed auctioning and selling the property to the lowest, not highest, bidder. To this end, on Aug. 29, 1915 the Interior Ministry wired a circular telegram summoning authorities to auction abandoned Armenian property for the benefit of the local Turkish population.[9] As this order sufficed for the ongoing deportations, preparations were made for future ones. On Nov. 1, 1915, the ministry ordered the drawing up of lists of "Armenian merchants from provinces who have not yet been transported to other regions," including details on their trading firms, real estate, factories, the estimated worth of all their belongings, information on their relatives living abroad, and whether they were working with foreign business partners.[10] To preclude jurisdictional disputes from arising, the ministry admonished that the only agency authorized to organize the expropriation was the Abandoned Properties Commission.[11]

Talaat and the Interior Ministry he presided over were soon facing two acute problems: ambiguity regarding the forms and provenance of property, and delimiting the scope of the expropriations. An example of the former trend was a question asked by the provincial authorities of Aleppo, namely whether only Apostolic Armenians were to be expropriated or also Protestant and Catholic ones. By then, the definition of the victim group had already transformed from a religious definition based on the *millet* system, to a national definition. Thus, the ministry arbitrated that the targets were not only Apostolic Armenians but all "Armenians." [12] The German consul of Trabzon remarked that under this law, technically, "an Armenian converted to Islam would then be deported as a Mohammedan Armenian." [13]

Other provinces wondered what to do with the property of undeported Armenians, often military families. The ministry ordered that for now, they would be allowed to keep their property.[14] In another case, three governors asked for advice on how to handle the sowed fields of Armenian farmers. The ministry admitted that the abstract decrees did not always correspond to the existing conditions on the ground and ordered: "These need to be reaped and threshed under the supervision of the Abandoned Properties Commissions and provided for by the funds for the expenses of the settlers. Report within two days how many soldiers or labourers from the population, and which kinds of machines and tools and utensils are needed to harvest the crops." [15]

These prescriptive provisions were supplemented by prohibitive rules. Those Armenians who anticipated that the deportations were a temporary measure counted on renting out their houses, stables, barns, or shops to neighbors and acquaintances. But the ministry prohibited this practice.[16] Those Armenians who attempted to sell their property to foreigners and other Christians (such as

Վան, Ռշտունիք (Կէվաշ) գաւառ, Նարեկ վանքի-գիղին տեսքը հարաւ-արեւմուտքէն (նկ. 1900-ական թթ.)
 Van, région de Rchtounik (Gevascd), vue Sud-Ouest du village et du monastère de Narek (photo ~ 1900)
 Van, region of Rshtoonik (Gevascd), the Village-Monastery of Narek, South Western view (photo early 1900s)

Վան, Ռշտունիք (Կէվաշ) գաւառ, Նարեկ վանքի տեղը կառուցուած մզկիթ (նկ. 2004 թ. Ս. Կարապետեան)
 Van, région de Rchtounik (Gevascd), mosquée érigée sur l'emplacement du monastère de Narek (photo 2004, S. Karapetian)
 Van, region of Rshtoonik (Gevascd), Mosque built on the site of destroyed Narek Monastery (photo 2004, S. Karapetian)

Greeks or Christian Arabs) were also counteracted. It issued a circular telegram prohibiting “decidedly” (*suret-i katiyyede*) the sale of any land or other property to foreigners.[17] Furthermore, the government prohibited Armenians from a whole host of strategies to avoid seizure of their property. These included transferring property to non-Ottoman Armenians, sending it abroad to family members, giving valuables to American missionaries and consuls, mailing it directly to their new residences at their final destinations. It is these kinds of prohibitions that shed light on the rationale behind the expropriations. They strongly suggest that there was no intention of either compensating Armenians fairly for their dispossession, or offering them any prospect of a future return to their homes. Hilmar Kaiser has rightly concluded that these restrictions were “a plain admission of official criminal intent.”[18]

A more precise explanation perhaps lays in a revealing telegram sent by the government to Balıkesir District. It read that the expropriation needed to be carried out to “ensure that the transported population will no longer have any connection to possessions and ownership” (*nakledilen ahalinin alâka-i mülkiyet ve tasarrufu kalmamasını temîn*).[19] In other words, the relationship between Armenians and their property needed to be definitively severed to bring about a lasting “de-Armenization” of the land. Three years later, the German consul at Trabzon, Heinrich Bergfeld, correctly noted that the most important decision had been depriving the landowners of the right to dispose of their immovable property. At the end of the war, he reflected on the fate of the Armenian deportees: “If one believes they cannot be allowed to definitively return to their old homes, one should at least give them the general permission to make use of their real estate through sale or rent, and temporarily allow them to go to their homelands for this purpose.”[20] This would turn out to be a naive proposition.

Colonization

The appropriation of Armenian property by the Young Turk regime, or to be more precise, the Young Turk regime’s mass theft of Armenian property, is closely related to the morphology of the organization, coordination, and implementation of the genocide. Recent studies have challenged the convention that the genocide had a uni-polar pyramid structure. On the contrary, the genocide was a multi-polar process: radicalization came from within and without, and emanated from different perpetrating power centers, such as civil and military organizations, the party, the nexus Talaat-Enver, and local elites.[21] Competition and conflict between these sectors shaped the genocide. As a result, the confiscation of Armenian property and its allocation to Turks became a bone of contention between the Ottoman army and the Interior Ministry. The army attempted to acquire movable and immovable Armenian property for its military ends, but the ministry followed its ideological prescript of forging a “national economy” and adamantly assigned the property to the upstart Turkish middle class.

The confiscation of Armenian property was followed and supplemented by the colonization by Ottoman Muslims of the empty spaces they left behind. As Armenians trudged along the deportation routes southwards, their property was being redistributed by the Interior Ministry. Analytically we can distinguish two dimensions to this process: property that ended up in private hands, and property that stayed in possession of the state.

In 1916, the CUP expanded its existing “Turkification” campaign to practically all sectors of Ottoman society. Starting with geography, the CUP began Turkifying place

names. On Jan. 5, 1916 Enver Pasha ordered the Turkification of all Armenian, Greek, and Bulgarian place names, including cities, towns, provinces, districts, villages, mountains, and rivers. This was an attempt to wipe out the geographical imprints of non-Turkish cultures. Although the decree was suspended for reasons of military practicability, the practice was picked up after the war and continued well into the 1980s and changed tens of thousands of Armenian place names.[22] The 2,900 Armenian settlements were now not only emptied of their population, but also stripped of their names. It was as if Armenians had never lived there.

A day after Enver’s decree, on Jan. 6, 1916, Talaat ordered an empire-wide decree about the businesses confiscated in the genocide. The order read:

The movable property left by the Armenians should be conserved for long-term preservation, and for the sake of an increase of Muslim businesses in our country, companies need to be established strictly made up of Muslims. Movable property should be given to them under suitable conditions that will guarantee the business’s steady consolidation. The founder, the management, and the representatives should be chosen from honorable leaders and the elite, and to allow tradesmen and agriculturists to participate in its dividends, the vouchers need to be half a lira or one lira and registered to their names to preclude that the capital falls in foreign hands. The growth of entrepreneurship in the minds of Muslim people needs to be monitored, and this endeavor and the results of its implementation need to be reported to the ministry step by step.[23]

This order constitutes perhaps the most unequivocal document attesting to the intentions and policies of the CUP. It encapsulates the ideology of “Turkification” and “national economy” in a single, explicit, incontrovertible formulation.

The order was followed up by several other prescriptive ones ordering the redistribution of Armenian lands to Muslim merchants. The CUP sanctioned “the complete transfer of business and industrial enterprises” to the upcoming Turkish middle class in each and every locality. Special care was to be taken that the workbenches, implements, and furniture in the many stores and workshops were not dispersed but stayed in their places.[24] Other decrees were concerned with norms and rules for correct usage. For example, auctioning needed to be properly carried out for the long-term development of the businesses, according to the Jan. 6 decree. During an auction in Kayseri, a Turk bought a formerly Armenian workshop for 200 Turkish lira, only to sell it for 2,000 lira two days later and pocket the difference. The ministry strongly condemned this act and instructed the Abandoned Properties Commission to rectify the situation.[25]

After this event, a circular was wired to all provinces prohibiting similar practices and underlining again the importance of “Muslims’ familiarization with commercial life” and the “build-up of Muslim-owned business enterprises in our country.”[26] Long-term goals had absolute priority above short-term benefits. Dilapidation, waste, and negligence were unacceptable too. The ministry admonished the Abandoned Properties Commissions to take proper care and assist the new Muslim owners as much as possible. If any help was needed, the commissions should turn to the ministry.[27] As a result of this policy, a whole generation of Turkish-owned firms—“established in 1916”—mushroomed across the empire.[28]

Before the Young Turks seized power in the 1913 coup d’état, hatred of Armenians (and Greeks) was particularly widespread in the commercial middle class. Curtailing the economic livelihood of Armenians was in their

interests. "Turkification," therefore, had particularly favorable economic consequences for these (lower) middle-class Turks, as the liquidation of Armenian middle-class enterprises relieved the pressure of economic competition. It foresaw the promotion of a new generation of Turkish businessmen who enriched themselves from the vulnerability of the persecuted Armenians. The newspaper *Ikdam* published an article openly exhorting Turks to "get rich" in the "economic revolution":

Pharmaceutics, grocery shops, dentistry, transportation, contracting is rapidly spreading among Turks. Our friends have begun competing with many nations in employment branches that are as yet new fields of activity in our country, like electricians' work, engineering, and similar... It is the revolution in this nation's society and economy, rather than the political changes, that will save this nation (*bu milleti kurtaracak*) and will provide him with an eternal life.[29]

The government offered ordinary Turks incredible prospects of upward social mobility. With a giant leap forward, a nation of peasants, pastoralists, soldiers, and bureaucrats would now jumpstart to the level of the bourgeoisie, the "respectable" and "modern" middle classes. The groups who benefited most from this policy were the landowners and the urban merchants.[30] When shortages arose in 1916, the party leadership allowed that group of merchants close to the party to monopolize import, supply, and distribution. Defraudation and malpractice occurred in this alliance by individual party members and merchants who enriched themselves at the expense of the Istanbulites.

As the genocide was raging in full force, Turkish settlers were on their way. Local preparations were needed in order to lodge the settlers successfully. The ministry iterated its request for economic and geographic data on the emptied Armenian villages. In order to send settlers to

the provinces, the local capacities to "absorb" them had to be determined. The Interior Ministry requested information on the number of Armenian households deported, whether the emptied villages were conducive to colonization by settlers, and if so, how many.[31] It also demanded data on the size of the land, number of farms, and potential number of settler households.[32] The books were kept precisely. According to Talaat's own notebook, in 1915 the amount of property allocated to settlers was: 20,545 buildings, 267,536 acres of land, 76,942 acres of vineyards, 7,812 acres of gardens, 703,491 acres of olive groves, 4,573 acres of mulberry gardens, 97 acres of orange fields, 5 carts, 4,390 animals, 2,912 agricultural implements, and 524,788 planting seeds.[33]

Last but not least, the CUP elite took the cream of the crop of Armenian property for itself. Ahmed Refik observed the colonization process:

Silence reigns in Eskisehir... The elegant Armenian houses around the train station are bare as bone. This community, with its wealth, its trade, its superior values, became subject to the government's order, emptied its houses...now all emptied houses, valuable rugs, stylish rooms, its closed doors, are basically at the grace of the refugees. Eskisehir's most modernized and pretty houses lay around the train station... A large Armenian mansion for the princes, two canary-yellow adjacent houses near the Sarisu bridge to Talaat Bey and his friend Canbolat Bey, a wonderful Armenian mansion in the Armenian neighborhood to Topal Ismail Hakki. All the houses convenient for residing near the train station have all been allocated to the elite of the Ittihadists.[34]

Even Sultan Mehmed Resad V received his share. This process of assigning the very best property to Young Turks was intensified after 1919 by the Kemalists. Indeed, possibly the most important recipient of the redistribution of

Armenian properties was the state itself.

The various Ministries (Education, Health, Justice) greatly benefited from the colonization process. The Interior Ministry granted them permission to choose from Armenian property buildings it wanted to use as their offices. The state, led by the CUP, was lavished with property up to the highest levels. A famous example of confiscated Armenian property is the story of the Kasabian vineyard house in Ankara. In December 1921, amidst the Greco-Turkish War, Mustafa Kemal was touring the area when he noticed the splendid house of the wealthy Ankara jeweler and merchant Kasabian. The house had been occupied by the noted Bulgurluzâde family after the Kasabians had been dispossessed and deported. Mustafa Kemal liked the house and bought it from Bulgurluzâde Tefvik Efendi for 4,500 Turkish lira. From then on, the compound has been known as the Çankaya Palace (*Çankaya Köşkü*), the official residence of the president of Turkey up to today.[35]

Conclusion

The expropriation of Ottoman Armenians was necessary for the destruction process in general. Dispossessed and uprooted, the Ottoman Armenians' chances of survival and maintenance gradually shrunk to a minimum. Every step in the persecution process contributed to the weakening and emasculating of Armenians. It robbed them not only of their possessions, but also of possibilities for escape, refuge, or resistance. The more they were dispossessed, the more defenseless they became against Young Turk measures.

The structure of this process can be analyzed at three levels: the macro, meso, and micro-levels, bearing in mind the relevant connections between the three levels. The macro-level concerns the context and structure of the political elite that led the empire to war and genocide. They launched the policies out of ideological conviction: the war offered an indispensable opportunity to establish the "national economy" through "Turkification." They created a universe of impunity in which every institution and individual below them could think of Armenians as outlawed and their property as fair game, up for grabs. If it is the opportunity that creates the crime, then Talaat created an opportunity structure in which ordinary Turks came to plunder on a mass scale.

Now the second level enters into force. Within the structure of national policy were nestled developments such as complex decision-making processes, the necessity and logic of a division of labor, the emergence of specialized confiscation units, and the segregation and destruction of the victim group. This level was characterized by competition, contestation, and clashes over coveted property. Local elites and state institutions such as the army, several ministries, the fiscal authorities, the provincial government, and the party, collaborated for their own reasons. The main agencies were the police, militia, and civil administration. Several ministries were involved in the expropriation process and benefited greatly from it, most notably the Ministries of Education, Justice, Finance, Health, and Interior. The Ottoman Bank and the Agricultural Bank exploited the process unscrupulously for their own ends. The effects of the economic war against the Armenians raise questions about the implication of these institutions.

At the micro-level, the process facilitated hundreds of thousands of individual thefts of deported victims, carried out by ordinary Turks. The mechanisms that propelled plunder were horizontal pull-factors and incentives (zero-sum competition with other plunderers), and vertical pressure (the beginning of the process did not contain precise decrees but was open for liberal interpretation).

Thus, ordinary Turks profited in different ways: Considerable sections of Ottoman-Turkish society were complicit in the spoliation. Whereas in the countryside a Hobbesian world of unchecked power was unleashed, in the cities, the CUP launched a more careful, restrained path due to firmly established and complex social and bureaucratic structures. This level is in particular important to study the material benefits that accrued to figures within the Young Turk Party. In an in-depth study of the phenomenon of class in Turkey, Çağlar Keyder concluded that "there was usually one-to-one correspondence between the roster of the Committee of Union and Progress local organization and the shareholders of new companies." [36] Yusuf Akçura too, reflected after the war on the CUP's economic policies in the past decade and concluded that in Anatolia, "the Muslim real estate owners and business elite have completely embraced the Committee of Union and Progress." [37] These arbitrary, corrupt, and nepotistic activities took place behind the juridical facade of government decree.

But history is full of unforeseen and unintended consequences of policies and ideologies. The great unintended consequence of the Young Turk government's dispossession of Armenians was the opportunity it offered local Turks for self-enrichment. To the Interior Ministry, this was not acceptable nor accepted: Individual embezzlers were punished by having their rights to Armenian property revoked. Those with ties to local Young Turk Party bosses or enough social status and potential to mobilize people got away with their "crime within a crime." One can perhaps even conclude that the Young Turk government bought the domestic loyalty of the Turkish people through these practices—initially irresponsible, then outright criminal. The Armenian Genocide was a form of state formation that married certain classes and sectors of Ottoman society to the state. It offered those Turks a fast-track to upward social mobility. So the knife had cut both ways, for the Young Turk movement represented the drive to couple social equality with national homogeneity and political purity.

As Armenians went from riches to ruins, Turks went from rags to riches. But Armenian losses cannot simply be expressed in sums, hectares, and assets. The ideology of "national economy" did not only assault the target group economically, but also in their collective prestige, esteem, and dignity. Apart from the objective consequences of material loss, the subjective experiences of immaterial loss were inestimable. Proud craftsmen, who had often followed in their ancestors' footsteps as carpenters, cobblers, tailors, or blacksmiths, now lost their livelihoods. The genocide robbed them not only of their assets but also of their professional identities. Zildjian, the world's largest cymbal producer, was headed by two brothers who escaped persecution because during the war they happened to be in the United States. [38] The Zildjians are world famous and renowned. But entire generations of other famous artisan families disappeared with their businesses, extinguishing the name and quality of certain brands. Gone were the Dadians, Balians, Duzians, Demirjibashians, Bezjians, Vemians, Tirpanjians, Shalvarjians, Cholakians, and many other gifted professionals.

The assets of these and other Armenians were re-used for various purposes: settling refugees and settlers, constructing state buildings, supplying the army, and indeed, the deportation program itself. This leads me to the grim conclusion that the Ottoman Armenians financed their own destruction.

NOTES

- [1] Mae M. Derdarian, *Vergeen: A Survivor of the Armenian Genocide* (Los Angeles: Atmus, 1996), p. 38.
- [2] Ugur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property* (London/New York: Continuum, 2011).
- [3] For an argument along these lines, see: Donald Bloxham, "Internal Colonization, Inter-imperial Conflict and the Armenian Genocide," in: A. Dirk Moses (ed.), *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* (New York: Berghahn, 2008), pp. 325-42.
- [4] For a study of Young Turk rule in Diyarbakir, see: Ugur Ümit Üngör, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950* (Oxford: Oxford University Press, 2011).
- [5] Politisches Archiv Auswärtiges Amt (German Foreign Ministry Archives, PAAA), Botschaft Konstantinopel 98, Bl. 1-3, Deutsche Bank Istanbul branch to Germany embassy, Nov. 17, 1915.
- [6] PAAA, Botschaft Konstantinopel 96, Bl. 98-105, Hohenlohe-Langenburg to Erzurum, Sept. 3, 1915.
- [7] André Mandelstam, *La Société des Nations et les Puissances devant le problème arménien* (Beirut: Association Libanaise des Universitaires Arméniens, 1970), pp. 489-3.
- [8] PAAA, Botschaft Konstantinopel 98, Bl.4, Vice-Consul Ziemke to Istanbul Consulate, Nov. 16, 1915.
- [9] Basbakanlik Osmanli Arsivi (Ottoman Prime Ministerial Archives, BOA) DH.SFR 55/330, Interior Ministry to all provinces, Aug. 29, 1915.
- [10] BOA, DH.SFR 57/241, Interior Ministry to all provinces, Nov. 1, 1915.
- [11] BOA, DH.SFR 57/61, Interior Ministry to Eskisehir, Oct. 17, 1915.
- [12] BOA, DH.SFR 57/37, Interior Ministry to Aleppo, Oct. 16, 1915.
- [13] Quoted in: Ara Sarafian (ed.), *United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917* (London: Gomidas Institute, 2004), p. 154.
- [14] BOA, DH.SFR 70/79, Interior Ministry to Diyarbakir, Nov. 23, 1916.
- [15] BOA, DH.SFR 54/301, Interior Ministry to Sivas, Diyarbakir, Mamuret-ul Aziz, July 5, 1915.
- [16] BOA, DH.SFR 56/269, Interior Ministry to Canik, Oct. 3, 1915.
- [17] BOA, DH.SFR 55/280, Interior Ministry to all provinces, Aug. 28, 1915.
- [18] Kaiser, "Armenian Property," p. 68.
- [19] BOA, DH.SFR 55/66, Interior Ministry to Karesi, Aug. 17, 1915.
- [20] PAAA, R14104, Trabzon consul Bergfeld to Reichskanzler Hertling, Sept. 1, 1918.
- [21] Hilmar Kaiser, "Genocide at the Twilight of the Ottoman Empire," in: Donald Bloxham & A. Dirk Moses (eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (Oxford: Oxford University Press, 2010), pp. 365-85.
- [22] Kerem Öktem, "The Nation's Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponyms in Republican Turkey," in: *European Journal of Turkish Studies*, vol.7 (2008), at: <http://ejts.revues.org/index2243.html>.
- [23] BOA, DH.SFR 59/239, Interior Ministry to all provinces, Jan. 6, 1916.
- [24] BOA, DH.SFR 60/129, Interior Ministry to Trabzon, Jan. 26, 1916.
- [25] BOA, DH.SFR 60/275, Interior Ministry to Kayseri, Feb. 8, 1916.
- [26] BOA, DH.SFR 61/31, Talaat to all provinces, Feb.

16, 1916.

[27] BOA, DH.SFR 64/39, Interior Ministry to all provinces, May 16, 1916.

[28] According to one study, the CUP's economic "Turkification" official, Kara Kemal, set up 70 firms during the war. Osman S. Kocahanoglu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması* (Istanbul: Temel, 1998), p. 33.

[29] "Ey Türk! Zengin ol," in: *İkdam*, Jan. 11, 1917.

[30] Çağlar Keyder, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçişte Kayıp Burjuvazi Araniyor," *Toplumsal Tarih*, vol.12, no.68 (1999), pp. 4-11.

[31] BOA, DH.SFR 53/113, Interior Ministry to all provinces, May 25, 1915.

[32] BOA, DH.SFR 59/107, Interior Ministry to Ankara, Bursa, Kayseri, Konya, and Sivas, Dec. 27, 1915.

[33] Murat Bardakçı, *Talât Pasa'nın Evrak-i Metrûkesi* (Istanbul: Everest, 2008), p. 95.

[34] Ahmed Refik, *Kafkas Yollarında: İki Komite İki Kitâb* (Istanbul: Temel, 1998), p. 136.

[35] Soner Yalçın, "Çankaya Köskü'nün ilk sahibi Ermeni'ydi," *Hürriyet*, March 25, 2007.

[36] Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development* (London: Verso, 1987), p. 63.

[37] Yusuf Akçuraoglu, *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale* (Istanbul: Yeni Matbaa, 1924), p. 27.

[38] See www.zildjian.com/en-US/about/timeline.ad2.

dr. Ugur Ümit Üngör

Ugur Ümit Üngör (1980) gained his Ph.D. in 2009 (cum laude) at the University of Amsterdam. In 2008-09, he was Lecturer in International History at the Department of History of the University of Sheffield, and in 2009-10, he was Post-Doctoral Research Fellow at the Centre for War Studies of University College Dublin. Currently he is Lecturer at the Department of History at Utrecht University and at the Institute for War, Holocaust, and Genocide Studies in Amsterdam.

*His main areas of interest are state formation and nation formation, with a particular focus on mass violence. These interests necessitate a commitment to inter-disciplinarity at the intersections of social science and history. His most recent publications include *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property* (Continuum, 2011) and the award-winning *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950* (Oxford University Press, 2011).*

"The massacres are the result of a policy which, as far as can be ascertained, has been entertained for some considerable time by the gang of unscrupulous adventurers who are now in possession of the Government of the Turkish Empire. They hesitated to put it in practice until they thought the favorable moment had come, and that moment seems to have arrived about the month of April."

*Viscount James Bryce
October 6, 1915, speech*

Հայկական Յեղասպանութեան 98-ամեակին նուիրուած «Հորիզոն»ի այս բացառիկ թիւը կը հովանաւորեն հետեւեալ ազգայինները

Բարձր. Խաճակ Արք. Յակոբեան, ի յիշատակ Յակոբեան եւ Գասպարեան գերդաստաններուն Ուրֆա եւ Կարմուռ

Արմինէ Մաղաքեան, ի յիշատակ իր ամուսնոյն Սուրէն Մաղաքեանի, ինչպէս նաեւ Մաղաքեան եւ Պահատուրեան գերդաստաններու նահատակներուն, Ուրֆա եւ Կիւրին

Voyages Haig Travel-ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Բժ. եւ Տ. Վաղարշ եւ Արուս Էհրամեան, ի յիշատակ Լեւոն Էհրամեանի, ծնած 1908-ին Էրզրում եւ Կարօ Պետիկեանի, ծնած 1908-ին Գալաճիկ

Վարդգէս Այնթապլեան, ի յիշատակ Արմէն Կարօ Բաստրմանեանի, Թէհլիբեանի, Ծիրակեանի, Թորլաքեանի, Արամ Երկանեանի, Հրաշ Փափգեանի եւ ընկերք իրանց:

Արեգ, Քրիստին, Գարին, Գաթիա եւ Ալիք Մարգարեան, ի յիշատակ իրենց մեծ հայրերուն եւ մեծ մայրերուն՝ Յակոբ եւ Գառգուհի Մարգարեանի, Յովհաննէս եւ Լէա Պուրսալեանի, Բիզանդ եւ Զապէլ Այնթապլեանի, Յակոբ եւ Կիլիա Պոյաճեանի ինչպէս նաեւ իրենց մօր՝ Արաքսի Այնթապլեանի

Վաչէ, Թալին, Դրօ, Գառնի Իսքէճեան, ի յիշատակ Մուսա Լերան հերոսամարտի զոհերուն

Տ. եւ Տ. Զաւէն եւ Յասմիկ Ինճէճիկեան, ի յիշատակ Հայկական Յեղասպանութեան բոլոր զոհերուն

Տ. եւ Տ. Նազարէթ եւ Վարսենիկ Խաչիկեան, ի յիշատակ Սամուէլ եւ Լիտիա Խաչիկեանի, Յարութիւն եւ Ազատուհի Հաչրապետեանի

Տ. եւ Տ. Ստեփան եւ Հուրի Նաճարեան, ի յիշատակ Սարաֆեան, Տէրտէրեան, Ծելատեան, Սէթեան, Նաճարեան գերդաստաններու զոհերուն

Ալիս, Արամ եւ Բաֆֆի Մասերէճեան, ի յիշատակ իրենց ամուսնոյն եւ հօր՝ բժ. Վիգէն Մասերէճեանի

Պետիկ, Սոնիկ Վարձպետեան, ի յիշատակ Տէրտէրեան, Զազմագճեան եւ Վարձպետեան գերդաստաններու զոհերուն

Բժ. եւ Տիկ. Ռուբէն եւ Անի Պետրոսեան, ի յիշատակ Սուրէն եւ Էլիզ Պետրոսեաններու

Տէր եւ Տիկ. Գէորգ եւ Արաքսի Օհանեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Բժ. Գէորգ Մանուկեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Հէրի եւ Լիլի Մարգարեան, իրենց ընտանիքի ննջեցեալներուն յիշատակին

Տիանա Հաճէթեան, Սեւան եւ Նաթալի Իսթանպուլեան եւ դուստրը, Յաբէթ եւ Ալին Թիւթիւնճեան եւ զւկք., իրենց ամուսնոյն, հօր եւ մեծհօր՝ Տիգրան Հաճէթեանի յիշատակին

Տ. եւ Տ. Սիմոն եւ Մարալ Հասրճեան

Տ. եւ Տ. Լեւոն եւ Անի Հասրճեան, ի յիշատակ Հասրճեան ընտանիքի Մեծ Եղեռնի նահատակներուն

Գրիգոր Տէր Ղազարեան, ի յիշատակ Թորոս Տէր Ղազարեանի, ծնեալ 1914-ին, Խարբերդ

Դրօ, Աննա Փիլիկեան, ի յիշատակ՝ Յակոբ Փիլիկեանի, ծնած 1912-ին Ատանա, եւ Վահէ Պէքմէզեանի, ծնած 1912-ին Գոնիա

Տ. եւ Տ. Յակոբ եւ Անահիտ Տէր Խաչատուրեան, ի յիշատակ Մարիամ Տէր Խաչատուրեանի, ծնեալ 1903-ին Արաբկիր

Արգար եւ Սոնա Միրաքեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Տ. եւ Տ. Խորէն եւ Սօսէ Տիմիթեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Տ. եւ Տ. Զաւէն եւ Վարսենիկ Սարգիսեան, ի յիշատակ Սարգիսեան եւ Նալպանտեան գերդաստաններու զոհերուն

Նանէ, Գառնի, Դուին եւ Բազէ Ղազարեաններ, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Վազգէն, Լենա Տէր Գալուստեան եւ ընտանիք, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

ԲԺ. եւ Տ. Ժիրայր եւ Յամիկ Պասմանեան, ի յիշատակ իրենց ծնողաց՝ Հայկ եւ Նուարդ Պասմանեանի

Տ. եւ Տ. Աւիկ եւ Հակոբի Դէլիրմենճեան, ի յիշատակ իրենց մեծ հօր՝ Աւետիս Դէլիրմենճեանի

Տ. եւ Տ. Ժիրայր եւ Հուրի Զաքարեան, ի յիշատակ իրենց հօր՝ Արսէն Զաքարեանի, ծնած Վան 1913-ին

Տ. եւ Տ. Կարօ եւ Հայկօ Նահապետեան, ի յիշատակ Նահապետեան եւ Պահատուրեան ընտանիքներու զոհերուն

Տ. եւ Տ. Հրանդ եւ Լուսին Պապլանեան, ի յիշատակ իրենց զաւկին Արա Պապլանեանի

Տ. եւ Տ. Վահէ եւ Գլարա Յակոբեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Տ. եւ Տ. Րաֆֆի եւ բժ. Մարինէ Տէր Պօղոսեան, ի յիշատակ Եղեռնի զոհերուն

Փոքրիկներ Սեւան, Ծանթ եւ Դուին Տօնապետեաններ, մեր ազգի 1.5 միլիոն նահատակներու յիշատակին

Յակոբ, Ժիլիէթ եւ Ռուբէն Ծանապետեաններ, ի յիշատակ 1.5 միլիոն նահատակներուն

Զաւէն եւ Նորա Կէօնճեան, ի յիշատակ Նորայր Պէնօհանեանի, Գառգուհի Մարգարեանի, Սուրէն եւ Զարուհի Կէօնճեանի

Տ. եւ Տ. Յակոբ եւ Տիրուկ Մանճիկեան, ի յիշատակ Մանճիկեան, Մնակեան եւ Եահնէշեան գերդաստաններու զոհերուն

Թաղէոս Գալուստեանի յիշատակին
Տիկ. Մանուշակ Գալուստեան
Տ. եւ Տ. Վարուժ եւ Վանիա Գալուստեան
Տ. եւ Տ. Իշխան եւ Մարօ Գալուստեան
Տ. եւ Տ. Մհեր եւ Զապէլ Գալուստեան
Տ. եւ Տ. Սամ եւ Լոռի Գալուստեան

Մոնթթրէալի Հայ կեդրոնի տարեցներու միութիւն, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

ընկհ. Ծաքէ Տէր Մելքոնեան-Մինասեան, ի յիշատակ Տէր Մելքոնեան ընտանիքի զոհերուն

Բժ. Սարգիս Երեցեան, Րաֆֆի եւ Բաթրիք , ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Տ. եւ Տ. Հրայր եւ Լիլի Պէնկեան, ի յիշատակ իրենց ծնողաց՝ Լեւոն եւ Անժէլ Մելքոնեանի եւ Խաչիկ Պէնկեանի

Տ. եւ Տ. Հրաչ եւ Հէլէն Նանարեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն

Այցելեցէք Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբի կայքէջը

www.anccanada.org

ՀՈՐԻԶՈՆ

www.horizonweekly.ca

*Զեր բաժանորդագրութիւնը ապահովելու,
ձեր հարազատին կամ բարեկամին
«Հորիզոն» նուիրելու համար
կապ հաստատեցէք «Հորիզոն»ի վարչութեան հետ:*

*Հեռաձայն՝ 514 332-3757
Հեռապատճէն՝ 514 332-4870
Ե-նամակ՝ sylva@horizonweekly.ca
Կայքէջ՝ www.horizonweekly.ca*

**ՀԱՍՅԷ՝ 3401 Olivar-Asselin
Montreal, Quebec
H4J 1L5**

H O R I Z O N
Hebdomadaire arménien
Armenian Weekly
Publin par / Published by
Les Publications Arméniennes
(1991)
3401, Olivar-Asselin
Montreal, Québec
Canada H4J 1L5

horizon

Administration / Publicité
Sylva Eghradjian-Bachekjian
Tnl.: (514) 332-3757
Tnlncopieur/ Fax (514) 332-4870
E-Mail: horizonweekly@bellnet.ca
Courrier de deuxième classe
/No. 40065294 / Second class mail
Dnpt lgal: bibliothèques nationales
du Québec et du Canada -
ISSN 0708580X
PAP - N. d'enregistrement 10925

Editor in Chief: Vahakn Karakachian

Վարիչ խմբագիր՝
Վահագն Գարագաշեան
Վարչական
պատասխանատու
Սիլվա Պաշրգճեան
Քարտուղար՝
Մարինա Տէր Խաչատուրեան
Սրբագրիչ՝
Էլիզա Չաքմագճեան

CARROSSERIE PRISME

Peinture & Débosselage

Garage Agréé

Expert en
Infiniti et Acura

INFINITI

ACURA

Raffi Koushian
Propriétaire

1430 rue Michelin Laval, Qc. H7L 5C2
Tél: 450 967-3948 • Fax : 450 967-1642
carrosserieprisme@bellnet.ca

**Alarme
Trans-Canada**

- réseaux téléphonique et informatique
- systèmes de surveillance par caméras
- feu - vol - gicleurs
- accès par carte
- membre CANASA
- nous opérons notre propre central homologué ULC grade "AAA"

**SATISFACTION
GARANTIE**

Հայկական Հաստատուրին

RBQ 1519-8252-12
mikaelian@alarmeatc.com

(514) 274-9446
(888) 274-9446

ARZ
fine foods

the essence of
mediterranean
gourmet

tel: 416 755 5084

www.arzfinefoods.com
1909 Lawrence Avenue East
Scarborough, ON. M1R 2Y6

**OPENING SOON IN MISSISSAUGA
NOW HIRING!**

Apply within or online: www.arzfinefoods.com

fine mediterranean prepared foods
always ready...
...even when you're not

visit our store to pick-up our
famous pastries,
always fresh,
always delicious.

